

Universiteit Twente

Faculteit Management &
Bestuur



'Het zijn ook gewoon mensen'

Een onderzoek naar de werking van intereetnisch contact

Chris Jan Geugies

Onderzoeksscriptie ter afronding van de Master 'Public Administration' aan de Faculteit van Management & Bestuur, Universiteit Twente.

Titel:

'Het zijn ook gewoon mensen'

Een onderzoek naar de werking van interetnisch contact

Begeleidingscommissie:

Eerste begeleider:	dr. P.W.A Scholten	Universiteit Twente
Tweede begeleider:	prof. dr. S. Saharso	Universiteit Twente
Externe begeleider:	dr. W. Asbeek Brusse	Ministerie voor Wonen, Wijken & Integratie

Datum:

Den Haag, juni 2009

Auteur:

Chris Jan Geugies

Van Aerssenstraat 233

2582 JL Den Haag

(e) c.j.geugies@student.utwente.nl

(t) 06-23683567

studentnummer: 0091286



Voorwoord

Het is een lange en soms zeer moeizame rit gebleken, maar voor u ligt dan toch mijn masterscriptie getiteld *'Het zijn ook gewoon mensen': Een onderzoek naar de werking van interetnisch contact*.

Onderzoek doen is naar mijn mening een eenzaam gebeuren. Toch zijn er aan aantal mensen die mij in belangrijke mate hebben geholpen tijdens mijn afstudeerproces. Eerst wil ik daarom Wendy Asbeek Brusse van het Ministerie van Wonen, Wijken & Integratie bedanken. Dat zij tussen alle algemene overleggen, kamervragen en andere spoedklussen telkens tijd wist te vinden om mijn scriptie te bespreken, heb ik enorm gewaardeerd. Overigens heb ik mijn tijd als (afstudeer)stagiair bij de Directie Inburgering & Integratie erg leuk en leerzaam gevonden en wil ik alle collega's bedanken die daaraan hebben bijgedragen.

Ik wil in het bijzonder mijn eerste begeleider, Peter Scholten, bedanken. Dat hij mij zelfs vanuit de speeltuin met een kind op zijn arm telefonisch advies wilde geven, zegt alles. Ook wil ik uiteraard mijn tweede begeleider, Sawitri Saharso, bedanken voor haar opbouwende kritiek.

En niet in de laatste plaats wil ik alle respondenten bedanken die ik heb mogen interviewen voor dit onderzoek. Zonder hen zou ik onderstaand resultaat niet hebben kunnen verwezenlijken.

Den Haag, juni 2009

Chris Jan Geugies

Introduction

As a result of events like the attacks of 9/11 and the assassination of Theo van Gogh, relations between 'allochthonous' and 'autochthonous' in the Netherlands have deteriorated. To prevent further polarization, numerous initiatives have started to enhance contact between people of different ethnic communities ('interethnic contact'). Despite these enormous efforts, there is little knowledge whether and how interethnic contact 'works'. Research that concentrates on interethnic has always been rather superficial. The SCP¹ has therefore recently concluded that the answer on the question whether one should continue with policies that try to stimulate interethnic contact is '[...] one big question mark' (2007, pp. 29-30). In-depth research that sheds light on how interethnic contact 'works' is therefore needed.

Theory

In order to present a researchable research question, theoretic concepts need to be introduced. The concept that is central to this research is 'bridging social capital' as the opposite of 'bonding social capital' (Putnam 2000). Bonding social capital refers to social connections between people that are in some important way similar to each other ('homogenous people'). Together these homogeneous people constitute what Putnam calls the 'in-group'. Bridging social capital consist on the other hand of connections between people that differ from each other ('heterogonous people'). One refers to this as the 'out-group'. There are numerous characteristics that determine whether one differs from other people. Age, gender, religion, and social-economic status are just a few of them. This research concentrates on 'ethnicity' as characteristic that distinguishes between people.

Bonding social capital can be found in 'black' neighborhoods of larger cities. Migrants often decide to live with people of their country of origin. Names like 'China Town' or 'Little Istanbul' have therefore appeared in contemporary vocabulary. Also social connections between people that live there entire life on the countryside, stay along the soccer field on Saturdays and visit church faithfully on Sundays, can however be considered as bonding social capital. Bridging social capital could be realized when for example the Moroccan Muslim from the city comes in contact with the Dutch Christian from the countryside. According to Putnam (2000), a right balance between bridging and bonding is of great importance. That is, the social cohesion of a country is at stake when a multiform society only consist of bonding social capital and no bridges between (ethnic) communities exist. Literally: '[...] a society that has only bonding social capital will look like Belfast or Bosnia – segregated into mutually hostile camps' (Putnam & Feldstein 2003, p. 2-3).

Next to the distinction between bonding and bridging social capital, one can distinguish between two components of social capital: a objective component and a subjective component. Objective bridging social capital refers to the actual contacts between people that differ from each other; in this case people of different ethnic communities. Subjective bridging social capital does by

¹ Sociaal Cultureel Planbureau

contrast not concern actual behavior, but refers to the attitude one has towards people that differ in an ethnical sense.

So far, only the concept of bridging social capital is introduced. It is however also relevant to distinguish ways to realize bridging social capital. Pettigrew (1998, 2004) – one of the contemporary authorities on interethnic relations – has distinguished four different processes that can explain how bridging social capital can come about. Pettigrew stresses that research on these processes is far from definitive. The four processes are 'learning about the out-group', 'in-group reappraisal', 'generating affective ties' and 'developing a shared identity'. First, 'learning about the out-group'. By having contact, people can gather new knowledge about 'out-group characteristics' of people (learning). According to Pettigrew, this 'new' knowledge can correct 'old' knowledge (mostly stereotype views). Negative (existing) attitudes that are based on this 'old' knowledge can accordingly be corrected in more positive attitudes that are based on the 'new' knowledge. 'In-group reappraisal' is quite similar to this process. In this case however, new knowledge of out-group characteristics changes the view one has of its own group instead of the out-group. According to the logic of this process, interethnic contact can provide the insight that one's in-group values and habits are not the only ones with which one can manage the social world. One starts realizing that 'different' does not necessarily equal 'worse': a less 'provincial' attitude develops. The third process is 'generating affective ties'. Pettigrew argues that in developing positive attitudes, emotion can play an important role. Contact can both stimulate positive emotions (like sympathy and empathy) and diminish negative emotions (like fear and uncertainty). The fourth and final process that one can distinguish from the literature on interethnic relations is 'developing a shared identity'. Interethnic contact can give someone the experience that there are – despite the difference in ethnicity – similarities between him- or herself and people of different ethnic communities. On the basis of these experienced similarities, a shared identity can develop that bridges the ethnic difference.

There is one final thing that needs to be mentioned with regard to what has been stated above. That is, authors have stressed that the causal direction between interethnic contact and bridging social capital is uncertain: interethnic contact does not necessarily have to lead to bridging social capital, bridging social capital could also explain interethnic contact between people. Powers and Ellison for example state that: '[...] initially tolerant attitudes may lead individuals to engage in, or even to seek out, interracial contacts, while less tolerant persons eschew such contacts' (1995, p. 206). This could imply that projects that try to stimulate interethnic contact only attract a limited group of people. It is possible that interethnic people mainly reach people that already have bridging social capital, and not the people that one wants to reach: people with no or little bridging social capital. This research will also focus on this matter, as will become clear from the research question that are presented below.

Research question

By using the abovementioned concepts, I am now able to present the research questions of this research. These read as follows:

Main question:

To what extent do interethnic projects attract participants that do not already have bridging social capital and which processes play a role when interethnic contact actually results in bridging social capital?

Research questions:

1. *Why does the Dutch government consider it of importance to stimulate interethnic contact?*
2. *In what ways is interethnic contact stimulated with regard to the four selected projects and to what extent are people reached that do not already have bridging social capital.*
3. *In what way is interethnic contact stimulated with regard to project X and which processes explain that interethnic contact between the participants of this project results in bridging social capital?*

These research questions will successively be dealt with below. For each question, the relevance and methodology will firstly be discussed. Subsequently, the most important findings for each question are stressed. On the basis of this, an answer to the main research question is finally given.

Research question 1

The first question on which this research focused was why the Dutch government wants to stimulate interethnic contact. On the basis of existing literature and an analysis of policy documents, one is able to conclude that stimulating interethnic contact has not always been a governmental objective. Interethnic contact has become of increasing importance since the focus has shifted from the social-economic to the social-cultural dimension of integration. This shift was among other things caused by events like the attacks of 9/11, Pim Fortuyn who called the Islam a 'backward culture' and the assassination of Theo van Gogh. An 'us' (autochthones) vs. 'them' (allochthonous) contrast developed in society, something which Snel (2003) called 'the supposed gap between cultures'. By subsidizing projects that try to stimulate contact between people of different communities, the government tries to bridge this so-called gap.

Research question 2

The second research question of this research reads: *In what ways is interethnic contact stimulated with regard to the four selected projects and to what extent are people reached that do not already have bridging social capital.* In extensively reading the existing literature, the necessity for asking this question came only forward later. As explained above, some authors dispute the causal direction between interethnic contact and bridging social capital: interethnic contact does not necessarily have to lead to bridging social capital, bridging social capital could also explain interethnic contact between people. This could imply that projects that try to stimulate interethnic contact only attract a limited group of people. It is possible that interethnic projects mainly reach people that already have bridging social capital, and not the people that one wants to reach: people with no or little bridging social capital. In order to shed light on this matter, four interethnic projects are selected. For the benefit of generalization, I selected four project that each differ importantly in the way they try to stimulate

interethnic contact between people. Of each project, relevant project documents are analyzed and an in-depth interview with each project manager is held.

At the moment of investigation, two of the four selected projects indeed mainly reached people who, in the terminology of this research, already possessed bridging social capital. The project managers of these and the other two projects aimed however to increase the reach of their project. On the basis of the interviews with these project managers, three general factors can be derived that seem to influence the reach of the investigated projects. The first factor is the 'intensity' of interethnic projects. This intensity can vary greatly. There are for example projects that consist of an annual day only, while there are also projects with which weekly recurrent activities are organized. Projects of the former category are in comparison to more intense projects a smaller 'investment' for people and therefore of positive influence on the reach of these projects. The question that remains is of course whether projects with a small intensity are able to produce any effects.

A second factor that seems to influence the reach of interethnic projects is communality: contact based on things that people have in common. Even though the underlying purpose of interethnic projects is to stimulate contact between people that differ in an ethnical sense, it seems to hamper the reach of these projects when this difference in ethnicity is prominent. One can organize contact more easily on the basis of things that people share. Common interests, like music for example, can be used as a mean to bring different people in contact with each other.

A third and final factor that can be derived from the interviews with project managers is the existence of strong in-group connections (bonding social capital). Bonding is mostly considered as an obstructing factor, because – as Putnam (2000) explains – strong in-group contacts are often accompanied with distrust towards out-group members. However, what this research shows is that strong in-group contacts can also be used to enlarge the reach of interethnic projects. That is, by using their strong group contacts, in-group members can reach other in-group members who are not sensitive to other forms of 'recruitment'.

Research question 3

The second research question concerned the conditional question whether the reach of interethnic projects is sufficient to at all produce bridging social capital. The question that should be asked accordingly is: when the reach of interethnic projects is sufficient and hence, are able to produce bridging social capital, *how* does that happen? Research question 3 therefore reads as follows: *In what way is interethnic contact stimulated with regard to project X and which processes explain that interethnic contact between the participants of this project results in bridging social capital?* In order to answer this question, one project is selected and investigated accordingly (project X). This part of research has, despite the fact that only one case is investigated, surplus value. As stressed, research on interethnic contact has been rather superficial and has often remained limited to quick and simple analyses of project plans and websites of interethnic projects. Data is sometimes collected by interviewing project managers, but researchers rarely speak with participants. This research breaks this pattern. By investing both energy and time, the researcher has been able to hold in-depth interviews with seven participants of project X. Data from these interviews actually provides insight in

how interethnic contact 'works'. Interviewing these participants has been a rather difficult task, among other things because not every respondent was able of speaking Dutch fully. I can nevertheless present some valuable findings on the basis of these in-depth interviews. Firstly, the way in which the selected project tries to stimulate interethnic contact will be discussed. Taking the processes as distinguished above as point of departure, I will give insight into how interethnic contact 'works' accordingly.

The interethnic project which is selected, is being executed in a neighborhood of Rotterdam. The project consists of different activities. The activity on which this research focuses is the so-called 'mother-and-child-trips'. As the name already reveals, the idea of this activity is to go out with mothers and their children. One of the core principles of the project is that it wants to organize contact on the basis of common interests. The thing that all participants of this project have in common, is that they are mothers in a low social position (little income, mostly single, socially isolated). Not too many mothers join the mother-and-child-trips. This is a conscious consideration of the project managers, since they noticed that when the trips are too big, 'islands' emerge: contact remains limited to mothers from the same of similar cultures. By limiting the number of participants, they 'force' the participants to have contact with people of other ethnic communities. I will now turn to the question which processes explain that the interethnic contact between participants of the project actually leads to bridging social capital among these participants. The four theoretically distinguished processes will therefore be discussed successively.

The first process ('learning about the out-group') has not played an important role in the development of bridging social capital among the participants. Reason for this is that participants do generally not talk about 'out-group characteristics'. Some participants even revealed that they intentionally avoid conversations about cultural differences, because those conversations could ruin the atmosphere during the trips. There are nevertheless some indications that 'learning about the out-group' has played a (small) role. The course of this process has however a capricious character. Some indications on the one hand confirm the prediction of the process as described above: contact provides 'new' knowledge with which 'old' knowledge is corrected. On the basis of this new knowledge more positive attitudes can be formed. It on the other hand turned out that new knowledge about out-groups can also lead to the consolidation or reinforcement of negative attitudes. This research therefore shows that learning about out-group characteristics does not necessarily have to lead to the development of bridging social capital.

A comparable argument holds for the second process ('in-group reappraisal'). There are on the one hand some indications that knowledge about the out-group has led participants to reappraise there in-group, because they realized that different does not necessarily equals worse. Due to interethnic contact however, it became for other participants additionally clear how much they value their in-group norms and habits. These participants did not reappraise their in-group, but got increasingly convinced of the rightness of their norms and habits.

In combination with the third process ('generating affective ties'), the fourth process ('developing a shared identity') provides a better explanation for the development of bridging social capital. As explained, the core of this process is that people realize that they, despite their ethnic

difference, have things in common. In essence, that is what happened to a majority of the respondents. They experienced that the participants with a different cultural background have to deal with similar problems, difficulties and grievances. Similar to their situation, they saw that these women have a hard time in raising their children as well, but at the same time love their children just as much as they do. So, despite the difference in ethnicity, there was also a lot that participants shared. On the basis of this communality, an alternative identity could develop: an identity as human, or more specific as mother. Emotions (process 3) which are the result of the problems the women have to deal with and the support they experience from the other mothers, plays an important role in this development.

Conclusion

The main question of this research reads: *To what extent do interethnic projects attract participants that do not already have bridging social capital and which processes play a role when interethnic contact actually results in bridging social capital?* Based on the foregoing, one can answer this question as follows. Two of the four selected projects mainly reached people who, in the terminology of this research, already possess bridging social capital. The project managers of these and the other two projects aimed however to increase the reach of their projects. From interviews with these project managers, three conditional factors can be derived that seem to have an increasing influence on the reach of the interethnic projects. One of those factors is communality: contact based on things that people have in common. Those common things – like the interest in music or the responsibility for a child – could be used as a mean to bring people of different ethnic communities together.

Furthermore, contact based on communality provides insight in how interethnic ‘works’ as well. Based on the foregoing, one could argue that interethnic contact mainly seems to ‘work’ when the ‘interethnic’ component is not prominent. This research shows that talking about differences in culture and values brings the risk of conflict. Therefore, trying to find similarities instead of bridging differences between people can be considered as a convincing explanation for the development of bridging social capital. Similarities provide to opportunity for people to develop a new, alternative identity next to the existing ethnic identity. For that to happen, it is of vital importance that people realize that others are, despite their ethnic difference, ‘just people’ as well.² When people experience a common basis in having interethnic contact, they will start seeing each other as individuals with which they share things rather than as members of another ethnic community.

The concept ‘bridging social capital’ is a bit of a misleading term to interpret these findings theoretically. As explained, one can distinguish bonding from different bridging social capital (Putnam 2000). Bonding social capital refers to social connections between people that are in some important way similar to each other (‘homogenous people’). Bridging social capital consist on the other hand of connections between people that differ from each other (‘heterogonous people’). Bonding social capital is in other words characterized by *similarity*, while bridging social capital is characterized by *difference*. In this research, ‘ethnicity’ is taken as the characteristic that distinguishes people from each other. Bridging social capital can come about when people that differ in an ethnical sense enter into contact. Because of this terminology, the impression could come forward that in order to generate

² Reference to Dutch title: ‘Het zijn ook maar gewoon mensen’

bridging social capital, the differing characteristic between people should be at the centre. This research however points in a different direction. Instead of taking the difference between people as point of departure, it is of importance that similarities between people come forward in order to generate bridging social capital. In this research, the social position (socially isolated mothers with little income) constituted a common characteristic between people who differ in an ethnical sense. With that, this research points to an interesting paradox: bridging social capital can best be generated on the basis of the element typical to bonding social capital: similarity.

Hoofdstuk 1	Inleiding	14
Hoofdstuk 2	Theoretisch Kader	17
2.1	Sleutelconcepten	17
2.1.1	<i>Interetnisch contact</i>	17
2.1.2	<i>Sociaal kapitaal</i>	17
2.1.3	<i>Operationalisatie overbruggend sociaal kapitaal ('bridging')</i>	22
2.2	Theorieën	24
2.2.1	<i>Contact en Conflict</i>	24
2.2.2	<i>De Conditioneel Contacthypothese</i>	27
2.2.3	<i>Hypotheses</i>	32
2.3	Tot slot	34
Hoofdstuk 3	Vraagstelling & Methodologie	35
3.1	Vraagstelling	35
3.2	Methodologie	36
3.2.1	<i>Doelstelling</i>	36
3.2.2	<i>Onderzoeksontwerp</i>	36
3.2.3	<i>Methoden</i>	41
3.2.4	<i>Methodologische knelpunten</i>	43
3.2.5	<i>Methodologie aanvullende vraagstelling</i>	44
Hoofdstuk 4	Historische Context	46
4.1	Bonding of bridging?	46
4.1.1	<i>Jaren '60-'70: Bonding om bridging te voorkomen</i>	46
4.1.2	<i>Jaren '80: Bonding als een voorwaarde voor bridging</i>	47
4.1.3	<i>Jaren '90: Ontkoppeling van bonding en bridging</i>	47
4.1.4	<i>Heden: Bonding als obstakel voor bridging</i>	48
4.2	Interetnische projecten	49
4.3	Uitleiding	50

Hoofdstuk 5	Het Bereik van Interetnische Projecten: Vier Cases	52
5.1	Veenendaal in Beweging	53
5.1.1	<i>Aanleiding en doelstelling</i>	53
5.1.2	<i>Filosofie</i>	53
5.1.3	<i>Activiteiten</i>	55
5.1.4	<i>Bereik</i>	56
5.1.5	<i>Deelconclusie</i>	58
5.2	Praatgroep Vrederust	58
5.2.1	<i>Aanleiding en doelstelling</i>	58
5.2.2	<i>Filosofie & activiteiten</i>	59
5.2.3	<i>Bereik</i>	60
5.2.4	<i>Deelconclusie</i>	61
5.3	EigenWIJze Buurten	62
5.3.1	<i>Aanleiding en doelstelling</i>	62
5.3.2	<i>Filosofie & activiteiten</i>	63
5.3.3	<i>Bereik</i>	64
5.3.4	<i>Deelconclusie</i>	66
5.4	Amikino	66
5.4.1	<i>Aanleiding en doelstelling</i>	66
5.4.2	<i>Filosofie & activiteiten</i>	67
5.4.3	<i>Bereik</i>	68
5.4.4	<i>Deelconclusie</i>	69
5.5	Conclusie	70
5.5.1	<i>Factor 1: Intensiteit van de activiteiten</i>	71
5.5.2	<i>Factor 2: Gemeenschappelijkheid</i>	71
5.5.3	<i>Factor 3: In-group contacten</i>	71
5.5.4	<i>Groei-element</i>	72
Hoofdstuk 6	De Werking van Interetnische Contact: Een Casestudy	73
6.1	De wijze waarop	73
6.1.1	<i>Aanleiding en doelstelling</i>	74
6.1.2	<i>Activiteit</i>	75
6.1.3	<i>De wijze waarop</i>	75
6.1.4	<i>Deelconclusie: terugkoppeling literatuur</i>	77
6.2	Onderliggende processen	79
6.2.1	<i>Type mensen en motivatie</i>	79
6.2.2	<i>Processen</i>	80
6.2.3	<i>Generalisatie</i>	88
6.3	Conclusie	89

Hoofdstuk 7 Conclusie	91
7.1 Aanleiding	91
7.2 Theorie	92
7.3 Vraagstelling	93
7.4 Deelvraag 1	93
7.5 Deelvraag 2	94
7.6 Deelvraag 3	95
7.7 Conclusie	97
7.8 Tot slot	99
Hoofdstuk 8 Aanbevelingen en reflectie	100
8.1 Beleidsaanbevelingen	100
8.1.1 Voorwaardelijke beleidsaanbevelingen	100
8.1.2 Inhoudelijke beleidsaanbeveling	101
8.2 Aanbevelingen voor verder onderzoek	102
8.3 Reflectie	103
7.3.1 Duurzame contacten?	103
7.3.2 In-group en out-group vertrouwen	104
Literatuurlijst	106
Bijlagen	112

Hoofdstuk 1

Inleiding

Beleidsaandacht voor de verhoudingen tussen allochtonen en autochtonen heeft een hoge vlucht genomen na de aanslagen van 11 september 2001 en de moord op Theo van Gogh in 2004. Meer dan ooit kwamen spanningen tussen bevolkingsgroepen aan de oppervlakte. Het idee van een vreedzame multi-etnische samenleving, dat in de jaren daarvoor al behoorlijk aangetast was, lag aan diggelen. De vrees voor [...] verdere polarisatie heeft ertoe geleid dat op nationaal en lokaal niveau tal van initiatieven zijn ontstaan om de contacten tussen allochtonen en autochtonen te stimuleren opdat het wederzijds begrip en de onderlinge samenhang zouden worden versterkt.³

De verhoudingen tussen autochtone en allochtone Nederlanders staat onder druk. Op Europees, nationaal en lokaal niveau ziet men daarom de noodzaak om mensen van uiteenlopende culturele achtergronden met elkaar in contact te brengen. De gedachte is vaak dat wanneer contact wordt bewerkstelligd, wederzijds begrip vanzelf volgt. Een aantal auteurs hebben echter gewezen op het feit dat dit wel eens een simplificering van de werkelijkheid kan zijn en dat contact er niet per definitie voor zorgt dat mensen elkaar meer gaan respecteren (zie bijvoorbeeld Snel & Boonstra 2004). Het is daarom zorgelijk te constateren dat ondanks de vele interetnische projecten die zijn gestart, er maar zeer weinig bekend is over de effecten van deze interventies (SCP 2007, p. 26). Het is meestal niet duidelijk of projecten ook daadwerkelijk wederzijds begrip tussen mensen vergroot (p. 171). Het antwoord van het SCP (2007, p. 29-30) op de vraag of men door moet gaan met beleid dat gericht is op de bevordering van interetnische contacten, luidt als volgt:

Eigenlijk is het antwoord één groot vraagteken. In Nederland lopen vele initiatieven, mede ingegeven door de moord op filmmaker Van Gogh en door angst voor verdere polarisatie tussen allochtone bevolkingsgroepen, maar onduidelijk is wat ze ons verder brengen. Om een aantal belangrijke vragen te beantwoorden, is een pas op de plaats gewenst. Om vast te stellen of en, zo ja, hoe beleid gevoerd moet worden om interetnische contacten te bevorderen, moeten we veel beter inzicht krijgen in de effecten en in de mechanismen waarmee succesvolle projecten tot stand komen.

1.1 Achtergrond

Zoals uit bovenstaande mag blijken, zijn de verhoudingen tussen allochtoon en autochtoon op scherp gezet (zie ook Entzinger 2008, p. 10). Het idee van een samenleving waarin verschillende culturen vreedzaam naast elkaar leven staat op z'n zachts gezegd onder druk. Het beeld is dat verschillende bevolkingsgroepen ten opzichte van elkaar lijken te polariseren. Die polarisatie wordt gekenmerkt door twee elementen.

Allereerst is er weinig contact tussen leden van verschillende bevolkingsgroepen. Belangrijke reden hiervoor is de soms vergevorderde segregatie langs etnische lijn. Volgens de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) raakt Nederland zowel in ruimtelijk opzicht, in het onderwijs, en in sociaal opzicht gesegregeerder (RMO 2005a). 'Allochtonen' zouden te veel in dezelfde (concentratie)wijk wonen, te vaak naar dezelfde ('zwarte') school gaan en te vaak bij dezelfde (etnische) organisatie zitten. Dit maakt dat allochtonen vaak weinig contacten hebben met mensen

³ SCP 2007, p. 9

buiten hun eigen groep. Hetzelfde kan echter worden gezegd van 'autochtone' burgers, aangezien de meerderheid van hen in het dagelijks leven weinig tot geen contact heeft met allochtone burgers. Hoogstens eenderde van de autochtone Nederlanders onderhoudt contacten met allochtonen in de vrije tijd (SCP 2005b). Al met al kwam het SCP in 2005 tot de sombere conclusie dat: '[...] het aantal interetnische contacten van vooral Turken, Marokkanen en autochtonen in de loop der jaren niet toe, maar af [neemt]' (2005a).

Ten tweede komt ook de verslechterde beeldvorming tussen 'allochtonen' en 'autochtonen' de verhouding tussen beide niet ten goede. Zo concludeert de RMO (2005b, p. 15) dat de opvattingen van autochtonen en allochtonen ten opzichte van elkaar zijn verslechterd. Negatieve opvattingen heersen onder de autochtone bevolking wanneer het gaat om de aanwezigheid van minderheden in Nederland (SCP 2005b, p. 82). Het begrip 'bange blanke burger' heeft z'n intrede gedaan als illustrering voor eenieder die angst heeft om zijn of haar 'Nederlandse' eigenheid te verliezen als gevolg van toenemende multiculturaliteit. Voor allochtonen geldt dat de tweede generatie zich minder thuis voelt in Nederland dan de eerste. Dat geldt met name voor islamitische minderheden (Donselaar & Roderigues 2004). Het SCP (2005b) concludeert zelfs dat een behoorlijk aantal migranten zich maar tot een beperkt niveau geaccepteerd voelt in Nederland.

1.2 Aanleiding en bijbehorende vraag

Zoals opgemerkt zijn er tal van initiatieven ontstaan om de hierboven beschreven polarisatie tegen te gaan en de verhouding tussen 'allochtoon' en 'autochtoon' te verbeteren. Men wil voorkomen dat multiculturaliteit betekent dat er parallelle samenlevingen ontstaan, waar mensen niets gemeenschappelijks hebben en volledig langs elkaar heen leven (zie Scheffer 2004; Snel & Scholten 2005). Daarom is het jaar 2008 op Europees niveau benoemd tot het jaar van de Interculturele Dialoog. Hiermee wordt getracht een dialoog op gang te brengen tussen mensen van verschillende culturele achtergronden. Op nationaal niveau valt eenzelfde gedachte terug te lezen in de Integratienota van het Ministerie voor Wonen, Wijken & Integratie (WWI) (2007, p. 41):

Door met elkaar in gesprek te raken, krijgen we meer zicht op elkaars achtergronden en motieven. Dialoog tussen en met culturen en religies en het uitwisselen van kennis en meningen helpen bij het doorbreken van scheidslijnen.

In Nederland zijn er zeer uiteenlopende projecten gestart die contact tussen mensen van verschillende bevolkingsgroepen beogen. Zo kan men in Utrecht multicultureel tuinieren, zijn er in Rotterdam verscheidene multiculturele sportprojecten en worden er door het hele land interreligieuze dialogen georganiseerd.

Op Europees, nationaal en lokaal niveau is men kortom druk bezig mensen van uiteenlopende culturele achtergronden met elkaar in contact te brengen. De gedachte is vaak dat wanneer contact wordt bewerkstelligd, dat wanneer mensen elkaar leren kennen, wederzijds begrip vanzelf volgt. Zoals hierboven opgemerkt, is hier echter weinig wetenschappelijk bewijs voor. Zo heeft het SCP opgemerkt dat we veel beter inzicht moeten krijgen in de werking van interetnisch contact. Onderzoek naar projecten die interetnisch contact willen bevorderen, is tot nu toe namelijk vrij oppervlakkig geweest en

bepikt gebleven tot eenvoudige analyses van websites en projectplannen (zie SCP 2007, p. 149). Het betreffen vaak vluchtige beleidsevaluaties, zonder gedegen theorie. Soms wordt data verzameld door interviews met projectleiders, maar zelden wordt er met deelnemende mensen gesproken. Er is met andere woorden behoefte aan onderzoek dat zich aan de oppervlakte ontworstelt. Onderzoek dat daadwerkelijk inzicht kan verschaffen in de werking van interetnisch contact. Dit onderzoek wil daarom de vraag beantwoorden welke factoren ervoor zorgen dat contact tussen mensen van verschillende (etnische) bevolkingsgroepen daadwerkelijk leidt tot een betere verhouding tussen deze bevolkingsgroepen.

1.3 Indeling rapportage

De vraag welke factoren ervoor zorgen dat contact daadwerkelijk leidt tot een betere verhouding tussen bevolkingsgroepen is in deze vorm echter niet onderzoekbaar. Daarvoor dienen eerst een aantal (theoretische) concepten te worden geïntroduceerd. Dit zal in het volgende hoofdstuk gebeuren. In hoofdstuk drie wordt vervolgens de hierboven genoemde vraag geherformuleerd aan de hand van de onderzoekbare concepten uit hoofdstuk twee. Dit zal resulteren in één hoofdvraag en drie bijbehorende deelvragen. In hoofdstuk drie wordt vervolgens de methodologie beschreven aan de hand waarvan antwoord gaat worden gegeven op die hoofd –en deelvragen. In het vierde hoofdstuk wordt het thema van dit onderzoek in een historische context geplaatst. Uit dit hoofdstuk wordt duidelijk waarom de Nederlandse overheid interetnisch contact nu van belang acht, terwijl dat in het verleden minder het geval was. Vervolgens worden in hoofdstukken vijf en zes de empirische analyses gepresenteerd. Hoofdstuk vijf gaat over het bereik van interetnisch projecten. In het zesde hoofdstuk wordt aan de hand van diepte-interviews met deelnemers van één interetnisch project beschreven welke factoren een rol spelen in het verbeteren van de verhouding tussen autochtone en allochtone Nederlanders. In het zevende hoofdstuk worden de conclusies van dit onderzoek gepresenteerd. Op basis daarvan worden in het laatste hoofdstuk een aantal beleidsaanbevelingen gedaan.

Hoofdstuk 2

Theoretisch Kader

Dit hoofdstuk vormt de theoretische basis van dit onderzoek. Doel ervan is om de relevante concepten en theorieën te presenteren die houvast en richting geven bij het onderzoeken van de empirie. Dit hoofdstuk vormt daarmee een 'bril' die de auteur in staat stelt naar de werkelijkheid te kijken. Het theoretisch kader bestaat uit twee delen. Allereerst zullen de twee sleutelconcepten van dit onderzoek worden beschreven: 'interetnisch contact' (de onafhankelijke variabele) en 'overbruggend sociaal kapitaal' (de afhankelijke variabele). In het tweede gedeelte van dit hoofdstuk zal vervolgens beschreven worden welke theorieën er bestaan over hoe overbruggend sociaal kapitaal bereikt kan worden. Dit zal uitmonden in de formulering van de 'conditioneel contacthypothese'.

2.1 Sleutelconcepten

§ 2.1.1 Interetnisch contact

De term die in de literatuur gebruikt wordt voor contact tussen etnisch verschillende mensen is 'interetnisch contact'. Interetnisch contact kan worden gedefinieerd als 'groepsoverstijgende sociale contacten of netwerken', waarbij de groep wordt afgebakend door etnische afkomst (zie Snel & Boonstra 2005, p. 3). Wanneer in dit onderzoek wordt gesproken over interetnisch contact, wordt contact bedoeld tussen allochtone en autochtone burgers. Er is niet gekozen om ook contact tussen verschillende allochtone bevolkingsgroepen te onderzoeken. Reden hiervoor is – zoals reeds aangegeven in het inleidende hoofdstuk – dat vooral de relatie tussen allochtoon en autochtoon de laatste tijd centraal staat in het integratiedebat en dat er vooral veel initiatieven zijn ontwikkeld om mensen van allochtone en autochtone afkomst bij elkaar te brengen. In de literatuur wordt wanneer men spreekt over interetnisch contact veelal het onderscheid gemaakt tussen 'bonding' en 'bridging', waarover hieronder meer.

§ 2.1.2 Sociaal kapitaal

De vraag die centraal staat in dit onderzoek is welke factoren ervoor zorgen dat interetnisch contact leidt tot een verbetering van de verhoudingen tussen 'allochtoon' en 'autochtoon'. Er is uiteengezet dat zich de laatste jaren spanningen voordoen tussen verschillende bevolkingsgroepen. Er wordt wel gesproken van toenemende polarisatie (zie Verwey-Jonker 2007). In beleidskringen hoort men vaak de noodzaak om culturele scheidslijnen te doorbreken en bruggen tussen groepen te slaan. Het concept dat theoretische invulling kan geven aan dergelijke termen is 'overbruggend sociaal kapitaal', beter bekend als 'bridging'. In deze subparagraaf zal worden ingegaan op sociaal kapitaal in algemene zin en op de soorten ervan. In de volgende subparagraaf wordt vervolgens specifiek ingegaan op overbruggend sociaal kapitaal door het nader te operationaliseren.

Een veelgebruikt concept

Sociaal kapitaal is een begrip dat in de sociaal-wetenschappelijke wereld tot veel discussie heeft geleid. Verschillende auteurs hebben verschillende definities naar voren gebracht en het concept op verschillende manieren uitgelegd. Sociaal kapitaal wordt niet alleen gebruikt in de sociologie, maar heeft tevens intrede gedaan in de economie, psychologie, antropologie en andere takken van wetenschap. Hierdoor is niet altijd duidelijk wat sociaal kapitaal nu precies is. Auteurs stellen dat door het brede gebruik van het concept, sociaal kapitaal tegenwoordig praktisch alles behelst, en daarmee niets. Er wordt gesteld dat sociaal kapitaal een 'catch-all' concept is geworden; een containerbegrip met weinig onderscheidende waarde (zie Poortinga 2006, p. 256).

De waarde

Dit onderzoek beoogt niet om nieuw theoretisch licht te schijnen op de betekenis van sociaal kapitaal. Sociaal kapitaal moet hier worden gezien als een bruikbaar concept waarmee theoretisch invulling kan worden gegeven aan de vraagstelling van dit onderzoek. Daarom wordt de 'lean and mean' definitie van een van de grondleggers van het concept gevolgd: Robert Putnam. Volgens Putnam (2000, p. 19) verwijst sociaal kapitaal naar relaties tussen individuen ('social connections'). Waar menselijk kapitaal ('human capital') in de hoofden van mensen zit en economisch kapitaal op bankrekeningen staat, is sociaal kapitaal bij uitstek relationeel (Narayan 1999). Het woord 'kapitaal' in het concept verwijst naar de *waarde* ('value') die uitgaat van het hebben van onderlinge relaties (zie Putnam 2007, p. 137-138). Net zoals onderwijs (menselijk kapitaal) en geld (economisch kapitaal) waarde hebben, is dat hetzelfde voor sociaal kapitaal. Die waarde kan instrumenteel zijn; het hebben van relaties kan als instrument dienen om bepaalde economische of sociale doelen te realiseren. Maar sociaal kapitaal kan ook een intrinsieke waarde hebben en daarmee een te bevorderen doel op zich zijn (zie Castiglione et al 2007, p. 6-8). Over wat de waarde van sociaal kapitaal concreet in kan houden volgt later meer.

Twee componenten

Putnam definieert sociaal kapitaal als: 'social networks and the associated norms of reciprocity and trustworthiness' (2007, p. 137). Uit deze definitie zijn twee componenten af te leiden: een structureel component ('social networks') en een cognitief component ('norms of reciprocity and trustworthiness') (zie ook Van Deth 2003; Letki 2008). Structureel sociaal kapitaal vormt de *objectieve* component en gaat simpelweg om de feitelijke contacten die men onderhoudt. Het gaat met andere woorden over *gedrag*. Cognitief sociaal kapitaal vormt de *subjectieve* component van sociaal kapitaal en verwijst naar de perceptie die men heeft van zijn of haar sociale relaties (Poortinga 2006, p. 256). In de literatuur spreekt men daarbij over het vertrouwen dat men heeft in deze relaties (zie bijvoorbeeld Bosveld et al 2006). Over de structurele en cognitieve component van sociaal kapitaal volgt straks meer.

Bonding en bridging

In de literatuur over sociaal kapitaal wordt ook vaak het onderscheid gemaakt tussen 'bonding' ('bindend') en 'bridging' ('overbruggend') (Putnam 2000, p. 22-24). Het fundamentele onderscheid

tussen beide typen is dat bindend sociaal kapitaal een *uitsluitend* karakter heeft en overbruggend sociaal kapitaal *insluitend* van aard is. Bindend sociaal kapitaal verwijst namelijk naar de hechte sociale contacten die worden gevormd tussen gelijkgestemde/homogene mensen. Relaties met mensen die in belangrijk opzicht gelijk zijn aan jou, kunnen worden gerekend tot je bindend sociale kapitaal, aldus Putnam (2007, p. 143). Sociale contacten die worden gevormd tussen mensen die van elkaar verschillen (heterogeen), wordt overbruggend sociaal kapitaal genoemd. Relaties met mensen die in een belangrijk opzicht anders zijn dan jij, vormen je overbruggende sociale kapitaal. Er zijn tal van kenmerken die bepalen of iemand als gelijk of als verschillend wordt ervaren. Leeftijd, geslacht, religie en sociaal-economische status (opleidingsniveau en inkomen) zijn hier slechts een aantal van. Duidelijk mag zijn dat dit onderzoek zich strekt tot etniciteit als kenmerk dat mensen onderscheidt. Interetnisch contact als vorm van overbruggend sociaal kapitaal staat kortom centraal.

Bindend sociaal kapitaal kan men veelal aantreffen in overwegend 'zwarte' stadswijken. Veel migranten kiezen ervoor om te gaan wonen nabij vrienden en familie uit de streek van hun geboorteland. Begrippen zoals 'Chinatown' en 'Klein Istanbul' hebben hierdoor hun intrede gedaan (zie ook Woolcock & Radin 2007, p. 416). Maar ook de relaties tussen dorpsgenoten uit een blanke plattelandsgemeente waar iedereen op zaterdag langs het voetbalveld staat en op zondag in de kerk zit, kunnen worden aangemerkt als bindend sociaal kapitaal. Overbruggend sociaal kapitaal zou – wanneer overdreven gesteld – worden bewerkstelligd wanneer de Nederlandse kerkganger van het platteland in contact zou komen met de Marokkaanse moslim uit de stad.

Het onderscheid naar bindend en overbruggend sociaal kapitaal is geen 'of-of' verdeling. De kerk bijvoorbeeld brengt mensen samen van hetzelfde geloof, maar overbrugt tegelijkertijd mensen van verschillende sociale klassen. Op de universiteit zitten louter studenten met een hoog intelligentieniveau, maar tegelijkertijd vaak mensen met een verschillende etnische of levensbeschouwelijke achtergrond. Sociale contacten zijn dus nooit óf bindend óf overbruggend te noemen. In plaats daarvan is er sprake van gradatie. Zoals Putnam het verwoordt: '[bonding and bridging are] 'more or less' dimensions along which we can compare different forms of social capital' (2000, p. 23).

De instrumentele waarde van bonding en bridging

Hierboven werd reeds gesteld dat het woord 'kapitaal' in sociaal kapitaal verwijst naar de waarde die uitgaat van onderlinge sociale relaties. Die waarde kan zowel instrumenteel als intrinsiek zijn. Om te beginnen met de instrumentele waarde, sociaal kapitaal is – met name door Putnam (2000; Putnam et al 1993) – in verband gebracht met vele gunstige sociale uitkomsten. Wanneer sociaal kapitaal aanwezig is, zou de democratie beter functioneren, mensen gezonder zijn, het veiliger zijn op straat, het onderwijs beter zijn, en de economie beter draaien. In een samenleving waar sociaal kapitaal rijkelijk aanwezig is, zouden mensen kortom gelukkiger zijn (Putnam 2000, p. 290). Het voert te ver om in dit onderzoek over al deze effecten en de onderliggende mechanismen uit te wijden. Daartoe strekt dit onderzoek zich ook niet. Hieronder zal daarom slechts kort worden stilgestaan bij de instrumentele waarde van sociaal kapitaal door middel van een sociaal-economisch voorbeeld.

Al in 1974 schreef Granovetter over het verschil tussen de effecten van 'weak' en 'strong ties'; een onderscheid dat is te vergelijken met die tussen bridging en bonding. Granovetter stelt dat wanneer mensen op zoek zijn naar een baan, dit gemakkelijker te realiseren is door gebruik te maken van de 'zwakke relaties' die men heeft. Het is waarschijnlijker – zo luidt de argumentatie – dat je een baan krijgt door mensen die je minder goed kent dan via mensen die dicht bij je staan, omdat naaste vrienden vaak dezelfde mensen kennen die jij ook kent, terwijl mensen die verder van je af staan nieuwe mogelijkheden kunnen bieden (zie ook Putnam & Gross 2002, p. 10-11). 'Sterke relaties' zijn daarmee niet nutteloos, integendeel. Zo wordt in de literatuur gesteld dat bindend sociaal kapitaal goed is voor 'getting by'. Voorbeeld daarvan zijn nieuwe immigranten die vaak worden opgevangen met (economische) steun en hulp van hun naaste groepsgenoten. Om vooruit te komen ('getting ahead') is echter, conform de theorie van Granovetter, overbruggend sociaal kapitaal ('weak ties') nodig. Het onderzoek van Ryan et al (2008) naar het sociaal kapitaal van Polen in Londen illustreert bovenstaande. Uit diepte-interviews die deze auteurs hebben gehouden met Poolse immigranten bleek dat velen steun hadden ervaren vanuit de Poolse gemeenschap, maar dat het hen economisch niet vooruit bracht.

De intrinsieke waarde van bonding en bridging

Zoals gezegd richt dit onderzoek zich niet op de instrumentele waarde van sociaal kapitaal, maar op de intrinsieke waarde ervan. Dus niet het bevorderen van sociaal kapitaal omdat het beter is voor de economie of democratie, maar omdat sociale contacten tussen mensen als zodanig kunnen worden beschouwd als een goede zaak. De term 'sociale cohesie' wordt vaak gebruikt om aan te geven dat onderlinge relaties tussen mensen een intrinsieke waarde hebben. Over waarom de overheid vindt dat het positief is wanneer mensen contact met elkaar onderhouden – niet alleen binnen, maar vooral ook tussen bevolkingsgroepen – volgt meer in hoofdstuk vier. Hieronder zal nader worden ingegaan op de intrinsieke waarde van zowel bindend als overbruggend sociaal kapitaal.

Zoals gesteld, wordt bindend sociaal kapitaal gevormd onder gelijkgestemde homogene mensen. Mensen in dergelijke netwerken delen een vrij duidelijk afgebakende groepsidentiteit, iets waaraan Putnam refereert als 'exclusive identities'. De solidariteit binnen de groep – in de literatuur aangeduid als 'de in-group' – is hoog en contacten binnen de in-group worden ook wel aangeduid als 'sterke relaties'. De voor de hand liggende voorbeelden zijn relaties tussen familieleden, naaste vrienden, leden van religieuze instellingen, etc. Ook contacten tussen mensen met eenzelfde etniciteit worden vaak als bindend sociaal kapitaal betiteld. Uit onderzoek blijkt dat mensen de meeste steun ontvangen van hun bindend sociale kapitaal, zowel op praktisch als op emotioneel vlak (Putnam & Gross 2002, p. 11; Ryan et al 2008, p. 678). Zoals Marshall & Stolle het verwoorden: '[...] individuals who share racial, ethnic, or other salient characteristics create an in-group bias through which cooperation, trust, and affection are most easily developed for other members of this in-group' (2004, p. 130).

Echter, dit alles kan een keerzijde hebben. Een sterke groepsidentiteit -en solidariteit kan namelijk tegelijkertijd vijandschap genereren ten opzichte van de 'out-group' (Putnam 2000, p. 23; Coffé & Geys 2007, p. 124). Bindend sociaal kapitaal is exclusief van karakter omdat het alleen

ontstaat onder gelijkgestemden. Hoewel positief voor leden van de in-group, sluit het anderen uit. Een sterke naar binnen gekeerde houding kan wij-zij verhoudingen creëren of versterken. Intolerantie, ethnocentrisme en bekrompenheid worden in de literatuur vaak genoemd als mogelijke gevolgen. Zelfs racisme wordt genoemd als resultaat van sterk bindend sociaal kapitaal (Warren 2007, p. 136). Sprekend voorbeeld is Noord-Ierland waar vertrouwen en solidariteit binnen Protestantse en Katholieke groepen groot is, maar tegelijkertijd intolerantie en wantrouwen tussen groepen heeft gegenereerd (Maloney et al 2000).

Bij overbruggend sociaal kapitaal is dit anders. Zoals reeds gesteld is dit type sociaal kapitaal inclusief van karakter. Het betreft namelijk niet louter relaties tussen mensen met eenzelfde achtergrond, maar tussen heterogene mensen. Overbruggend sociaal kapitaal komt tot stand wanneer mensen die in belangrijk opzicht van elkaar verschillen met elkaar in contact treden. Het is daarmee niet naar binnen gekeerd, maar juist insluitend. Overbruggend sociaal kapitaal is vergeleken met bindend sociaal kapitaal fragieler ('zwakke relaties') en moeilijker tot stand te brengen. Immers, zo stellen Putnam & Feldstein: [...] birds of a feather flock together' (2003, p. 3). Oftewel, gelijkgestemde (homogene) mensen zoeken elkaar op. Wanneer tot stand gebracht heeft overbruggend sociaal kapitaal – in tegenstelling tot de eventuele negatieve kanten van bindend sociaal kapitaal – echter positieve effecten. Zoals Putnam het stelt: [...] bridging social capital can generate broader identities and reciprocity, whereas binding social capital bolsters our narrower selves' (2000, p. 23). Door het tot stand brengen van overbruggend sociaal kapitaal kan datgene bewerkstelligd worden dat door de negatieve kanten van bindend sociaal kapitaal wordt veroorzaakt, namelijk het tegengaan van intolerantie en wij-zij verhoudingen. De aanwezigheid van overbruggend sociaal kapitaal is volgens Boutellier et al (2007, p. 24) nuttig omdat er dan verbindingen worden gelegd tussen verschillende sociale kringen en maatschappelijke groeperingen in de samenleving.

Sommige auteurs beschuldigen Putnam ervan overbruggend sociaal kapitaal te verheffen boven bindend sociaal kapitaal. Door de negatieve aspecten die gepaard kunnen gaan met bindend sociaal kapitaal, zou overbruggend sociaal kapitaal superieur zijn (zie bijvoorbeeld Walseth 2008, p. 4). Naar inzicht van de auteur ligt dit anders. Wat Putnam daadwerkelijk stelt is dat bonding positief is, *zolang* dat het niet ten koste gaat van bridging. De sociale cohesie van de samenleving staat volgens Putnam onder druk wanneer een pluriforme samenleving louter bestaat uit bindend sociaal kapitaal en er geen bruggen worden geslagen tussen verschillende groepen (overbruggend sociaal kapitaal). Letterlijk: [...] a society that has only bonding social capital will look like Belfast or Bosnia – segregated into mutually hostile camps' (Putnam & Feldstein 2003, p. 2-3). Men kan met andere woorden dus niet stellen dat bindend sociaal kapitaal per definitie 'slechter' is dan overbruggend sociaal kapitaal, aangezien dat afhangt van de context waarin het zich voordoet.

Bij gebruik van de bridging en bonding terminologie moeten overigens worden opgepast dat zaken niet te simplistisch worden voorgedaan. Er is reeds gesteld dat sociale contacten tegelijkertijd bindend en overbruggend kunnen zijn. De verdeling tussen bindend en overbruggend sociaal kapitaal is er dan ook niet een van 'of-of', maar van 'meer en minder'. Daarnaast heeft onderzoek laten zien dat relaties tussen gelijkgestemde mensen – oftewel, bindend sociaal kapitaal – niet per definitie hoeven te worden gekarakteriseerd door solidariteit en onderling vertrouwen, zoals de

conceptualisatie stelt. Zo hebben Ryan et al (2008) aangetoond dat onder Poolse immigranten in Londen ook veel competitie, rivaliteit en wantrouwen bestaat.

De relatie tussen bonding en bridging

Zoals inmiddels duidelijk is, zijn bindend en overbruggend sociaal kapitaal niet opzichzelfstaande typen, maar hangen ze samen. Over hoe de relatie tussen bonding en bridging er precies uit ziet, bestaat echter geen wetenschappelijke consensus. Sommige auteurs wijzen op de voorwaardelijke functie van bonding voor bridging. De argumentatie luidt dat nieuwe migranten zich vaak in een onzekere situatie bevinden, en daarom veel steun kunnen ervaren van peers die hen wegwijs kunnen maken in de nieuwe samenleving, bijvoorbeeld door te helpen met het vinden van huisvesting. Nieuwe migranten zouden vervolgens vanuit hun sterke relaties met medemigranten overbruggende contacten kunnen aangaan (zie Cox 2000). Bindend sociaal kapitaal kan volgens deze denkrichting met andere worden gezien worden als opstap om overbruggend sociaal kapitaal te ontwikkelen.

Andere auteurs benadrukken dat bonding bridging in de weg staat. Coleman (1990) spreekt in deze context van 'network closure'. Dit houdt bijvoorbeeld in dat migranten die worden opgevangen in hun nieuwe land, als het ware verstrikt raken in het bindend sociale kapitaal dat ze onder medemigranten ontwikkelen. Als men te veel sterke relaties met leden van de eigen groep legt – zo luidt de gedachte – dan zal dat het leggen van overbruggende relaties in de weg staan. Bonding wordt daarmee als obstakel of zelfs als een bedreiging voor bridging gezien.

In hun recente empirische onderzoek vinden Ryan et al (2008) bewijs voor beide denkrichtingen. Zo spraken ze zowel migranten die zich ingesloten voelden door hun 'sterke relaties' die ze louter met medemigranten deelden. Eén van de respondenten gaf bijvoorbeeld aan dat hij zich enigszins vervreemd ('alienated') voelde van de Britse samenleving omdat hij alleen maar contacten onderhield met mensen van dezelfde etniciteit (2008, p. 678). Tegelijkertijd gaven andere migranten aan dat ze een zachte landing beleefden in hun nieuwe land doordat ze werden opgevangen door 'co-ethnics' en daardoor nu de stap konden maken om overbruggende relaties aan te gaan.

§ 2.1.3 Operationalisatie overbruggend sociaal kapitaal ('bridging')

Hierboven is sociaal kapitaal als concept geïntroduceerd. Daarbij is onderscheid gemaakt tussen twee typen sociaal kapitaal enerzijds, namelijk bindend en overbruggend, en twee componenten ervan anderzijds, namelijk objectief en subjectief. Dit onderzoek focust zich op projecten die interetnisch contact tot stand brengen, oftewel – in theoretisch termen – projecten die bridging willen realiseren. In deze subparagraaf zal overbruggend sociaal kapitaal nader geoperationaliseerd worden door zowel in te gaan op de objectieve als subjectieve component.

Objectief overbruggend sociaal kapitaal

Zoals reeds gesteld vormt objectief sociaal kapitaal gaat over de feitelijke contacten die men onderhoudt en gaat dus over gedrag. In de literatuur worden verscheidene uitwisselbare termen gebruikt om de objectieve dimensie van sociaal kapitaal te duiden, zoals interactie, tussenmenselijke relaties ('interpersonal relations'), connecties, of het engelse 'sociability'. Er is sprake van objectief

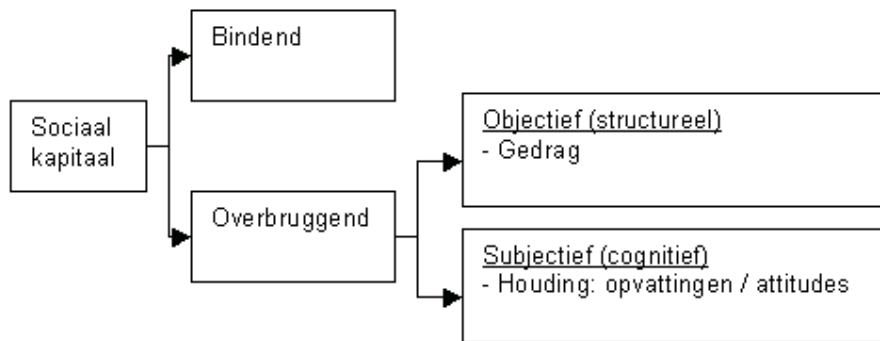
overbruggend sociaal kapitaal wanneer men interactie heeft met iemand die in belangrijk opzicht verschillend is, zoals iemand met een andere etniciteit.

In de literatuur wordt een verdeling tussen informeel en formeel objectief sociaal kapitaal gemaakt (zie Letki 2008). Formele interactie komt tot stand op organisatieniveau. Het wordt gemeten door te kijken of men lid is van een organisatie. In de literatuur wordt vaak lidmaatschap bij vrijwilligersorganisaties bij uitstek gezien als graadmeter voor de mate van formeel structureel kapitaal (Van Deth 2003, p. 80). Veel auteurs beperken zich bij het afleiden van structureel sociaal kapitaal tot lidmaatschap bij verenigingen en organisaties, simpelweg omdat dit makkelijk te meten is. Naast formele interactie, kan men echter ook een informele dimensie van structureel sociaal kapitaal onderscheiden. Informele interactie komt niet tot stand in organisationeel verband, maar op het individuele niveau. Informeel structureel kapitaal wordt daardoor niet bepaald door of men lid is van een vrijwilligersvereniging, maar bijvoorbeeld door de mate waarin men een contact heeft met de bureaus. Dit onderzoek heeft betrekking op de informele kant van objectief overbruggend sociaal kapitaal, omdat de projecten die in dit onderzoek worden onderzocht allen vrijetijdscontacten (informeel) tussen mensen van verschillende bevolkingsgroepen willen stimuleren.

Cognitief overbruggend sociaal kapitaal

Naast de objectieve component van sociaal kapitaal, is hierboven tevens de subjectieve component ervan onderscheiden. Deze component heeft geen betrekking op gedrag, maar gaat over de houding die mensen hebben. In de literatuur wordt deze component afgemeten aan de hand van het vertrouwen dat men heeft in mensen. Aangezien dit onderzoek zich richt op overbruggende contacten tussen etnisch verschillende mensen, kan subjectief overbruggend sociaal worden gedefinieerd als *interetnisch vertrouwen*. Het onderscheid dat in de literatuur tussen 'generiek vertrouwen' en 'specifiek vertrouwen' wordt gemaakt is hierbij van belang (zie Warren 2007, p. 136; Marschall & Stolle 2004). Iemand met louter specifiek vertrouwen, vertrouwt alleen mensen die hij of zij persoonlijk kent, of diegenen waar hij of zij een groepsidentificatie mee deelt (in-group). Bindend sociaal kapitaal wordt gekenmerkt door specifiek vertrouwen. Met generiek vertrouwen wordt vertrouwen bedoeld in mensen die men niet persoonlijk kent. Generieke vertrouwers zijn – in tegenstelling tot specifieke vertrouwers – sneller geneigd vreemden te vertrouwen en daarmee goede bouwers van overbruggend sociaal kapitaal, aldus Warren (2007, p. 136).

Interetnisch vertrouwen kan worden bepaald door vast te stellen welk beeld allochtone mensen hebben van autochtonen en vice versa. De vraag is dan welke opvattingen – ook wel aangeduid met attitudes – er bestaan onder leden van etnische groepen (de in-group) over out-group leden. Cognitief overbruggend sociaal kapitaal wordt gerealiseerd wanneer positieve attitudes ontstaan tussen leden van verschillende (etnische) groepen. De operationalisatie van overbruggend sociaal kapitaal ziet er schematisch als volgt uit.



2.2 Theorieën

In de voorgaande paragraaf is overbruggend sociaal kapitaal als sleutelconcept geïntroduceerd. Het doel van dit concept is om theoretische invulling te geven aan de vraag die in het inleidende hoofdstuk van dit onderzoek is opgeworpen. Die vraag luidde hoe interetnisch contact tot een betere verhouding tussen allochtoon en autochtoon kan leiden. Overbruggend sociaal kapitaal – geoperationaliseerd in een objectief en subjectief component – is het concept waarmee die vraag beantwoord gaat worden. Dit hoofdstuk beperkt zich echter niet tot bovenstaande operationalisatie alleen. In het tweede gedeelte van dit hoofdstuk zal namelijk beschreven worden welke theorieën er bestaan over hoe overbruggend sociaal kapitaal bereikt kan worden. Allereerst zijn er auteurs die stellen dat interetnisch contact mensen immer dichter bij elkaar brengt. Als reactie daarop hebben auteurs gesteld dat interetnisch contact zeker niet altijd tot toenadering hoeft te leiden en dat contact kan leiden tot conflict. Daaropvolgend wordt tenslotte de ‘conditioneel contacthypothese’ gepresenteerd. Deze hypothese stelt dat contact inderdaad kan leiden tot conflict en dat – wil contact leiden tot overbruggend sociaal kapitaal – aan een aantal specifieke condities moet worden voldaan. Deze conditioneel contacthypothese zal uitgangspunt zijn voor dit onderzoek en aan de basis staan voor de te ontwerpen interviewvragenlijst.

§ 2.2.1 Contact en Conflict

De contacthypothese

Zoals aangegeven volgt later de hypothese die stelt dat interetnisch contact alleen succesvol is wanneer aan een aantal specifieke condities wordt voldaan. Er zijn echter auteurs die simpelweg stellen dat contact altijd leidt tot positieve effecten (zie bijvoorbeeld Pettigrew & Tropp 2006). Deze *niet* conditioneel contacthypothese (of gewoon ‘contacthypothese’) draagt de optimistische en eenvoudige gedachte dat wanneer etnisch verschillende mensen contact hebben, dit hen dichter bij elkaar brengt. Als mensen gescheiden en geïsoleerd van elkaar leven en dus geen contact onderhouden, zo schrijft Bramefeld al in 1946, ‘[...] prejudice and conflict grow like a disease’ (Bramefeld 1946 in Pettigrew 2004). De redenering van de contacthypothese is daarom dat wanneer er wel sprake is van (interetnisch) contact, dit vooroordelen jegens elkaar doet verminderen en

wederzijds begrip en acceptatie doet bevorderen. De contacthypothese is de theoretische vertaling van wat in de volksmond ook wel 'bekend maakt bemind' heet.

In termen van de variabelen van dit onderzoek, kan worden gezegd dat de contacthypothese is gebaseerd op de gedachte dat interetnisch contact immer leidt tot bridging. De contacthypothese veronderstelt namelijk dat door contact, vooroordelen jegens elkaar afnemen en dat zo *wederzijdse positieve attitudes* ontstaan. Door contact wordt out-group solidariteit en tolerantie, oftewel interetnisch vertrouwen vergroot. Interetnisch contact leidt volgens de contacthypothese kortom tot cognitief overbruggend sociaal kapitaal. Wanneer etnisch verschillende mensen met elkaar in contact treden, erodeert volgens de contacthypothese het onderscheid tussen in- en out-group (zie ook Putnam 2007, p. 143-44).

De contacthypothese heeft aan veel beleid ten grondslag gelegen. Vaak wordt de uitspraak in de befaamde Brown v. Board of Education case, die een einde maakte aan raciale segregatie in het Amerikaanse onderwijs, aangehaald om de invloed van de contacthypothese te illustreren. Tegenwoordig lijkt de contacthypothese nog steeds ten grondslag aan veel beleid. Zo concluderen Snel & Boonstra (2005, p. 18) in hun studie naar de waarde van interetnisch contact dat veel beleid de impliciete gedachte ademt dat contact mensen per definitie bij elkaar brengt.

Conflicttheorie

Conflicttheorie kan als reactie worden gezien op de gedachte dat zolang er contact is, etnische relaties zullen verbeteren. Vergeleken met de contacthypothese voorspelt conflicttheorie tegenovergestelde effecten van interetnisch contact: contact tussen etnisch verschillende mensen doet het in- en out-group onderscheid niet vervagen, maar juist bevestigen. Conflicttheorie gaat uit van de gedachte dat hoe meer we in contact treden met mensen van een andere etnische achtergrond, '[...] the more we stick to 'our own' and the less we trust 'the other' (Putnam 2007, p. 142). Interetnisch contact zou met andere woorden niet leiden tot meer toenadering in de vorm van overbruggend sociaal kapitaal, maar maakt juist verschillen tussen groepen kenbaar en versterkt daardoor bindend sociaal kapitaal. In de literatuur worden hiervoor verschillende verklaringen gegeven.

De eerste algemene verklaring voor conflicttheorie die in de literatuur voorkomt, vloeit voort uit het 'homophily principle'. Dit principe gaat er van uit dat men contact prefereert met mensen die gelijk zijn aan henzelf in termen van inkomen of etniciteit. Interactie tussen gelijkgestemden – oftewel bindend sociaal kapitaal – zou sneller tot stand komen. In de vorige paragraaf is beschreven dat bindend sociaal kapitaal de vorming van overbruggend sociaal kapitaal in de weg kan staan, omdat in-group vertrouwen ten koste kan gaan van het vertrouwen in leden van de out-group. Sommige auteurs stellen zelfs dat mensen een 'natuurlijke weerstand tegen heterogeniteit' hebben (zie Alesina & La Ferrara 2002; Tolsma et al 2008). Deze pessimistische gedachte lijkt uit te gaan van het principe dat contact alleen tot stand kan komen tussen homogene mensen waarmee men zich kan identificeren en dat heterogeniteit per definitie leidt tot terugtrekgedrag. Dit principe wordt vaak verdedigd door onderzoek dat uitwijst dat in etnisch heterogene buurten waar interetnische contacten per definitie relatief vaak voorkomen, het generieke vertrouwen laag is (zie Putnam 2007). Tevens blijkt uit

verschillend onderzoek dat mensen structureel geneigd zijn positieve kenmerken toe te kennen aan de eigen (homogene) groep en tegelijkertijd genuanceerder te oordelen over deze in-group. Negatieve kenmerken worden daarentegen eerder toegedicht aan andere groepen en er wordt veel generaliserender geoordeeld over die out-groups (zie SCP 2005, p. 67). Ook Bakker et al (2007, p. 213-215) concluderen in hun onderzoek dat ondanks het gegeven dat duurzame contacten tussen leden van verschillende etnische groepen waren aangegaan, attitudes jegens de eigen etnische groep significant positiever waren dan attitudes jegens leden van andere etnische groepen.

Een tweede verklaring voor het gegeven dat contact niet hoeft te leiden tot een positievere waardering van de out-group, is dat mensen hun bestaande wij-zij opvattingen bevestigd kunnen zien worden. Zo verwijst Lindo (2008, p. 2) naar Coser (1956) door te stellen dat sociale interactie niet alleen een positieve, maar tevens een negatieve band kan scheppen. En ook de RMO stelt door Nijkerk et al (1989) aan te halen dat contact een bron kan zijn om '[...] een wij-zij onderscheid scherper te maken en opvattingen over wat er mis is met de ander (allochtoon of autochtoon) te bevestigen of zelfs aan te scherpen' (2005, p. 31). Waar de contacthypothese dus uitgaat van het principe dat bij contact vooroordelen worden doorbroken en daardoor out-group vertrouwen ontstaat, wijst conflicttheorie op het feit dat contact vooroordelen kan doen bevestigen en daarmee het in- en out-group onderscheid doet versterken. Een onderzoek dat in deze context ook vaak wordt aangehaald is de studie van Duyvendak et al naar gemengd sporten (Duyvendak et al 1998; Krouwel et al 2004). Terwijl sport door beleidsmakers in toenemende mate wordt gezien als mogelijkheid om mensen te verbinden, concluderen de auteurs dat contact op het sportveld niet tot verbroedering leidt, maar eerder tot onderlinge spanningen (zie ook Snel & Boonstra 2005, p. 18). Krouwel et al komen tot een heldere conclusie: 'For sport encounters between different groups, the *hypothesis of competition*, suggesting that group boundaries are reinforced, seems more appropriate' (2004, p. 176). Oftewel, interetnisch contact leidt niet tot vervaging van in- en out-group onderscheid, maar versterkt deze juist. Bridging wordt niet gerealiseerd, terwijl bonding wordt versterkt.

Ten derde zijn er theorieën die de verklaring voor waarom interetnisch contact negatief kan uitpakken zoeken in (etnische) dreiging en concurrentie. Volgens het SCP (2005, p. 67-68) zoekt een belangrijke theoretische traditie een verklaring in de economische concurrentie tussen etnische groepen. Het idee dat hierbij centraal staat is dat etnische groepen tegengestelde belangen hebben in het verkrijgen van schaarse goederen, zoals een baan, huis of uitkering. Die dreiging hoeft overigens niet louter op het individu zelf betrekking te hebben (bijvoorbeeld het gevoel dat je specifieke baan op het spel staat), maar kan ook op het economisch welzijn van de in-group als geheel slaan (Sniderman et al 2004, p. 37). De gedachte luidt dat ervaren economische concurrentie en dreiging, negatieve out-group opvattingen aanmoedigen. Dreiging en concurrentie hoeven echter niet alleen van economische aard te zijn. In de literatuur wordt naast economische dreiging namelijk ook culturele dreiging als verklaring voor conflicttheorie onderscheiden (zie bijvoorbeeld Tolsma et al 2008, p. 218). Bij culturele dreiging gaat het om bedreiging van de identiteit die mensen ontleen aan het lid zijn van een groep (de in-group) die wordt gekenmerkt door een bepaalde cultuur en bijbehorende manier van leven (zie Sniderman et al 2004). Wanneer men in contact komt met leden van groepen met een andere cultuur en verschillende gewoonten, dan kan men dit als bedreigend ervaren voor de eigen cultuur waarmee

men zich identificeert. De angst bij bepaalde delen van de autochtone bevolking voor de 'islamisering' van Nederland, net als de drang naar een vastomlijnde Nederlandse identiteit kunnen in dit licht worden gezien. Conflict tussen groepen kan het resultaat zijn van misvattingen over elkaar. Echter, zo maken Sniderman et al (2004, p. 47) duidelijk, negatieve attitudes jegens leden van out-groups kunnen net zo goed ontstaan door het oprechte gevoel van elkaar te verschillen. Tenslotte wordt in de literatuur naast economische en culturele dreiging, ook fysieke dreiging als verklaring voor conflicttheorie gegeven. Leden van allochtone groepen zijn in Nederland oververtegenwoordigd in criminaliteitsstatistieken. Autochtone burgers kunnen criminaliteit hierdoor als inherente eigenschap gaan zien van etnische out-groups. Tolsma et al (2004, p. 218) stellen dat mensen zich hierdoor fysiek bedreigd kunnen voelen en dat negatieve opvattingen jegens out-groups daarvan het resultaat kunnen zijn.

§ 2.2.2 De conditioneel contacthypothese

De conditioneel contacthypothese kan als reactie worden gezien op conflicttheorie. Aanhangers van de conditioneel contacthypothese stellen dat contact inderdaad niet per definitie tot overbruggend sociaal kapitaal hoeft te leiden. Zo waarschuwde de grondlegger van de conditioneel contacthypothese, Gordon W. Allport (1954), dat oppervlakkig contact stereotyperingen juist kan doen versterken en daarmee een in- en out-group onderscheid doet verstevigen. Deze observatie heeft auteurs ertoe gezet voorwaarden te inventariseren die ervoor zorgen dat interetnisch contact succesvol is en leidt tot overbruggend sociaal kapitaal. Resultaat ervan is de conditioneel contacthypothese die stelt dat contact alleen tot positieve effecten kan leiden wanneer aan een aantal specifieke condities wordt voldaan. Die condities worden in deze subparagraaf uiteengezet. Naast de condities die volgens de conditioneel contacthypothese bepalen of interetnisch contact leidt tot positieve effecten, worden ook processen onderscheiden die verklaren *hoe* dat gebeurt. Hoewel er veel is geschreven over onder welke condities contact positieve effecten heeft, is er in de literatuur tot op heden weinig aandacht besteed aan deze onderliggende processen. Tenslotte wordt kort stilgestaan bij de veronderstelling van de conditioneel contacthypothese dat interetnisch contact een generaliserende werking heeft.

De condities

Als grondlegger van de conditioneel contacthypothese heeft Allport drie condities beschreven waaraan interetnisch contact zou moeten voldoen wil het positieve effecten resulteren. Over die oorspronkelijke drie condities is in de afgelopen 50 jaar veel geschreven. Sommige auteurs stellen dat een van de condities weg moet worden gelaten, anderen hebben geconcludeerd dat er condities moeten worden toegevoegd. Al met al staan de aanpassingen wat betreft de inhoud echter nog altijd dicht bij de oorspronkelijk condities zoals Allport ze heeft geformuleerd (Lindo 2008, p. 8). Bovendien, zo stelt Pettigrew (1998), is het noodzakelijk onderscheid te maken tussen echt essentiële condities en condities die slechts faciliterend van aard zijn. Hieronder worden de drie condities beschreven die traditioneel worden beschouwd als essentiële voorwaarden voor succesvol interetnisch contact (zie ook Schofield 2004).

1. De eerste conditie die Allport noemt is 'gelijke status'. Wanneer er geen sprake is van gelijke status, dan zullen stereotypen voortduren en gevoelens van superioriteit of inferioriteit blijven bestaan (zie Schofield 2004, p 802). De conditie van 'gelijke status' klinkt voor de hand liggend, waardoor auteurs het argument vaak als vanzelfsprekend aannemen en daardoor weinig aandacht besteden aan wat zij precies onder 'gelijke status' verstaan (Riordan 1978). Ook na 1978 staan auteurs vaak slechts kort stil bij de conditie van gelijke status en blijven zij vaak onduidelijk over wat het nu precies inhoudt.

Om enigszins duidelijkheid te scheppen wordt er vaak onderscheid gemaakt tussen gelijke status 'in' en gelijke status 'buiten' de contactsituatie (zie Pettigrew 1998, 2004). Gelijke status buiten de contactsituatie betekent dat (interetnisch) contact alleen succesvol zou kunnen zijn wanneer mensen een vergelijkbare status hebben in de samenleving. Vaak wordt hiervoor de sociaal-economische status (gemeten door inkomens- en opleidingsniveau) van mensen als uitgangspunt genomen. Dit zou echter problematisch zijn. Zoals Pettigrew (1973, p. 91-92) het verwoordde: 'If the equal-status criterion can only be met by individuals who bring to the situation roughly equivalent status positions in the larger society, then obviously the racial ecology of our society severely limits the attainment of this condition' (zie ook Pettigrew 1998). Pettigrew verwerpt daarom het idee dat contact alleen succesvol kan zijn wanneer mensen van een gelijk status zijn en stelt dat Allport gelijke status *in* de contactsituatie heeft bedoeld. Het gaat dan niet om de statuspositie van mensen, maar om de vraag of het contact door mensen als van gelijke aard wordt beschouwd. Na lezing van de literatuur is het naar mening van de auteur echter nog steeds niet duidelijk wat 'gelijke status in de situatie' dan precies inhoudt.

2. Gelijke status is een noodzakelijke conditie, maar afzonderlijk niet voldoende om succesvol contact te realiseren. Er moet volgens Allport bij contact tevens sprake zijn van 'samenwerking ten behoeve van een gemeenschappelijk doel'. Deze conditie lijkt volgens Allport de belangrijkste voor succesvol contact te zijn. Letterlijk stelt hij: 'Only the type of contact that leads people to *do* things together is likely to result in changed attitudes' (Allport 1954, p. 264). Positieve attitudes jegens leden van out-groups – zo luidt de gedachte – zullen alleen worden verwezenlijkt wanneer men naar een collectief doel werkt waar men allen profijt van ondervindt. Werken naar een gezamenlijk doel vergt namelijk samenwerking en creëert situaties waarin men van elkaar afhankelijk is. Wanneer mensen voor het bereiken van een gezamenlijk doel op elkaar moeten vertrouwen, zal dit de ontwikkeling van positieve attitudes jegens elkaar stimuleren (Lindo 2008, p. 9). Atletiekteams dienen hier als goed voorbeeld. Onderzoek heeft aangetoond dat binnen interetnische atletiekteams minder vooroordeel bestaat onder de teamleden (Miracle 1981 in Pettigrew 1998, p. 66). De auteur schreef dit effect toe aan het feit dat atletiekteams een duidelijk gemeenschappelijk doel hebben (namelijk winnen) en dat men in het behalen van dat doel in grote mate van elkaar afhankelijk is (samenwerking).
3. Ten derde onderscheidt Allport 'institutionele ondersteuning' als conditie. Schofield zegt er het volgende over: '[...] Allport (1954) suggests that the support of authority, law and custom for positive equal-status relationships among members of all groups is vital to producing constructive change in intergroup attitudes and behavior as a result of intergroup contact (2004, p. 806).

Autoriteiten kunnen er voor zorgen dat er een klimaat ontstaat waarin interetnische relaties eerder worden geaccepteerd (zie ook Pettigrew 1998). Een voorbeeld zijn leraren op scholen die vanuit hun autoriteit interetnische relaties kunnen bevorderen door iedereen – ongeacht afkomst – gelijk te behandelen en door afspraken te maken met zijn of haar leerlingen dat iedereen elkaar – wederom ongeacht afkomst – respecteert.

Het blijft naar mening van de auteur tot op zekere hoogte onduidelijk wat exact moet worden verstaan onder de conditie 'institutionele ondersteuning'. De literatuur blijft hier oppervlakkig over en geeft geen uitsluitel. Derhalve is voor dit onderzoek besloten om een praktische invulling te geven aan deze voorwaarde voor contact. Onder institutionele ondersteuning wordt hier verstaan: 'de rol van de projectleiders'. Projectleiders kunnen als 'autoriteiten' van de interetnische projecten beschouwd worden, aangezien zij de projecten – of specifieker: het interetnische contact binnen de projecten – vormgeven. In feite is de aanwezigheid van projectleiders op zich al een vorm van institutionele ondersteuning, aangezien zij zich expliciet tot doel stellen culturele scheidslijnen te doorbreken door middel van projecten gericht op interetnisch contact. In dat opzicht kan deze conditie worden beschouwd als eerste noodzakelijke voorwaarde: zonder institutionele ondersteuning überhaupt geen interetnisch contact. De rol van projectleiders kan echter verschillen en daarmee ook hun invloed op de mate van succes van het interetnische contact.

Het eerste bewijs voor de conditioneel contacthypothese werd verzameld onder Amerikaanse soldaten tijdens de Tweede Wereldoorlog. Aan 'witte' soldaten werd gevraagd hoe zij het zouden vinden wanneer 'zwarte' soldaten in hetzelfde peloton zouden dienen als zij. Van degenen die geen contact hadden met zwarte soldaten was het overgrote merendeel tegen dit idee. Witte soldaten die reeds samen hadden gediend in het leger met zwarte collega's stonden daarentegen veel ontspannender tegenover het idee van raciale integratie (Stouffer 1949 in Putnam 2007, p. 141). Stouffer schreef dit onder meer toe aan de tweede conditie voor contact, een conditie die in oorlogszetting overduidelijk aanwezig is: 'samenwerking ten behoeve van een gemeenschappelijk doel'.

Meer recent hebben Lancee & Dronkers (2008) bewijs gevonden dat wijst in de richting van de conditioneel contacthypothese. De auteurs moesten in eerste instantie concluderen dat het vertrouwen dat mensen hebben in de wijk waarin men woont lager is bij mensen die in een etnisch gemengde wijk wonen dan bij mensen die in een etnisch homogene wijk wonen. Maar ondanks dit onderzoeksresultaat bleek tevens dat bij het hebben van burens met een andere etniciteit, het interetnisch vertrouwen (het vertrouwen in de out-group) toeneemt. Lancee & Dronkers achten deze conclusie in overeenstemming met de conditioneel contacthypothese. Het is immers zeer waarschijnlijk dat het contact dat men doorgaans heeft met burens voldoet aan de condities van 'gelijke status' en 'gemeenschappelijke doelen en samenwerking' (Lancee & Dronkers 2008).

Tot slot, in een onlangs uitgekomen onderzoek concluderen Pettigrew & Tropp (2006) dat Allports condities weliswaar bevorderlijk zijn voor het verwezenlijken van positieve out-group attitudes, maar dat ze niet essentieel zijn. De auteurs hebben in dit meta-analytische onderzoek 515 afzonderlijke studies onder de loep genomen en daaruit bleek dat Allports condities niet moeten worden beschouwd als noodzakelijk, maar slechts als faciliterend. Een voorbeeld is het onderzoek dat

gedaan is naar de relatie tussen 'zwarte' huishoudsters en hun 'witte' bazen. Ondanks dat hier geen sprake is van bijvoorbeeld de eerste conditie van Allport – gelijke status van contact – bleek toch dat huishoudsters en bazen positieve attitudes jegens elkaar ontwikkelden. Het onderzoek van Pettigrew & Tropp wijst daarmee in de richting van de 'gewone' contacthypothese. Inmiddels is ook kritiek geleverd op het onderzoek van deze auteurs (zie bijvoorbeeld Lindo 2008). Er moet kortom geconcludeerd worden dat er geen wetenschappelijke consensus bestaat over de rol die de condities van Allport spelen in het realiseren van succesvol (interetnisch) contact.

Processen

In de literatuur rondom de conditioneel contacthypothese is van oudsher veruit de meeste aandacht uitgegaan naar de condities zoals hierboven beschreven. En nog steeds ligt de nadruk op het inventariseren van de voorwaarden die bepalen of interetnisch contact succesvol zal zijn en zal leiden tot overbruggend sociaal kapitaal. Maar hoewel er veel is geschreven over *wanneer* interetnisch contact tot wederzijds positieve attitudes leidt, is er relatief weinig bekend over *hoe* dat gebeurt (Pettigrew 1998; Pettigrew 2006; SCP 2007). Juist deze inzichten zijn van groot belang. Immers, wanneer duidelijk is hoe interetnisch contact leidt tot positieve effecten, wordt ook duidelijk hoe beleid gericht op het bevorderen van succesvol interetnisch contact specifiek vormgegeven kan worden. Pettigrew (1998), een van de hedendaagse autoriteiten op het gebied van interetnische relaties, heeft een eerste aanzet gedaan om de onderliggende processen bloot te leggen die verklaren hoe (interetnisch) contact leidt tot overbruggend sociaal kapitaal. Hieronder staan zijn bevindingen.⁴

1. Allereerst onderscheidt Pettigrew 'leren over de out-group'. Volgens Pettigrew (1998) heeft onderzoek uitgewezen dat dit proces de grootste verklaringskracht biedt. 'Leren over de out-group' is gebaseerd op het idee dat men bang is voor vreemde dingen die men niet begrijpen: 'We fear and reject what we do not understand' (Pettigrew 2004, p. 773). Daarom is het van belang dat men via contact nieuwe, reëlere kennis over 'out-group kenmerken' van mensen vergaart ('leren'). Door daarop zicht te krijgen, kan iemand de beweegredenen van out-group mensen beter begrijpen. De 'nieuwe' kennis die in contact wordt opgedaan kan, zo luidt het argument, 'oude' kennis (veelal vooroordelen of stereotyperingen) corrigeren. Op basis hiervan kunnen negatieve attitudes die zijn gebaseerd op de 'oude' kennis worden gecorrigeerd tot positievere attitudes die zijn gebaseerd op de 'nieuwe' kennis.
2. Ten tweede onderscheidt Pettigrew 'herwaardering van de in-group'. Interetnisch contact hoeft namelijk niet alleen nieuwe inzichten te bieden over de out-group, maar kan mensen tevens een nieuwe kijk bieden op hun in-group. In aanraking komen met anderen kan iemand het inzicht

⁴ In Pettigrews originele stuk van 1998 onderscheidt hij vier processen. Hier worden er drie van hem behandeld. Het vierde proces dat Pettigrew onderscheidt is 'gedragsverandering'. Hiermee bedoelt Pettigrew dat verandering in gedrag vaak voorloper is voor verandering in attitude. De cognitieve dissonantie theorie van Festinger (1957) die stelt dat gedrag en attitudes met elkaar in balans moeten zijn, is hierbij van belang. Wanneer iemand negatieve attitudes heeft ten opzichte van de out-group, maar vervolgens in positieve sociale interactie treedt met leden van die out-group, dan is zijn of haar gedrag inconsistent met zijn of haar attitudes. Deze dissonantie – zo luidt de gedachte – kan resulteren in een attitudeverandering ten opzichte van de out-group om zo het nieuwe gedrag te rechtvaardigen (zie ook Wittig & Grant-Thompson 1998, p. 798). Naar mening van de auteur is wat Pettigrew 'gedragsverandering' noemt meer een algemene constatering en niet zo zeer een proces die verklaart hoe positieve attitudes worden ontwikkeld. Het enige wat wordt verondersteld is immers dat door gedrag, attitudes kunnen veranderen. Het hoe – bijvoorbeeld doordat mensen een gemeenschappelijke identiteit ontwikkelen (zie proces nr. 4) – blijft onderbelicht. Daarom is gekozen om 'gedragsverandering' te laten vallen als proces die kan verklaren hoe contact resulteert in positieve effecten.

verschaffen dat zijn of haar in-group normen en gewoonten niet de enige zijn waarmee men het leven in kan richten. Daarmee kan interetnisch contact leiden tot een minder 'provinciale' instelling, aldus Pettigrew (1998). Pettigrew (1997) onderbouwt dit proces van de contacthypothese onder andere met onderzoek dat laat zien dat mensen met out-group vrienden gemiddeld significant minder trots zijn op hun nationaliteit. Kortom, waar het eerste proces (leren over de out-group) beschrijft dat overbruggend sociaal kapitaal kan ontstaan het doordat het beeld dat men ten opzichte van de out-group heeft wordt bijgesteld, stelt het tweede proces (herwaardering van de in-group) dat overbruggend sociaal kapitaal kan ontwikkelen doordat men een andere kijk krijgt op de eigen groep.

3. Ten derde wordt 'ontwikkeling van affectieve banden' door Pettigrew onderscheiden. Hij stelt dat in het ontwikkelen van wederzijdse positieve attitudes, emotie een belangrijke rol speelt. Contact, zo stellen Miller et al (2004), kan zowel positieve emoties bevorderen als negatieve emoties verminderen (in Pettigrew 2006). Onder negatieve emoties wordt in de literatuur vaak angst voor en onzekerheid over out-group leden verstaan. Contact – zo luidt de gedachte – kan angst reduceren en onzekerheid doen afnemen en zo attitudes ten opzichte van leden van out-groups verbeteren (Pettigrew 2004, p. 773).

Contact kan tevens positieve emoties doen ontwikkelen, zoals empathie, sympathie en intimiteit. De ontwikkeling van vriendschapsbanden is volgens Pettigrew (1998) dan ook van groot belang. Zo heeft onderzoek uitgewezen dat mensen met out-group vrienden, significant minder vooroordelen hebben over leden van out-groups. Door vriendschap kan men bijvoorbeeld inzien dat het initiële beeld over een ander veel te eenzijdig was, omdat diegene zijn of haar eigen persoonlijkheden, ervaringen en kwaliteiten heeft (zie Scholield 2004, p. 805; Hermann 2004, p. 613). Zo kan het ontwikkelen van affectieve banden cognitieve effecten hebben in de vorm van wederzijdse positieve attitudes.

4. Naast deze drie processen die Pettigrew onderscheidt, valt er nog een laatste proces af te leiden uit de literatuur: 'de ontwikkeling van een overkoepelende identiteit' (Allport spreekt van 'common humanity').⁵ Hiermee wordt bedoeld dat contact kan leiden tot wederzijdse positieve attitudes wanneer duidelijk wordt dat mensen iets gemeenschappelijks delen en dus gelijkenissen vertonen. Allport (1954, p. 454) geeft een voorbeeld van een methode die vroeger werd gebruikt bij buurtfestivals. Mensen met een verschillende etnische herkomst werden daarbij gevraagd herinneringen te delen, bijvoorbeeld over hun jeugdervaringen, of over iets heel simpels zoals het genot van vers brood. Lindo (2008, p. 9) parafraseert Allport door te stellen dat de waarden die dan op de voorgrond treden als universeel worden beschouwd en een gezamenlijke gevoelde basis geven om elkaar beter te leren kennen.

Dit vierde proces komt overeen met wat Snel & Boonstra (2005, p. 8) een 'gezamenlijk referentiekader' noemen. De auteurs stellen dat het zoeken naar een gemeenschappelijk kader

⁵ Lindo stelt dat een 'overkoepelende identiteit' een vierde conditie voor succesvol contact is volgens Allport. Bij het nalezen van Allports werk blijkt echter dat hij een overkoepelende identiteit niet als vaststaande voorwaarde voor succesvol contact ziet, maar het beschouwt als dynamisch, als een proces. Allport stelt namelijk dat contact dat *leidt* tot een overkoepelende identiteit, veelbelovend is. Door contact kan met ander woorden een overkoepelende identiteit worden ontwikkeld. De ontwikkeling van een overkoepelende identiteit is kortom een proces dat kan verklaren hoe (interetnisch) contact leidt tot wederzijdse positieve attitudes.

een succesvolle methode is om mensen van uiteenlopende etnische achtergronden bijeen te brengen (zie ook SCP 2005, p. 171). Te denken valt bijvoorbeeld aan ontmoetingen rondom het thema ouderschap. Juist wanneer iets gemeenschappelijks als 'ouder-zijn' op de voorgrond treedt, doet dit mensen vergeten dat ze etnisch verschillen. De ontwikkeling van een overkoepelende identiteit kan met andere woorden het in- out-group onderscheid naar de achtergrond verdringen. De WRR spreekt in deze context van 'functionele identificatie': 'Functionele identificatie betekent dat mensen primair worden gezien als lid van een sportvereniging, beroepsgroep, werknemer bij een bepaald bedrijf, lid van een politieke partij of student aan een bepaalde school, en niet meer worden gezien als allochtoon of autochtoon, blanke Nederlander of Irakees' (2007, p. 12). Het vierde proces voorspelt kortom dat interetnisch contact succesvol zal zijn wanneer de kenmerken die mensen van elkaar doen verschillen (zoals etniciteit) minder prominent worden als gevolg van een gemeenschappelijke deler.

Generalisatie

Tenslotte is het van belang op te merken dat de conditioneel contacthypothese generaliserende effecten veronderstelt. Dat wil zeggen dat het ontwikkelde overbruggend sociaal kapitaal als gevolg van interetnisch contact niet louter beperkt blijft tot diegenen waarmee men feitelijk contact heeft gehad. In plaats daarvan worden positieve effecten van contact volgens de contacthypothese gegeneraliseerd naar de out-group als geheel. Er is zelfs onderzoek dat uitwijst dat deze generalisatie zich tevens uitstrekt tot out-groups waar in het geheel geen contact mee is geweest (Pettigrew & Tropp 2006, p. 766). Volgens de contacthypothese leidt interetnisch contact kortom tot wat in de vorige paragraaf generiek vertrouwen is genoemd.

Hiertegenover staat literatuur waaruit blijkt dat generalisatie niet zo maar plaatsvindt, maar dat mensen juist onderscheid blijken te maken tussen hun houding jegens specifieke leden van out-groups en out-groups in het algemeen. Zo halen Bakker et al (2007, p. 215-216) het onderzoek van Brewer & Brown (1998) aan waaruit blijkt dat leden van een out-group veelal als a-typisch worden gezien voor de betreffende out-group. Interetnisch contact kan wellicht wel in overbruggend sociaal kapitaal resulteren tussen mensen die daadwerkelijk direct contact hebben, maar dit hoeft niet te betekenen dat zulks wordt gegeneraliseerd naar de out-group als geheel. Waar de (conditioneel) contacthypothese veronderstelt dat interetnisch contact leidt tot generiek vertrouwen, wijst ander onderzoek kortom uit dat contact ook beperkt kan blijven tot specifiek vertrouwen.

Het zal moeten blijken of er in dit onderzoek aanwijzingen kunnen worden gevonden voor de generaliserende werking van interetnisch contact. Dit is zeer relevant om te achterhalen. Immers, wat haalt contact uit wanneer de positieve effecten ervan beperkt blijven tot degenen die daadwerkelijk in interactie traden en negatieve attitudes jegens de overige leden van de out-group als een gevolg daarvan blijven bestaan?

§ 2.2.3 Hypotheses

In dit hoofdstuk is de theoretisch basis van dit onderzoek uiteengezet. In het eerste gedeelte zijn twee sleutelconcepten geïntroduceerd, namelijk interetnisch contact en overbruggend sociaal kapitaal. Aan

de hand van de sleutelconcepten is vervolgens in het tweede gedeelte van dit hoofdstuk de conditioneel contacthypothese gepresenteerd. Deze hypothese is samen te vatten in onderstaande figuur. In de eerste kolom zien we de noodzakelijke condities voor succesvol contact. Deze vormen de onafhankelijke variabele van dit onderzoek. Vervolgens staan in de middelste kolom de bemiddelende variabelen genoemd: de verschillende processen die verklaren hoe contact succesvol kan zijn. Tenslotte staat de afhankelijke variabele, overbruggend sociaal kapitaal, in de derde en laatste kolom weergegeven. Gekeken wordt in hoeverre interetnisch contact attitudes en gedrag veranderen. Daarbij wordt tevens gekeken naar de generaliserende werking: leidt het initiële interetnische contact ook tot contact met andere out-group leden (objectief) en generiek vertrouwen (subjectief)?

Onafhankelijke variabele	Bemiddelende variabelen	Afhankelijke variabele
<i>Conditie voor contact</i>	<i>Processen</i>	<i>Overbruggend sociaal kapitaal</i>
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Gelijke status van contact ▪ Samenwerking t.b.v. een gemeenschappelijke doel ▪ Institutionele ondersteuning 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Leren over out-group ▪ Herwaardering van in-group ▪ Ontwikkeling van affectieve banden ▪ Ontwikkeling van een overkoepelende identiteit 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Structureel: gedrag ▪ Cognitief: attitudes ▪ Generalisatie: <ul style="list-style-type: none"> a. Duurzaam contact b. Generiek vertrouwen

Zoals reeds gesteld is er in de literatuur tot op heden weinig aandacht besteed aan de processen die in dit onderzoek de bemiddelende variabelen vormen. Derhalve is er ook weinig bekend over de verbanden tussen de onafhankelijk variabele en bemiddelende variabelen enerzijds, en de bemiddelende variabelen en de afhankelijke variabele anderzijds. Er lijkt echter logischerwijs te worden aangenomen dat wanneer beter aan de condities voor (interetnisch) contact is voldaan, er meer en sterkere processen spelen die verklaren hoe (interetnisch) contact succesvol is. De verwachting is dat meer en sterkere processen leiden tot een grotere realisatie van overbruggend sociaal kapitaal. De (tegenovergestelde) hypothesen die uitgangspunt zijn en in dit onderzoek getoetst zullen worden zijn kortom:

§ Hypothese 1

Hoe beter aan de condities voor interetnisch contact wordt voldaan, hoe meer en sterkere processen zullen spelen die leiden tot de realisatie van overbruggend sociaal kapitaal.

§ Hypothese 2

Wanneer niet aan de condities voor interetnisch contact wordt voldaan, zullen er zich geen processen voordoen die leiden tot de realisatie van overbruggend sociaal kapitaal.

2.3 Tot slot

Hierboven is de conditioneel contact hypothese gepresenteerd. Deze hypothese verklaart hoe contact onder de juiste condities leidt tot overbruggend sociaal kapitaal. Hoewel de hypothese logisch en aannemelijk lijkt, is er is één complicerende factor. Auteurs hebben er namelijk op gewezen dat de causale richting van de hypothese onzeker is: interetnisch contact zou wel eens niet het ontstaan van overbruggend sociaal kapitaal hoeven te verklaren, maar het beschikken over overbruggend sociaal kapitaal verklaart interetnisch contact tussen mensen. Zo stellen Powers & Ellison dat '[...] initially tolerant attitudes may lead individuals to engage in, or even to seek out, interracial contacts, while less tolerant persons eschew such contacts' (1995, p. 206). Voor projecten die gericht zijn op het bevorderen van interetnisch contact zou dit kunnen betekenen dat slechts een beperkte groep mensen op dergelijke projecten afkomt. Het is goed mogelijk dat interetnische projecten vooral mensen aantrekken die reeds over overbruggend sociaal kapitaal beschikken, en geen aantrekkingskracht hebben op mensen met geen of weinig overbruggend sociaal kapitaal. In dit onderzoek wordt ook aan dit punt aandacht geschonken, zoals mag blijken uit de vraagstelling die in het volgende hoofdstuk wordt gepresenteerd.

Dit hoofdstuk bestaat uit twee delen. Allereerst wordt op basis van de concepten uit het voorgaande hoofdstuk een uitgewerkte vraagstelling gepresenteerd. Vervolgens wordt de methodologie uitgewerkt op basis waarvan antwoord gaat worden gegeven op betreffende vraagstelling.

3.1 Vraagstelling

Aan het einde van het eerste hoofdstuk is een vraag opgeworpen waarop dit onderzoek antwoord moeten geven. Aan de hand van de concepten die in het vorige hoofdstuk zijn geïntroduceerd, kan deze vraag nu worden geherformuleerd in meer onderzoekbare termen. De hoofdvraag die centraal staat in dit onderzoek luidt:

In hoeverre bereiken interetnische projecten deelnemers die niet reeds beschikken over overbruggend sociaal kapitaal en welke processen doen zich voor wanneer interetnisch contact daadwerkelijk leidt tot overbruggend sociaal kapitaal?

Uit deze hoofdvraag valt af te leiden dat dit onderzoek zich richt op twee kernpunten. Allereerst de vraag *of* interetnische projecten überhaupt de potentie hebben om overbruggend sociaal kapitaal te realiseren. De noodzaak voor het stellen van deze vraag is pas later, tijdens het inventariseren van de literatuur, tot stand gekomen. Aan het einde van het vorige hoofdstuk is namelijk uitgelegd dat de causale richting van de conditioneel contacthypothese onzeker is: interetnisch contact zou wel eens niet het ontstaan van overbruggend sociaal kapitaal hoeven te verklaren, maar het beschikken over overbruggend sociaal kapitaal verklaart interetnisch contact tussen mensen. Als dit zo is, is het goed mogelijk dat op projecten waar interetnisch contact wordt gelegd, slechts een beperkte groep mensen afkomt. Daarom moet een eerste vraag rondom het thema ‘interetnisch contact’ zijn *of* interetnische projecten überhaupt de potentie hebben om overbruggend sociaal kapitaal te realiseren. Meer specifiek is het relevant om te inventariseren op welke verschillende manieren wordt getracht interetnisch contact te bevorderen, en de vraag te stellen in hoeverre daarbij mensen worden bereikt die niet reeds beschikken over overbruggend sociaal kapitaal. Hiervoor worden vier (zeer) verschillende interetnische projecten (cases) onder de loep genomen, zoals zal blijken uit de volgende paragraaf. Wanneer interetnische projecten een groot bereik hebben en de potentie hebben om overbruggend sociaal kapitaal te realiseren, moet de vervolgvraag zijn: *hoe?* Het tweede kernpunt is dus de vraag welke processen er voor zorgen dat interetnisch contact daadwerkelijk leidt tot overbruggend sociaal kapitaal. Voor deze vraag is één project (case) geselecteerd en interviews gehouden met de deelnemers van dat project. Naast deze twee kernpunten is het tenslotte tevens relevant om het thema van dit onderzoek in een groter perspectief te plaatsen door de vraag te stellen waarom de Nederlandse overheid nu zoveel waarde hecht aan het bevorderen van interetnisch

contact, terwijl dat in het verleden niet zo was. Zodoende kunnen drie deelvragen worden onderscheiden:

1. *Waarom wordt interetnisch contact door de Nederlandse overheid van belang geacht?*
2. *Op welke wijze wordt in de vier geselecteerde projecten getracht interetnisch contact te bevorderen, en in hoeverre worden daarbij mensen bereikt die niet reeds over overbruggend sociaal kapitaal beschikken?*
(of-vraag)
3. *Op welke wijze wordt interetnisch contact in project X bevorderd en welke processen zorgen er bij de deelnemers van dat project voor dat interetnisch contact daadwerkelijk leidt tot een toename van overbruggend sociaal kapitaal?*
(hoe-vraag)

3.2 Methodologie

In deze paragraaf wordt de methodologie uitgewerkt op basis waarvan antwoord gaat worden gegeven op bovenstaande vraagstelling. Er wordt voornamelijk ingegaan op de methodologische verantwoording van de initiële vraag van dit onderzoek, namelijk welke processen er voor zorgen dat interetnische contact daadwerkelijk leidt tot overbruggend sociaal kapitaal (de 'hoe-vraag'; deelvraag 3). Er zal worden stilgestaan bij de doelstelling van het onderzoek, het onderzoeksontwerp, de onderzoeksmethoden en de beperkingen die de gekozen methodologie met zich meebrengt. Aan het eind van dit hoofdstuk wordt in een aparte paragraaf kort stilgestaan bij de manier waarop antwoord gaat worden gegeven op de vraag die later is toegevoegd aan de vraagstelling van dit onderzoek, namelijk of interetnische projecten mensen bereiken die niet reeds beschikken over overbruggend sociaal kapitaal (de 'of-vraag').

§ 3.2.1 Doelstelling: verkennend

Dit onderzoek heeft een verkennend karakter. Het wil verkennen in hoeverre de processen die in het vorige hoofdstuk zijn onderscheiden een rol spelen in het ontwikkelen van overbruggend sociaal kapitaal. Daarvoor wordt, zoals hieronder wordt uitgelegd, één case onderzocht. Verkennend onderzoek is toepasbaar wanneer men nog niet over uitgebreide theorieën beschikt (Geurts 1999, p. 29). Voor wat betreft de vier processen is dat het geval. In het vorige hoofdstuk is immers opgemerkt dat er in de literatuur nog weinig bekend is over de werking van deze vier processen.

§ 3.2.2 Onderzoeksontwerp

Casestudy

Omdat dit onderzoek in een relatief kort tijdsbestek plaats dient te vinden en het daarom onmogelijk is om een breed scala aan projecten te onderzoeken, is het ontwerp van dit onderzoek een casestudy. De initiële planning was om twee interetnisch projecten te selecteren. De inschatting was dat gezien de periode die voor deze studie staat, onderzoek naar meer dan twee cases ten koste zou gaan van de 'diepte' en daarmee oppervlakkige antwoorden zal opleveren.

Onderzoek op basis van één of een aantal cases roept altijd de vraag op in hoeverre de resultaten zijn te generaliseren. Zoals Babbie (2004, p. 89) het verwoordt, is casestudy onderzoek zelden definitief, omdat het geen representativiteit kan garanderen: onderzoek naar een of enkele gevallen (cases) biedt simpelweg geen mogelijkheid voor statistische generalisatie. Casestudy onderzoek kan echter wel voorlopige antwoorden aandragen, die in vervolgonderzoek systematischer kunnen worden getoetst. Bovendien, zo stellen Hutjes & Van Buren (1992), is het ook niet de bedoeling van casestudies om representatieve conclusies te trekken over een afgebakende populatie. Het gaat niet om statistische generaliseerbaarheid, maar om de vraag of resultaten kunnen worden gegeneraliseerd naar een meer algemeen geldende theorie (Hutjes & Van Buren 1992, p. 63-64; zie ook Yin 2003). Dit wordt ook wel aangeduid met theoretische of analytische generaliseerbaarheid.

Caseselectie

De caseselectie heeft plaatsgevonden aan de hand van de regeling 'Ruimte voor Contact' van het Ministerie voor Wonen, Wijken & Integratie (WWI). Dit is een financieel instrument dat projecten ondersteunt die contacten tussen 'allochtoon' en 'autochtoon' stimuleert (Ministerie van VROM-WWI 2007, p. 127). Er zijn vele organisaties die een projectaanvraag in het kader van Ruimte voor Contact hebben ingediend, waardoor er nu rond de 200 projecten lopen verspreid over het land. Aangezien voor deze regeling alle projecten worden gedocumenteerd, vormt Ruimte voor Contact voor dit onderzoek een 'populatie' waaruit relevante cases kunnen worden geselecteerd.

De caseselectie heeft zowel op inhoudelijke als praktische gronden plaatsgevonden. Hieronder staan vijf selectiecriteria. De eerste twee daarvan zijn puur inhoudelijk, de laatste drie van meer praktische aard.

1. Variatie onafhankelijke variabele

In het vorige hoofdstuk is duidelijk gemaakt dat er in de literatuur condities zijn onderscheiden waaraan contact zou moeten voldoen wil het succesvol zijn. Belangrijkste conditie is volgens Allport 'samenwerking ten behoeve van een gemeenschappelijk doel'. Om Allport nogmaals te citeren: 'Only the type of contact that leads people to *do* things together is likely to result in changed attitudes' (1954, p. 264). De projecten die lopen in het kader van Ruimte voor Contact zijn echter niet allemaal van samenwerkende aard. Dat kan duidelijk worden gemaakt aan de hand van de sociale-bindingsladder.

Interetnisch contact kan verschillen in de mate van *beoogde intensiteit*. Zo is het groeten van je Marokkaanse buurman bijvoorbeeld iets anders dan diezelfde buurman helpen met het leren van de Nederlandse taal. Om deze verschillen te duiden is in de literatuur een 'sociale-bindingsladder' ontwikkeld (zie Snel & Boonstra 2005; SCP 2007, p. 150). Interetnische contact op de eerste sport van deze ladder kan worden aangemerkt als 'elkaar ontmoeten' en moet worden gezien als een eerste aanzet tot contact. Interetnisch contact op dit niveau is louter gericht op het in contact brengen van mensen die dat in hun dagelijkse leven niet snel zouden doen. Het gaat hierbij om initiatieven die de gelegenheid bieden voor groepsoverstijgende ontmoeting, zoals buurtbarbecues en straatfeesten. Na ontmoeting is het vaak ook de bedoeling dat mensen 'elkaar leren kennen'; de tweede sport van de

bindingsladder. Hier gaat het er om dat mensen daadwerkelijk met elkaar in gesprek treden, zich in elkaar verdiepen door middel van dialoog en zo wederzijds begrip en respect voor elkaar ontwikkelen. Initiatieven op deze sport van de bindingsladder beogen vaak herhaaldelijke ontmoeting en hebben daardoor een grotere intensiteit. Het derde niveau betreft contact waarbij mensen 'samenwerken'. Contact wordt hier georganiseerd rondom een gemeenschappelijk probleem die men gezamenlijk probeert op te lossen. Deze initiatieven bestaan vaak uit een relatief kleine groep mensen. Een voorbeeld is dat bewoners in de wijk samenkomen en afspraken maken over de buurt. 'Hulp/ondersteuning' is volgens de bindingsladder het contact met de grootste intensiteit. Met interetnisch contact op dit niveau wordt beoogd relaties te stimuleren tussen mensen die elkaar onderlinge ondersteuning kunnen bieden. Projecten waar een mentor mensen helpt bij taalbeheersing of huiswerk is hier een voorbeeld van.

In een voortgangsmonitor van onderzoeksbureau Oberon zijn alle projecten die lopen in het kader van Ruimte voor Contact ingedeeld op basis van de vier sporten van de bindingsladder (zie Oberon 2007, p. 22).⁶ Het initiële idee was om aan de hand hiervan een project van sport twee en sport drie te kiezen. Reden om te kiezen voor een project van sport drie is dat het expliciet als doelstelling heeft om interetnisch contact te bevorderen door middel van *samenwerking*. En zoals duidelijk gemaakt is dat precies de factor die volgens Allport een noodzakelijk voorwaarde is voor succesvol contact. Daarnaast lopen er in het kader van Ruimte voor Contact ook projecten van een lager bindingsniveau die niet samenwerking als expliciete doelstelling te hebben. Er wordt gekozen om ook een dergelijk project te kiezen om zo te onderzoeken wat de invloed is van de samenwerkingsconditie van Allport. Reden om te kiezen voor sport twee van de bindingsladder is omdat projecten van sport één vaak eenmalige initiatieven zijn, zoals de vele iftarmaaltijden die door het land worden georganiseerd tijdens de ramadan. Gezien de onderzoeksmethoden die gebruikt worden in deze studie is het vrijwel onmogelijk om bij deze eenmalige activiteiten goed onderzoek te verrichten.

2. Bereik / heterogeniteit deelnemers

Dit criterium heeft betrekking op de complicerende factor die aan het eind van hoofdstuk twee is gepresenteerd. Daar is uitgelegd dat de causale richting van de conditioneel contacthypothese onzeker is: interetnisch contact zou wel eens niet het ontstaan van overbruggend sociaal kapitaal hoeven te verklaren, maar het beschikken over overbruggend sociaal kapitaal verklaart interetnisch contact tussen mensen. Als dit zo is, is het goed mogelijk dat op projecten waar interetnisch contact wordt gelegd, slechts een beperkte groep mensen afkomt. Dit is problematisch. Immers, wanneer projecten alleen mensen aantrekken die reeds open staan voor culturele diversiteit, is het niet mogelijk om processen te identificeren die het ontstaan van overbruggend sociaal kapitaal kunnen verklaren. Het is daarom van belang om projecten te selecteren die een groot bereik hebben en ook mensen bereiken die niet reeds over overbruggend sociaal kapitaal beschikken.

3. Project in werking

⁶ Gezien Oberon te kennen heeft gegeven dat deze informatie vertrouwelijk is, kan geen overzicht worden gegeven van de projecten en de mate waarin deze projecten voldoen aan de selectiecriteria.

De overige selectiecriteria die hieronder staan vermeld, zijn van meer praktische aard. Allereerst is de looptijd van de te onderzoeken projecten van belang. Bij projecten die onlangs begonnen zijn, is het namelijk minder waarschijnlijk dat zich al bepaalde effecten hebben voorgedaan. Daarom komen alleen die projecten in aanmerking die minimaal één jaar in werking zijn en dus uiterlijk eind 2007 zijn gestart. De voorkeur gaat echter uit naar projecten die reeds langer lopen.

Tevens is het van belang dat de projecten nog lopende zijn, omdat één van de onderzoeksmethoden participatief onderzoek is (zie volgende subparagraaf). Mocht er – gezien de overige selectiecriteria – geen relevant lopend project beschikbaar zijn, dan kan alsnog besloten worden een reeds afgerond project te onderzoeken. Gevolg daarvan is uiteraard dat onderzoeksgegevens alleen nog achterhaald kunnen worden door middel van (diepte-)interviews.

4. Organisatorisch

Het volgende selectie criterium is de mate waarin de projecten organisatorisch goed zijn verlopen. Projecten die door organisatorische redenen amper van de grond zijn gekomen, zijn niet interessant om te onderzoeken. Dit onderzoek spitst zich namelijk toe op de inhoudelijk kant van interetnisch projecten: de processen die zorgen dat interetnisch contact onder deelnemers contact leiden tot de ontwikkeling van overbruggend sociaal kapitaal. Als er sprake is van organisatorisch falen, kan er in eerste instantie al geen (waardevol) contact gelegd worden, en zullen er als gevolg weinig processen te ontwaren zijn. De mate waarin een project organisatorisch succesvol is, kan worden vastgesteld in overleg met de dossierhouder Ruimte voor Contact van het Ministerie van VROM-WWI.

5. Praktisch

Een tweetal andere, puur praktische criteria hebben tenslotte ook een (kleine) rol gespeeld in het selecteren van cases. Van belang is ten eerste uiteraard dat er goed contact valt te leggen met de organisatoren en deelnemers van de projecten, omdat de onderzoeker afhankelijk is van de medewerking van projectleiders van de interetnische projecten. Ten tweede speelt ook de locatie van de projecten mee. Projecten die in de uithoeken van het land plaatsvinden genieten logischerwijs niet de voorkeur.

Praktijk

In tegenstelling tot het initiële idee, zijn uiteindelijk niet twee projecten gekozen, maar is één project geselecteerd. Voornamelijk reden hiervoor betreft het tweede selectie criterium: het bereik van projecten. Het is niet gelukt om twee projecten te selecteren waarvan bij aanvang zeker was dat ze een grote en diverse groep mensen bereiken, en tegelijkertijd aan de overige selectiecriteria voldoen.

Gevolg van het feit dat één project wordt onderzocht, is dat het moeilijk wordt de invloed van de condities voor contact (onafhankelijke variabele) te bepalen. Zoals hierboven duidelijk gemaakt, zou zowel een project worden geselecteerd die 'samenwerking' beoogt en één die dat niet expliciet tot doel heeft. Door bovengenoemde reden is het niet mogelijk gebleken een geschikt project te kiezen van de eerste soort. Omdat het hierdoor moeilijk wordt de invloed van 'samenwerking ten behoeve van een gemeenschappelijk doel' als conditie voor contact te bepalen, is besloten de nadruk met

name te leggen op de processen. Zoals eerder aangegeven is hier in de literatuur tot op heden relatief weinig aandacht aan besteed en is het dus ook relevant om de processen die verklaren hoe interetnisch contact leidt tot overbruggend sociaal kapitaal centraal te stellen.

Het project dat wordt onderzocht en aan de hand waarvan antwoord wordt gegeven op de vraag welke processen ervoor zorgen dat interetnisch contact daadwerkelijk leidt tot overbruggend sociaal kapitaal is: 'De werelden van Rotterdam-Noord ontmoeten elkaar'. In hoofdstuk zes zijn de resultaten naar deze casestudy uitgewerkt. Reden om uiteindelijk te kiezen voor dit project is het feit dat het mensen bijeen weet te brengen die normaliter weinig contact hebben met mensen van andere bevolkingsgroepen; mensen met weinig overbruggend sociaal kapitaal (selectiecriteria 2). Uit een voorgesprek met één van de projectleiders van dit project is namelijk gebleken dat het merendeel van de deelnemers vaak sociaal is geïsoleerd. Door juist deze mensen te ondervragen, kan goed zicht worden verkregen op de rol van de vier processen van interetnisch contact. Een andere belangrijke reden om te kiezen voor 'De werelden van Rotterdam-Noord ontmoeten elkaar' is dat de projectleiders bereid waren om tijd te investeren in dit onderzoek (selectiecriteria 5). Dat dit van fundamenteel belang is, zal blijken uit de subparagraaf die nu volgt.

Selectie respondenten

Na de caseselectie heeft de selectie van respondenten plaatsgevonden. Aan het onderzochte project doen – gezien het tijdsbestek dat staat voor deze scriptie – meer mensen mee dan geïnterviewd kunnen worden. Idealiter zou daarom, aan de hand van een deelnemerslijst, op basis van willekeurige selectie een aantal respondenten zijn geselecteerd. Een dergelijke deelnemerslijst zou moeten bestaan uit de mensen die met betreffend project zijn gestart en dus niet alleen de mensen die momenteel nog participeren. De klaarblijkelijk negatieve ervaringen van mensen die bij het project zijn afgehaakt, vormen tevens interessante informatie voor dit onderzoek.

Met betrekking tot het geselecteerde project is het echter niet mogelijk gebleken om op basis van willekeurige selectie een aantal deelnemers van het project te selecteren. De (potentiële) respondenten vormen namelijk een moeilijk te bereiken groep en zijn niet direct te benaderen door de interviewer. Zeker bij allochtone vrouwen (het project richt zich uitsluitend op vrouwen, zie hoofdstuk zes) bestond aarzeling om mee te werken aan een interview van een onbekende, blanke, mannelijke onderzoeker. Het is daarom noodzakelijk gebleken om de deelnemers van het project via de projectleiders te benaderen. Deze projectleiders zijn namelijk bekend bij de deelnemende vrouwen en genieten daardoor vertrouwen. Door de deelnemers van hun project 'in te praten' over de bedoelingen van dit onderzoek, hebben zij de interviewer in staat gesteld de deelnemende vrouwen te spreken. Deze manier van benaderen heeft echter als gevolg gehad dat respondenten niet op basis van willekeur zijn gekozen. Het ontbrak de projectleiders simpelweg aan de tijd om aan iedere deelnemer te vragen of zij medewerking zouden willen verlenen aan een interview, zodat uit deze populatie willekeurig een aantal respondenten kon worden gekozen. Het ontbreken van willekeurige selectie zou kunnen interveniëren met de onderzoeksbevindingen. Hier is getracht rekening mee te houden door vrouwen te selecteren die allen verschillen qua etnische achtergrond. Uiteindelijk zijn er zeven

vrouwen geïnterviewd: een Nederlandse, een Kaapverdiaanse, een Azerbeidzjaanse, een Iraanse, een Marokkaanse, een Senegalese en een Surinaams-Nederlandse.

Het feit dat willekeurige selectie geen optie was, is naast een zwakte tegelijkertijd de sterkte van dit onderzoek. Door de indirecte manier van respondenten benaderen, onderscheidt dit onderzoek zich namelijk van ander onderzoek naar interetnische projecten. Zoals ook in het inleidende hoofdstuk is opgemerkt, is dit bestaande onderzoek over het algemeen vrij oppervlakkig. Dit onderzoek gaat echter de diepte in: de auteur heeft met respondenten gesproken die alleen te bereiken zijn wanneer daar tijd en energie in wordt gestoken, zoals in dit geval is gebeurd.

Desalniettemin zijn er een aantal vrouwen geweest die wel benaderd zijn, maar niet hebben willen meewerken (non-respons). Belangrijke reden hiervoor is voor een drietal allochtone vrouwen de taal geweest: zij achtten zichzelf niet in staat om in het Nederlands interviewvragen te beantwoorden. Daarnaast is er sprake geweest van een Turkse vrouw die geen medewerking heeft verleend, zonder daar een directe reden voor te geven. De projectleiders waren echter van mening dat betreffende vrouw niet mee wilde werken, omdat spreken met een blanke man slecht kan vallen binnen de familie en de (Turkse) gemeenschap. Het voorstel om af te spreken in het gebouw van de uitvoerende organisatie (neutraal terrein) deed de vrouw niet besluiten om toch mee te werken. Deze strategie heeft wel gewerkt voor een tweetal andere respondenten. Door de non-respons is het mogelijk dat nu een 'beperkte' groep vrouwen is gesproken. Het is daarmee niet ondenkbaar dat wanneer bovengenoemde vrouwen wel waren betrokken in het onderzoek, de onderzoeksbevindingen er anders hadden uitgezien.

§ 3.2.3 Methodes

Ter beantwoording van de hoe-vraag die centraal staat in dit onderzoek, zullen – zoals dat gebruikelijk is bij casestudies (Boeije 2005, p. 21-22) – verschillende onderzoeksmethodes gehanteerd worden. Eerst wordt van het geselecteerde project een documentenanalyse gemaakt op basis van het projectplan. Dit levert een eerste beeld van desbetreffend project op. Het beeld dat voortvloeit uit de documentanalyse wordt vervolgens aangevuld door middel van observatie. Indien mogelijk worden activiteiten van het project bijgewoond om zo een algemeen beeld te vormen van de manier waarop interetnisch contact wordt gestimuleerd. Risico van een dataverzameling aan de hand van observatie is dat de aanwezigheid van een onderzoeker het gedrag van betrokkenen beïnvloed ('observation-bias'). Hier moet rekening mee worden gehouden.

De derde en belangrijkste onderzoeksmethode die gehanteerd zal worden is het semi-gestructureerde diepte-interview. Middels dergelijke interviews wordt naar ervaringen van deelnemers gevraagd om zo te achterhalen welke processen (bemiddelende variabele) hebben gespeeld bij respondenten en of dit hun contact met en beeld over mensen met een andere etniciteit hebben beïnvloed (afhankelijke variabele). Een voorname reden om te kiezen voor het diepte-interview is dat sociaal-wenselijke antwoorden hierdoor beter kunnen worden vermeden. Diepte-interviews kenmerken zich namelijk door de vertrouwensband die wordt opgebouwd tussen interviewer en respondent. De verwachting is dat wanneer een respondent zich meer op zijn of haar gemak voelt, sneller niet sociaal-wenselijke (en dus eerlijke) antwoorden zullen worden verkregen. Het is daarom van belang dat de

interviewer een amicale sfeer schept door eerst informeel belangstelling te tonen in de respondenten. Ook helpt het wanneer de interviewer wat verteld over zichzelf. Semi-gestructureerde diepte-interviews zijn, zoals de naam al verradt, open van karakter. In tegenstelling tot surveys hebben diepte-interviews een beperktere structuur voor wat betreft de inhoud van vragen, de vraagformulering, de volgorde van vragen en de antwoordkeuzes (Boeije 2005, p. 57). Doel is om vooral de respondent aan het woord te laten. Wanneer vervolgens interessante en relevante zaken naar voren komen, kan de interviewer besluiten door te vragen. De onderwerpen die ter sprake komen tijdens de diepte-interviews staan uiteraard vast. Welke vragen exact gesteld zullen worden, hangt echter af van de specifieke context. Vandaar dat men spreekt van 'semi-gestructureerdheid'. Hieronder wordt specifiek ingegaan op zaken omtrent de vragenlijst.

Vragenlijst

In de bijlage van dit onderzoek staan twee vragenlijsten. De tweede vragenlijst is een aanpassing van de eerste versie, nadat een eerste interview is gehouden. Dat interview heeft vooral als testcase gediend. Wat bleek was dat de initiële interviewvragen niet aansloten bij de respondent, waardoor het interview verre van soepel verliep. De vragenlijst is erop gericht om respondenten te laten reflecteren op hun denken (attitude) en doen (gedrag). Een dergelijke zelfreflectie is makkelijker te realiseren bij mondige, hoogopgeleide mensen. De respondenten van dit onderzoek hebben deze kenmerken echter niet. Daar komt bij dat de respondenten van allochtone afkomst de Nederlandse taal vaak niet volledig beheersen, waardoor zij zichzelf soms moeilijk kunnen verwoorden. Daarnaast zijn een aantal respondenten niet echte 'praters'. Dit valt voor een groot deel te verklaren vanuit hun geschiedenis. Zo zijn er een aantal vrouwen die een asielpcedure achter de rug hebben en daardoor nogal schuw zijn naar mensen toe die ze niet kennen. Resultaat van dit alles was dat er tijdens het eerste interview geen gesprek op gang kwam; een zeer problematisch punt, aangezien diepte-interviews erop gericht zijn respondenten vooral te laten praten.

Het eerste interview gaf kortom het inzicht dat de vragenlijst moest worden aangepast. De interviewvragen dienden beter te worden afgestemd op de mogelijkheden van de respondenten, zodat er daadwerkelijk een gesprek op gang kon komen. Dit heeft grofweg tot twee substantiële aanpassingen geleid, zoals uit een vergelijking tussen de eerste en tweede versie van de vragenlijst blijkt. Allereerst zijn diverse algemene vragen toegevoegd over de activiteit waaraan deelnemers van het project hebben meegedaan. Door respondenten uitgebreid te laten vertellen over de activiteit waaraan ze hebben deelgenomen, komt een gesprek op gang en komt enthousiasme los bij de respondenten. Hierdoor, zo is gebleken, zijn respondenten meer bereid en in staat om zaken te vertellen die voor de inhoud van dit onderzoek relevant zijn; zaken die vertaald kunnen worden naar processen die leiden tot overbruggend sociaal kapitaal. Ten tweede zijn veel interviewvragen veel concreter gemaakt, omdat uit het eerste interview bleek dat de respondent op de abstractere vragen van de eerste versie simpelweg geen antwoord kon geven. Vooral de vragen naar de (theoretische) processen zijn versimpeld en minder abstract gemaakt. Zo wordt bij het vierde proces ('overkoepelende identiteit') bijvoorbeeld niet meer gevraagd of de respondent heeft gemerkt dat er overeenkomsten zijn tussen haar en de andere deelnemers, maar of is gebleken dat ze dezelfde interesses hebben, zoals sport of tv-programma's. Overigens heeft bijna elk interview nieuwe inzichten

opgeleverd over hoe vragen het beste gesteld kunnen worden aan de respondenten. De vragenlijst is weliswaar vooral na het eerste interview gronding aangepast, maar ook na elk ander interview zijn (kleine) verbeteringen doorgevoerd. Het eindresultaat staat in de bijlage.

Ondanks de aanpassingen, zijn de gehouden interviews niet allemaal even soepel verlopen. Met name het interview met een Turkse respondent verliep stroef. Uit dit interview kwam dan ook weinig tot geen bruikbare informatie naar voren en is daarom niet meegenomen in dit onderzoek. Oorzaak was vooral de beperkte kennis van de Nederlandse taal van de respondent. Niettemin zijn de doorgevoerde aanpassingen in de vragenlijst succesvol gebleken en ben ik in staat geweest om met de overige interviews – bij de een meer dan de ander – waardevolle informatie boven tafel te krijgen. Er wordt nu kort stilgestaan bij de vraag hoe deze informatie vervolgens is verwerkt.

Analyse van de interviews

Voor het analyseren van de interviews is niet gekozen om de antwoorden van respondenten geheel uit te schrijven. In plaats daarvan is een tabel geconstrueerd, welke staat weergegeven in de bijlage van dit onderzoek. Deze tabel bestaat uit de belangrijkste punten die in de interviews terug moeten komen, waaronder uiteraard de vier processen die verklaren hoe interetnisch contact leidt tot overbruggend sociaal kapitaal. Voorbeelden en citaten die wijzen op een bepaald proces, worden bondig in de tabel voor betreffende respondent beschreven. Zo worden de interviews gecategoriseerd. Vervolgen zijn de zeven tabellen van de zeven respondenten naast elkaar gelegd en is getracht patronen ertussen te ontdekken. Op basis daarvan is uiteindelijk de analyse geschreven zoals in hoofdstuk zes valt te lezen.

§ 3.2.4 Methodologische knelpunten

De methodologie die hierboven is beschreven heeft – zoals methodologische keuzes dat altijd hebben – beperkingen. Hieronder staan drie knelpunten waarmee rekening gehouden dient te worden.

Ontbreken van een voormeting

Dit onderzoek tracht te achterhalen of interetnisch contact (afhankelijke variabele) in de te onderzoeken projecten resulteert in overbruggend sociaal kapitaal (onafhankelijke variabele) en welke processen daaraan ten grondslag liggen. Om vast te stellen of de onafhankelijke variabele daadwerkelijk de afhankelijk veroorzaakt, wordt idealiter van een ex ante meting gebruik gemaakt. Zo wordt bijvoorbeeld bij een experiment vooraf een pre-test gehouden aan de hand waarvan – na toediening van de behandeling – de post-test wordt vergeleken. Gezien de tijdsduur waarin dit onderzoek dient te worden afgerond, is een dergelijke (quasi-)experimentele opzet geen optie. Er kan niet bij de start van een project een pre-test van de mate van overbruggend sociaal kapitaal onder de deelnemers worden afgenomen, om één of twee jaar later dit nogmaals te meten in de vorm van een post-test. Dit punt wordt verzacht door uit te gaan van een veronderstelling: wanneer kan worden vastgesteld dat bepaalde processen (bemiddelende variabelen) zich hebben voorgedaan, dan kan theoretisch worden verondersteld dat er sprake is van causaliteit en dat interetnisch contact (onafhankelijke variabele) heeft geleid tot overbruggend sociaal kapitaal (afhankelijke variabele).

Sociaal-wenselijkheid

De vragen die aan respondenten worden gesteld zijn vrij persoonlijk. Sociaal-wenselijke antwoorden liggen daarom op de loer. De rol van de interviewer is hierbij van groot belang. De interviewer moet zich zo neutraal mogelijk opstellen. Doet hij of zij dit niet, dan kunnen respondenten antwoorden geven waarvan zij denken dat de interviewer ze wil horen. Dit wordt wel aangeduid met 'reactivity to the research situation' (Shadish et al 2002, p. 77).

Het feit dat gewerkt wordt met diepte-interviews is, zoals reeds opgemerkt, bevorderlijk om sociaal-wenselijke antwoorden tegen te gaan. In plaats van puntsgewijs een vragenlijst af te werken, kenmerken diepte-interviews zich door een open karakter. De interviewer kan zo sneller een vertrouwensband ontwikkelen met de respondent. Wanneer een respondent zich meer op zijn of haar gemak voelt, zo is de gedachte, zal sneller niet sociaal-wenselijke (en dus eerlijke) antwoorden worden verkregen.

Bias als gevolg van vraagstelling interview

Tenslotte is het van belang om rekening te houden met de soort vraagstelling die wordt gehanteerd in de interviews. Voorkomen moet worden dat vragen zo worden gesteld, dat het antwoorden eerder *construeert* dan daadwerkelijk *meet*. Reden om hierop attent te zijn, is dat de conditioneel contacthypothese uit gaat van een onderscheid tussen in- en out-group (op basis van etniciteit). Wanneer als gevolg hiervan in de interviewvragen een stringent onderscheid wordt gemaakt tussen allochtoon (out-group) en autochtoon (in-group), dan kan dat respondenten doen 'triggeren' ook in deze onderscheidene termen te antwoorden, terwijl een dergelijke respondent helemaal niet een dergelijk onderscheid hoeft te ervaren. De data die verzameld wordt is dan niet zozeer het resultaat van objectieve antwoorden van respondent, maar het gevolg van de manier waarop aan desbetreffende respondent vragen worden gesteld.

Bepalen van invloed stimulus

Het interetnische project ('De werelden van Rotterdam-Noord ontmoeten elkaar') dat in de diepte onderzocht gaat worden, kan als de stimulus van dit onderzoek worden beschouwd. Doel van dit onderzoek is om te bepalen in hoeverre die stimulus processen veroorzaakt die leiden tot overbruggend sociaal kapitaal. Het is echter lastig gebleken voor respondenten om tijdens de interviews alleen te vertellen over hun ervaring met het 'interetnische contact binnen het project'. Zo vertelden respondenten ook vaak over hun ervaring met mensen van andere bevolkingsgroepen buiten het project. Tijdens de interviews is hier rekening mee gehouden door consequent te vragen naar het (interetnische) contact met mensen die aan het project hebben deelgenomen.

§ 3.2.5 Methodologie aanvullende vraagstelling ('of-vraag')

Bovenstaande heeft zich beperkt tot een methodologische verantwoording van de initiële vraag van dit onderzoek, namelijk welke processen er voor zorgen dat interetnische contact daadwerkelijk leidt tot overbruggend sociaal kapitaal (de 'hoe-vraag'; deelvraag 3). In deze laatste subparagraaf wordt kort

stilgestaan bij de manier waarop antwoord gaat worden gegeven op de vraag die later is toegevoegd aan de vraagstelling van dit onderzoek, namelijk of interetnische projecten überhaupt leiden tot de realisatie van overbruggend sociaal kapitaal (de 'of-vraag'; deelvraag 2).

Om op deze vraag antwoord te krijgen is besloten vier projecten onder de loep te nemen; één voor elke sport van de sociale-bindingsladder (zie hierboven). Door deze gerichte selectie is ervoor gekozen om projecten te selecteren die elk op verschillende wijze interetnisch contact trachten te bevorderen. Dit wordt gedaan op basis van de eerder gepresenteerde sociale-bindingsladder. Zo wordt een poging gedaan om de projecten die in het onderzoek worden betrokken een afspiegeling te laten zijn van de totale 'populatie' van interetnische projecten. Wanneer zo divers mogelijke projecten worden geselecteerd, zal dit de generaliseerbaarheid van de resultaten vergroten. Uiteindelijk zijn de volgende projecten geselecteerd:

Sport 1	Sport 2	Sport 3	Sport 4
<i>Veenendaal in Beweging</i>	<i>Praatgroep Vrederust</i>	<i>EigenWIJze Buurten</i>	<i>Amikino</i>

De dataverzameling zal plaatsvinden door middel van documentanalyse en interviewgesprekken met de projectleiders van de te onderzoeken projecten. Dergelijke gesprekken zullen net als de interviews die worden gehouden voor de 'hoe-vraag' een semi-gestructureerd karakter hebben. Risico bij het interviewen van projectleiders is dat ze een (te) rooskleurig beeld van hun project neerzetten. Door te vragen naar welke mensen zij met hun project weten te bereiken, wordt immers in zekere mate gevraagd naar het al dan niet slagen van het project. Sociale-wenselijke antwoorden kunnen daarom volgen. Sociaal-wenselijkheid kan worden vermeden door vragen zo objectief mogelijk te stellen, zodat de respondent in beschrijvende zin antwoordt. De interviewer moet daarmee vermijden om bevooroordeeld over te komen, zodat de respondenten zich vrij voelen om zo open mogelijk te antwoorden. De vier projecten die worden onderzocht, lopen nog op het moment dat de projectleiders worden geïnterviewd. De resultaten van betreffend hoofdstuk zijn daarmee onder andere gebaseerd op inschattingen, verwachtingen en visies van leiders van de projecten. Zoals uit hoofdstuk vijf mag blijken zijn hier niettemin een aantal plausibele factoren uit naar voren gekomen die van invloed lijken te zijn op het bereik van interetnische projecten.

Hoofdstuk 4

Historische Context

In hoofdstuk twee is aan de hand van Putnam (2000) onderscheid gemaakt tussen bindend (bonding) en overbruggend (bridging) sociaal kapitaal. Daarbij is het fundamentele onderscheid tussen beide typen uitgelegd: bindend sociaal kapitaal heeft een *uitsluitend* karakter en overbruggend sociaal kapitaal is *insluitend* van aard. Bindend sociaal kapitaal verwijst namelijk naar de hechte sociale contacten die worden gevormd tussen gelijkgestemde/homogene mensen (in dit geval mensen met dezelfde etniciteit). Sociale contacten die worden gevormd tussen mensen die van elkaar verschillen (heterogeen), wordt overbruggend sociaal kapitaal genoemd.

Aan de hand van het onderscheid tussen bonding en bridging wordt in dit hoofdstuk antwoord gegeven op de eerste deelvraag zoals beschreven in hoofdstuk drie: *Waarom wordt interetnisch contact door de Nederlandse overheid van belang geacht?* Hoewel deze vraag niet direct noodzakelijk is voor het beantwoorden van de hoofdvraag van dit onderzoek, is het toch goed om het onderwerp 'interetnisch contact' in een bredere historische context te plaatsen. Dat wordt in dit hoofdstuk gedaan door erop te wijzen dat er in het verleden door de overheid wisselend is gedacht over het belang van contact tussen mensen van verschillende bevolkingsgroepen. Daarvoor wordt gebruik gemaakt van historische beleidsschetsen over integratie van de Commissie Blok (2004), de WRR (2001) en Holzacker & Scholten (2008). Conform het artikel van deze laatste auteurs wordt een onderverdeling van vier tijdsblokken gehanteerd. Waar nodig worden citaten uit beleidsnota's gegeven als illustratie of verduidelijking.

4.1 Bonding of bridging?

§ 4.1.1 Jaren '60-'70: Bonding om bridging te voorkomen

In de jaren '60-'70 bestond er binnen de Nederlandse overheid het idee dat Nederland geen immigratieland is en dat ook niet zou moeten worden. Dit valt onder andere af te leiden uit de naam waarmee immigranten werden aangeduid die in Nederland kwamen werken: gastarbeiders. De term 'gast' duidde erop dat deze immigranten naar verloop van tijd weer terug zouden gaan naar hun land van herkomst. Beleid was daarom gericht op bonding: doestelling was om immigranten de band met hun land van herkomst te laten behouden. Beleid gericht op bridging was niet aan de orde. Dat zou immers de suggestie wekken dat de aanwezigheid van gastarbeiders meer dan tijdelijk zou zijn (Holzhacker & Scholten 2008, p. 7-8). Door immigranten in dezelfde wijken te plaatsen en door kinderen van immigranten onderwijs in de eigen taal te geven (het zogenaamde OALT: Onderwijs in Allochtone Levende Talen), wilde de overheid bevorderen dat immigranten op een zeker tijdstip weer terug zouden keren naar hun land van herkomst. Bridging werd onwenselijk geacht omdat dit een dergelijke terugkeer zou belemmeren.⁷

⁷ Dit alles was uiteraard anders voor gerepatrieerde Indische Nederlanders. Van deze mensen werd verondersteld dat ze in Nederland zouden blijven en hun assimilatie werd daarom (succesvol) bevorderd (zie WRR 2001, p. 168).

§ 4.1.2 Jaren '80: Bonding als een voorwaarde voor bridging

Deze 'terugkeergedachte' (Snel & Scholten 2005, p. 168) bleek echter niet in overeenstemming met de realiteit. Gastarbeiders bleven in Nederland en het inzicht dat immigratie een permanent verschijnsel was, drong langzaam door tot de Nederlandse overheid. Desondanks hield bestaand beleid gericht op bonding vaak stand. De logica achter dit beleid was nu echter anders dan in de jaren '60-'70. Bonding werd nu niet langer bepleit vanuit de gedachte dat dit de terugkeer van immigranten zou bevorderen, maar vanuit de opvatting dat bonding een voorwaarde is voor bridging. Zo wordt in de Ontwerpnota Minderhedenbeleid uit 1981 gesteld dat het positief gewaardeerd moet worden wanneer nieuwe migranten worden opgevangen door hun peergroep (zie Holzacker & Scholten 2008, p. 10). Bridging zou eerder totstandkomen wanneer de nieuwe migrant door groepsgenoten wegwijs wordt gemaakt in de samenleving. Een specifiek voorbeeld van de gedachte dat bonding een noodzakelijke voorwaarde is voor bridging is het besluit onderwijs in de eigen taal (OALT) te behouden. Eerder werd dit onderwijs aangeboden vanuit het idee dat het de terugkeer van immigranten zou bevorderen. Nu was de gedachte echter dat behoud van de moedertaal een vereiste is voor het leren van Nederlands als tweede taal (zie Holzacker & Scholten 2008, p. 10).

§ 4.1.3 Jaren '90: Ontkoppeling van bonding en bridging

In de jaren '90 ontstond opnieuw een ander perspectief op bonding en bridging. Meer dan voorheen kwam de sociaal-economische positie van migranten centraler te staan, omdat de werkloosheid onder migranten eind jaren tachtig hoog was opgelopen. Migrantten moesten niet langer worden beschouwd als aparte etnische groepen, maar als individuen die elk de verantwoordelijkheid droegen om een opleiding te volgen of te participeren op de arbeidsmarkt (Ministerie van Binnenlandse Zaken 1994, p. 25). Beleid moest bijdragen om individuele migranten in staat te stellen 'op eigen benen te staan' (zie Holzacker & Scholten 2008, p. 12). Resultaat was dat de vraag in hoeverre migranten hun eigen identiteit wilden behouden en wilden omgaan met medemigrantten (bonding) een private aangelegenheid werd. Het bevorderen van bonding werd daarmee niet langer beschouwd als een overheidstaak ('ontkoppeling'). Zo stelde de Nederlandse overheid in de Nota Integratiebeleid van 1994:

[Personen] uit minderheidsgroepen [dienen zelf te bepalen] in welke mate zij hun culturele identiteit willen behouden en eventueel verder willen ontwikkelen.⁸

Het onderwijs in de taal van het land van herkomst kan hiervoor wederom als voorbeeld dienen. Besloten werd namelijk om het OALT af te schaffen. Dit werd niet gedaan vanuit dat gedachte dat het een kwalijke zaak is wanneer kinderen les krijgen in de taal van hun ouders. De Nederlandse overheid beschouwde het aanbieden van onderwijs in allochtone talen simpelweg niet langer als een overheidstaak. De vraag of migrantenkinderen alleen les krijgen in het Nederlands (bridging) of daarnaast ook in de eigen taal (bonding) werd gezien als een private kwestie.

⁸ Ministerie van Binnenlandse Zaken 1994, p. 25

Hoewel de overheid in de jaren '90 afzag van beleid gericht op bonding, nam het nog wel bridging-bevorderende maatregelen. In de Nota Integratiebeleid Etnische Minderheden valt bijvoorbeeld te lezen dat van migranten mag worden verwacht dat zij de Nederlandse taal spreken en basiskennis hebben van de Nederlandse samenleving (Ministerie van Binnenlandse Zaken 1994, p. 25). De Wet Inburgering Nieuwkomers (1998) is hiervan het bekendste voorbeeld. De gedachte achter dit beleid gericht op bridging was van sociaal-economische aard. Zo werd vooral het spreken van de Nederlandse taal van groot belang geacht om mee te doen in het onderwijs en te participeren op de arbeidsmarkt.

§ 4.1.4 Heden: Bonding als obstakel voor bridging

Grofweg vanaf het nieuwe millennium kwam wederom een nieuwe logica in het denken over integratie bovendrijven. Gaandeweg werd de algemene gedachte dat de integratie van minderheden was mislukt, ondanks het feit dat de parlementaire Commissie Blok concludeerde dat het integratiebeleid 'geheel of gedeeltelijk geslaagd' was (Commissie Blok 2004). Snel & Scholten (2005) wijten deze breed gedeelde opvatting aan het feit dat integratie niet langer zoals in de jaren '90 voornamelijk werd gezien als sociaal-economische kwestie. Onder andere door een reeks van gebeurtenissen, zoals de opkomst van Pim Fortuyn die de islam een achterlijke cultuur noemde, de aanslagen van 9/11 en de moord van Theo van Gogh, werd de sociaal-culturele dimensie minstens zo belangrijk in het denken over integratie. Het feit dat het integratiedebat zich in toenemende mate ging richten op de sociaal-culturele pijler van integratie werkte polariserend. Gaandeweg ontstond er een tweedeling in de Nederlandse maatschappij tussen 'wij' (autochtone Nederlanders) en 'zij' (niet-westerse immigranten, met name die met een islamitische achtergrond). Volgens Snel ging het debat zich richten op de 'vermeende kloof tussen culturen' (2003). In deze context valt in de Jaarnota Integratiebeleid 2006 (Ministerie van Justitie) te lezen:

De wens om te komen tot een integratiebeleid dat niet verdeelt maar bindt, moet worden begrepen tegen de achtergrond van een snel verslechterende publieke meningsvorming over integratie en integratiebeleid in de eerste jaren van het nieuwe millennium. De snelle groei van de allochtone bevolking en de concentratie ervan in grootstedelijke wijken en buurten hebben de bevolking onder spanning gezet. De sfeer van welwillende toenadering tussen allochtonen en autochtonen die kenmerkend is voor de eerste decennia van de migratie, heeft al eerder plaats gemaakt voor afstand en verwijdering. Overlast en overmatige criminaliteit van sommige groepen allochtone jongeren dragen bij aan een negatieve beeldvorming. Onder invloed van een ongunstige ontwikkeling van de economie krijgen allochtonen van hun kant weer in versterkte mate te maken met discriminatie. Allochtonen voelen zich in toenemende mate geconfronteerd met wantrouwen en krijgen het idee dat ze niet echt worden geaccepteerd als deelhebbers van de Nederlandse samenleving. De wederzijdse tolerantie krijgt nog een fikse extra knauw door het extremistisch geweld gepleegd uit naam van de islam. De vernietiging op 11 september 2001 van de Twin Towers heeft een katalyserende werking op de gevoelens van de bevolking ten opzichte van moslims en de islam.

En in de meest recente integratienota (Ministerie voor WWI 2007) staat:

Lange tijd is onvoldoende ingezien dat er een moeilijk overbrugbare kloof is ontstaan tussen autochtone en allochtone Nederlanders. Nu worden voornamelijk de schaduwzijden van de multiculturele samenleving opgemerkt.

Als gevolg van de toenemende focus op de sociaal-culturele dimensie van integratie en de daaruit voortvloeiende constatering dat er een kloof is ontstaan tussen autochtoon en allochtoon, wordt bonding niet langer zoals in de jaren '90 gezien als een voornamelijk private aangelegenheid. De steeds breder gedeelde opvatting luidt dat wanneer migranten zich teveel op hun eigen etnische groep zouden richten (bonding), dit de kloof tussen autochtoon en allochtoon alleen maar zou vergroten. Om deze kloof te dichten acht de Nederlandse overheid het noodzakelijk bridging te bevorderen:

De ontmoeting en interactie tussen de verschillende bevolkingsgroepen is van groot belang om de verbinding tussen (groepen) burgers te bevorderen en de wederzijdse negatieve beeldvorming tegen te gaan.⁹

Overigens moet 'bridging' hier niet enkel worden opgevat als een verantwoordelijkheid voor migranten. Zoals blijkt uit het woord 'wederzijds' in bovenstaand citaat, is het ook van belang dat autochtone Nederlanders zich open stellen voor interetnisch contact.

4.2 Interetnische projecten

Anders dan voorheen is het de Nederlandse overheid er dus aangelegen om mensen van verschillende bevolkingsgroepen met elkaar in contact te brengen. Interetnisch contact wordt van groot belang geacht om de verhoudingen tussen mensen van verschillende bevolkingsgroepen te bevorderen. In de meest recente integratienota van het Ministerie voor WWI (2007) staat daarom:

Het is nodig de etnische, culturele en levensbeschouwelijke scheidslijnen in het alledaagse sociale verkeer die er nu zijn te doorbreken. [...] Daarbij ligt een sterk accent op het bevorderen van actief burgerschap, door middel van kennis nemen van elkaars achtergronden, acceptatie van de kernwaarden van de rechtstaat, en gemeenschappelijke activiteiten. [...] Door met elkaar in gesprek te raken, krijgen we meer zicht op elkaars achtergronden en motieven [...] Weten van elkaar helpt bij wederzijdse acceptatie.

Zoals ook in het inleidende hoofdstuk van dit onderzoek is beschreven, zijn er momenteel veel initiatieven die op enige wijze contact tussen mensen van verschillende bevolkingsgroepen trachten te bevorderen; zogenaamde interetnische projecten. Het gaat dan vaak om projecten op wijkniveau die als doel hebben om vrijetijdscontacten tussen wijkbewoners met een verschillende etniciteit te stimuleren. Met de regeling Ruimte voor Contact, die in het voorgaande hoofdstuk is gebruikt om geschikte projecten te selecteren, subsidieert het Ministerie voor WWI een behoorlijk aantal van dergelijke interetnische initiatieven. Deze regeling beoogt om ontmoeting tussen autochtonen en etnische groepen te stimuleren, met uiteindelijk doel om te komen tot duurzame sociale relaties:

De onderhavige subsidieregeling is er op gericht de sociale binding te versterken tussen de diverse naar etniciteit te onderscheiden bevolkingsgroepen en deze duurzaam te verankeren. [...] Het kan daarbij gaan om heel verschillende typen van contact, zoals organiseren van ontmoeting tussen verschillende groepen, kweken van wederzijds begrip, uitwisselen van sociale en culturele informatie, maken van afspraken om concrete problemen samen aan te pakken, vormgeven van wederzijdse hulprelaties, enzovoorts. De mogelijkheden zijn legio.¹⁰

⁹ Ministerie van Justitie 2006

¹⁰ Staatscourant, 26 september 2006, *Stimuleringsregeling Ruimte voor contact*, nr. 187, p. 10.

Zoals uit de doelstelling van Ruimte voor Contact mag blijken, is deze regeling een voorbeeld van de logica die sinds de millenniumwisseling heerst. Zoals hierboven beschreven bestaat er volgens de Nederlandse overheid een kloof tussen verschillende bevolkingsgroepen; men leeft niet met, maar langs elkaar. Ruimte voor Contact is een specifieke (ministeriële) regeling die aan deze situatie een einde wil maken door mensen van verschillende bevolkingsgroepen te stimuleren met elkaar in contact te treden. Door ontmoeting te bevorderen in de vorm van interetnische projecten tracht de overheid bridging te bevorderen en zo de veronderstelde kloof te overbruggen.

4.3 Uitleiding

In dit hoofdstuk is uiteengezet waarom de Nederlandse overheid het van belang acht dat burgers overbruggend sociaal kapitaal (bridging) verwerven. Bovenstaande weergave is natuurlijk een versimpeling van de werkelijkheid. Deze is vaak complex en weerbarstig en laat zich niet zonder meer opdelen in vier afzonderlijke tijdsblokken. Zo is het debat dat op nationaal niveau wordt gevoerd vaak verschillend van de daadwerkelijke uitvoering van integratiebeleid op lokaal niveau. Niettemin kan men uit bovenstaande opmaken dat bridging niet altijd een doel is geweest van de Nederlandse overheid, maar met name wordt gestimuleerd sinds het accent meer is komen te liggen op de sociaal-culturele dimensie van integratie. Dit heeft er namelijk aan bijgedragen dat er een wij-zij tegenstelling in de Nederlandse samenleving is ontstaan; een kloof tussen allochtoon en autochtoon die de overheid wil overbruggen. Daarom heeft de overheid een regeling als Ruimte voor Contact gestart waarmee zij de binding tussen burgers van verschillende bevolkingsgroepen probeert te versterken. Zo probeert de Nederlandse overheid de *sociale cohesie* in gemengde wijken te bevorderen.

Naast het bevorderen van bridging ten behoeve van de sociale cohesie, lijkt de Nederlandse overheid echter ook een meer instrumenteel motief hiervoor te hebben. Zoals hierboven uitgelegd is de focus in het integratiedebat gaandeweg verschoven naar de culturele dimensie van integratie. Interetnisch contact is een manier om die culturele integratie van allochtone Nederlanders te stimuleren. Door interetnisch contact worden allochtone Nederlanders immers geconfronteerd met 'de' Nederlandse cultuur en bijbehorende waarden. Deze confrontatie stelt allochtone Nederlanders sneller in staat zich bepaalde kernwaarden eigen maken. Het argument dat interetnisch contact goed is voor de culturele integratie van migranten komt minder expliciet naar voren, maar lijkt wel degelijk aan beleid gericht op interetnisch contact ten grondslag te liggen.

Als gezegd zijn de projecten die in dit onderzoek centraal staan, geselecteerd op basis van de regeling Ruimte voor Contact. Het doel van deze regeling is, zoals hierboven valt te lezen, de sociale binding tussen wijkbewoners van verschillen bevolkingsgroepen te versterken. Formeel staat dus niet zozeer de culturele integratie van allochtone Nederlanders voorop, maar het bevorderen van de sociale cohesie in gemengde wijken. In de volgende hoofdstukken zal worden onderzocht in hoeverre interetnische projecten mensen bereiken die niet reeds beschikken over overbruggend sociaal kapitaal (hoofdstuk vijf) en, wanneer dat het geval is, welke processen er dan voor zorgen dat interetnisch contact daadwerkelijk leidt tot een toename van overbruggend sociaal kapitaal (hoofdstuk zes).

Het Bereik van Interetnische Projecten: Vier Cases

Dit hoofdstuk vormt het begin van de empirische analyse. Doel ervan is om antwoord te krijgen op de tweede deelvraag van dit onderzoek: *Op welke wijze wordt in de vier geselecteerde projecten getracht interetnisch contact te bevorderen, en in hoeverre worden daarbij mensen bereikt die niet reeds over overbruggend sociaal kapitaal beschikken?* Zoals in hoofdstuk drie duidelijk is gemaakt, was deze deelvraag geen onderdeel van de initiële vraagstelling. Deze initiële vraagstelling bestond namelijk louter uit de vraag hoe interetnisch contact leidt tot overbruggend sociaal kapitaal. Gaandeweg kwam het inzicht dat het tevens relevant is een vraag daaraan vooraf te stellen, namelijk of interetnische projecten überhaupt de potentie hebben om overbruggend sociaal kapitaal te realiseren. Tijdens het onderzoek kwamen namelijk aanwijzingen naar voren dat de causale richting tussen (interetnisch) contact en overbruggend sociaal kapitaal onzeker is: interetnisch contact zou wel eens niet het ontstaan van overbruggend sociaal kapitaal hoeven te verklaren, maar het beschikken over overbruggend sociaal kapitaal verklaart interetnisch contact tussen mensen. Zo is Powers & Ellison aangehaald: '[...] initially tolerant attitudes may lead individuals to engage in, or even to seek out, interracial contacts, while less tolerant persons eschew such contacts' (Powers & Ellison 1995, p. 206). Voor projecten die gericht zijn op het bevorderen van interetnisch contact zou dit kunnen betekenen dat slechts een beperkte groep mensen op dergelijke projecten afkomt. Het is goed mogelijk dat projecten waarin interetnisch contact wordt beoogd, sneller mensen zullen aantrekken die reeds tolerante attitudes hebben, terwijl minder tolerante mensen – de daadwerkelijke doelgroep – achterwege blijven. De vraag rijst kortom of deelnemers van interetnische projecten niet vooral welwillende mensen zijn: mensen die ook al in het dagelijkse leven contact hebben met mensen van andere bevolkingsgroepen (gedrag) en al positief tegenover etnische diversiteit staan (attitude).

In dit hoofdstuk worden de resultaten gepresenteerd van onderzoek naar vier interetnische projecten. Duidelijk moet worden in hoeverre interetnische projecten mensen bereiken die niet reeds over overbruggend sociaal kapitaal beschikken. Zoals in het methodologisch hoofdstuk uitgelegd zijn de vier projecten die hieronder staan beschreven, geselecteerd op basis van de sociale-bindingsladder. Op deze manier wordt getracht zo divers mogelijke projecten in het onderzoek te betrekken teneinde de generaliseerbaarheid van de bevindingen te vergroten. Achtereenvolgens worden de vier projecten die zijn geselecteerd behandeld. Er wordt per project allereerst beschreven wat de aanleiding ervoor is. Vervolgens wordt per project de filosofie, oftewel de wijze waarop interetnisch contact wordt bevorderd, besproken. Tenslotte wordt beschreven in hoeverre de projecten de 'juiste' doelgroep lijken te bereiken. Hieruit moet met andere woorden blijken in hoeverre de projecten mensen bereiken die niet reeds over overbruggend sociaal kapitaal beschikken. Op basis van het onderzoek naar de vier projecten, wordt tenslotte in de concluderende paragraaf van dit hoofdstuk in algemene zin een drietal factoren behandeld die van invloed lijken te zijn op het bereik van interetnische projecten.

5.1 Veenendaal in Beweging – sport 1 bindingsladder

‘Veenendaal in Beweging’ is een project dat wordt uitgevoerd in een aantal Veenendaalse wijken door Stichting Kast (Kongolese Angolese Stichting Talentueux). Het project loopt in het kader van de financiële regeling Ruimte voor Contact en heeft € 291.446,- aan subsidie ontvangen. Het project is gestart op 1-12-2007 en heeft een looptijd van drie jaar.

§ 5.1.1 Aanleiding en doelstelling

De aanleiding van Veenendaal in Beweging is te vinden in de constatering van de projectuitvoerder dat er maar weinig contact is tussen de bewoners van een aantal Veenendaalse wijken. Niet alleen tussen mensen van allochtone en autochtone herkomst heerst afstandelijkheid. Ook allochtone groepen onderling zijn volgens de projectuitvoerder ‘eigen eilandjes’.¹¹ Eén van de projectleiders weet de situatie in een aantal Veenendaalse wijken zeer laagdrempelig te verwoorden:

Er is weinig contact. Mensen in de buurt begroeten elkaar niet, iedereen gaat z'n eigen richting. Zo kan dat niet, we zijn toch burens. We moeten eventjes praten, eventjes koffiedrinken. Maar dat gebeurt nu gewoon bijna nooit.¹²

Volgens de projectleider gaan kinderen met uiteenlopende etnische achtergronden tot ongeveer tien jaar gewoon met elkaar om. Na die leeftijd ontstaan echter grenzen en zoeken mensen van dezelfde bevolkingsgroep elkaar op. Daardoor is contact tussen groepen gering. De projectleider stelt dat dit onvrede als gevolg heeft. Wanneer contact ontbreekt, gaan mensen hun eigen beelden over anderen creëren. Vooroordelen, wantrouwen en verharding zijn het gevolg, aldus de projectleiders.¹³

Veenendaal in Beweging moet deze situatie doorbreken. De projectuitvoerder heeft zich daarom het volgende tot doel gesteld:

Dit project beoogt het wederzijds begrip en vertrouwen tussen allochtone en autochtone buurtgenoten in Veenendaal te laten toenemen, zodat een fundament wordt gelegd voor verdere duurzame relaties.¹⁴

Uit de woorden van de projectleiders en de doelstelling van het project spreekt een gevoel van onvrede over de huidige situatie in de wijk. Men zou dit kunnen samenvatten als wat in het vorige hoofdstuk een gebrek aan sociale cohesie is genoemd. Door duurzaam contact tussen wijkbewoners tot stand te brengen, wil het project de sociale cohesie in de wijk verbeteren.

§ 5.1.2 Filosofie

Zoals uit bovenstaande doelstelling blijkt, tracht de projectuitvoerder ‘duurzame relaties’ tussen Veenendaalse wijkbewoners te stimuleren. Allochtone en autochtone Veenendalers moeten elkaar niet eenmalig ontmoeten, maar elkaar ook in andere situaties weten te vinden. Zo op het eerste gezicht is dit een vrij ambitieuze doelstelling, gezien de activiteiten die hier tegenover staan. Die zijn namelijk – conform de bindingsladder – van een kleine intensiteit: één of twee projectdagen per wijk

¹¹ Projectplan ‘Veenendaal in Beweging’, 27 september 2007

¹² Interview projectleider 1 ‘Veenendaal in Beweging’

¹³ Interview projectleider 1 en 2 ‘Veenendaal in Beweging’

¹⁴ Projectplan ‘Veenendaal in Beweging’, 27 september 2007

per jaar. Zeker wanneer men Veenendaal in Beweging vergelijkt met de interetnische projecten die hieronder staan beschreven, wordt duidelijk dat het aantal activiteiten dat wordt georganiseerd beperkt is.

Uit het interview met de projectleider werd echter duidelijk dat men de activiteiten van Veenendaal in Beweging niet als eindstadium moet beschouwen, maar juist als begin. Eén van de projectleiders verwoordt dit als volgt:

Met die twee dagen per jaar in de wijk beogen we niet dat zo'n wijk direct open bloeit. We zien het als een start.¹⁵

Veenendaal in Beweging is gebaseerd op het idee dat het project een 'opstapje'¹⁶ biedt voor verder contact. Door middel van het project wil de projectuitvoerder ervoor zorgen dat de drempel om ook in het dagelijks leven contact met elkaar te hebben lager wordt. Een projectdag – waarover meer hieronder – moet de mogelijkheid bieden voor mensen met uiteenlopende achtergronden om elkaar te ontmoeten, waarna wijkbewoners worden geacht dit contact zelf te 'verduurzamen'. In het projectplan wordt daarom ook gesproken van een '*fundament* voor verdere duurzame relaties'. Dat fundament wordt gelegd door middel van het project, waar op projectdagen mensen elkaar ontmoeten en de onbekendheid ten opzichte van elkaar afneemt. Zo ontstaat volgens de projectleiding herkenning tussen mensen uit de wijk, waardoor de drempel om ook in het dagelijks leven contact te onderhouden lager wordt.

Eén van de projectleiders benadrukt dat dit geen makkelijk proces is en verwacht daarom ook geen snelle resultaten.¹⁷ Scheidslijnen zijn vaak diep en vooroordelen soms hardnekkig. Toch kan deze projectleider concrete voorbeelden noemen waaraan hij afmeet dat Veenendaal in Beweging succes heeft:

Op de projectdagen spelen we onder meer een levensgrote versie van ganzenbord. Wat daar nu uit is voortgekomen, is dat door de buurtbewoners die daar waren [...] en enthousiast zijn geraakt, nu oud-Hollandse spelletjes en ook Marokkaanse spelletjes voor de buurt worden georganiseerd. Het begint nu te borrelen, het is echt een begin hoor. Maar de vraag komt op van: 'Kunnen we nu niet eens iets met die Marokkanen gaan doen'.¹⁸

En een andere klein, maar tekenend voorbeeld van één van de projectleiders:

Het gaat langzaam hoor, het is echt een proces, maar ik geloof er wel in. We gaan in de wijk allemaal naar dezelfde supermarkt. Terwijl je daar heen loopt – dat is niet meer dan een paar honderd meter – kom je heel veel wijkbewoners tegen. We hebben nu twee projectdagen gehad. En nu kom je naar de supermarkt bijvoorbeeld de Marokkanen en de Chinezen tegen en nou groet je elkaar! Voorheen deed je dat niet. En nou doe je dat wel, zo van: 'Hé, we kennen elkaar van dat project'.¹⁹

Uit deze voorbeelden blijkt duidelijk de filosofie van Veenendaal in Beweging. De projectleiders willen een opstap bieden voor mensen om ook in hun dagelijkse leven – zoals de gang naar de supermarkt

¹⁵ Interview projectleider 2 'Veenendaal in Beweging'

¹⁶ Interview projectleider 1 'Veenendaal in Beweging'

¹⁷ Interview projectleider 2 'Veenendaal in Beweging'

¹⁸ Idem

¹⁹ Interview projectleider 1 'Veenendaal in Beweging'

– contact te hebben met hun wijkbewoners. Over de projectdagen die een dergelijk ‘opstapje’ moeten bieden, volgt nu meer.

§ 5.1.3 Activiteiten

De projectdagen die het opstapje aan mensen moet bieden om met elkaar in contact te treden, bestaan uit drie onderdelen. Het eerste onderdeel is eten. Mensen uit de buurt worden uitgenodigd om (gratis) Kongolees te komen eten met hun medewijkbewoners. Bij de tafelindeling wordt specifiek gekeken naar de straat waar mensen wonen. Wijkbewoners uit dezelfde straat worden doelbewust bij elkaar aan tafel geplaatst, zodat zeker is dat contact wordt gelegd. Het is vervolgens aan de deelnemers om elkaar ook in andere situaties – zoals bij elkaar in de straat – te vinden. Op de dag zelf wordt vervolgens uitgelegd wat de projectuitvoerder met Veenendaal in Beweging beoogt.

Vervolgens wordt, om meer onderlinge binding te krijgen, een spel gespeeld; het tweede onderdeel van de dag. Dit spel is een levensgrote versie van ganzenbord. Het spelbord bestaat uit een luchtfoto van de buurt, zodat men als het ware samen door de buurt loopt. Volgens beide projectleiders werkt deze spelvorm om toenadering tussen autochtone en allochtone wijkbewoners te vinden. Reden hiervoor is volgens de projectleiding dat het spel uitgaat van overeenkomsten tussen mensen: mensen zien van elkaar waar ze wonen en zien dat ze naar dezelfde supermarkt gaan. Daardoor gaan mensen elkaar meer zien als bewoners van dezelfde wijk, aldus één van de projectleiders.²⁰

Het derde onderdeel van de projectdag is dat de deelnemers met elkaar in dialoog gaan. Tijdens die dialooggesprekken komen – in tegenstelling tot het ganzenbordspel – niet zozeer overeenkomsten naar voren, maar vooral verschillen tussen mensen met verschillende etnische achtergronden. Doel van deze dialooggesprekken is om meer zicht te krijgen op waarom iemand verschilt. Wanneer men die verschillen beter begrijpt, dan zal men daardoor beter begrip kunnen opbrengen voor de ander, aldus de projectleiding. Eén van de projectleiders verwoordt dit zeer concreet:

Wij merken door onze projecten dat 'angst voor het onbekende' vaak een voedingsbodem vormt om elkaar op afstand te houden. Ook als het gaat om bijvoorbeeld verschillende geloven en de daaruit volgende gedragsuitingen. [...] Meer bekendheid leidt tot begrip: 'O, daarom draagt mijn buurman soms van die aparte kleding' en niet: 'Ik vind dat mijn buurman pas echt geïntegreerd is als hij ook een spijkerbroek draagt.'²¹

Op de vraag of die dialooggesprekken wellicht ook niet het tegenovergestelde effect hebben en dus polariserend werken, antwoordt één van de projectleiders dat hij die ervaring nog niet heeft. De verklaring daarvoor is volgens deze projectleider dat het project een soort kader schept waarbinnen mensen dingen over elkaar mogen uitspreken. Wanneer men elkaar aanspreekt op straat, dan zullen mensen zich snel aangevallen voelen. Het project biedt echter een setting om dingen bespreekbaar te maken, aldus de projectleider.²²

²⁰ Interview projectleider 2 'Veenendaal in Beweging'

²¹ Idem

²² Interview projectleider 1 'Veenendaal in Beweging'

Het idee van Veenendaal in Beweging is, zoals eerder opgemerkt, echter niet om in één dag onderling begrip tussen mensen van verschillende bevolkingsgroepen te kweken. Zoals hierboven duidelijk gemaakt zijn de projectdagen een opstapje en moeten ze als katalysator dienen voor verder – duurzaam – contact.

§ 5.1.4 Bereik

Veenendaal in Beweging richt zich op alle buurtbewoners uit een tweetal wijken in Veenendaal: 't Hoorntje en 't Franse Gat. De centrale vraag is of de mensen die worden bereikt door het project een afspiegeling zijn van die wijken, of dat slechts een beperkte groep wordt bereikt. Volgens de projectleiding hebben aan de projectdagen zeer uiteenlopende mensen meegedaan. Het gaat dan bijvoorbeeld om zowel mensen die actief zijn bij het buurthuis, maar ook om mensen die daar niets mee van doen hebben. Op de specifieke vraag of het project ook buurtbewoners weet te bereiken die minder open staan voor 'de ander', antwoordt de projectleider positief. Hij heeft daarvoor het volgende voorbeeld:

Er kwam een echtpaar nieuw in de buurt wonen. Zij wonen naast een Kongolese vrouw die voor ons project in haar achtertuin kookt. Er komen dan veel vrouwen bij haar in de tuin koken. Dat nieuwe echtpaar stoorde zich daar aan: 'Waarom moet zij altijd koken.' Dat echtpaar had last van het lawaai en vond het niet goed dat de vrouw altijd moest koken. Maar dat echtpaar kwam wel bij de activiteit van Veenendaal in Beweging. [...] Toen zijn ze dus echt met allochtonen in contact gekomen. Dit is een voorbeeld van iemand die buitenlanders van een afstand bekijkt, maar door dit project hen beter begrijpt.²³

Natuurlijk trekken de projectdagen ook welwillende mensen aan. Maar, zo wil de projectleiding duidelijk maken, ook mensen die vrij teruggetrokken in hun eigen 'gemeenschap' leven en niet snel uit zichzelf zouden komen opdagen, worden bereikt. Voor het feit dat Veenendaal in Beweging ook mensen weet aan te trekken die in termen van dit onderzoek over geen of weinig overbruggend sociaal kapitaal beschikken, zijn vier verklaringen te geven.

De belangrijkste verklaring volgens de projectleider is dat mensen op de projectdag in eerste instantie voor het eten komen. De dagen worden dan ook aangekondigd als 'culinaire projectdagen'. Op de vraag wat volgens de projectleider de kracht van het project is, volgt het volgende antwoord:

Dit project gaat uit van gastvrijheid. Iedereen is welkom om te komen eten. [...] Als je thuiskomt, hoef je niet meer te koken. Eten is het motiveringsaspect om mensen bij elkaar te laten komen.²⁴

De deelnemers van het Veenendaal in Beweging worden kortom – zo wil de projectleider kenbaar maken – niet in eerste instantie benaderd om contact met buurtbewoners te leggen, maar om een (gratis) Kongolese maaltijd te nuttigen. Die maaltijd wordt als middel gebruikt om mensen met elkaar in contact te brengen. Daarom zou het project ook mensen aantrekken die minder open staan voor anderen, oftewel mensen met weinig overbruggend sociaal kapitaal. Deze verklaring lijkt echter slechts deels valide. Bij etentjes in de buurt ontkomt men er immers niet aan om in contact te komen met buurtbewoners. De redenering dat mensen in eerste instantie alleen voor het eten komen en niet

²³ Idem

²⁴ Idem

zozeer voor contact, lijkt daarom wat kortzichtig. Bovendien hebben de culinaire projectdagen een ‘buitenlands karakter’, aangezien mensen worden uitgenodigd om Kongolees te komen eten. Ook dat zal niet direct mensen aantrekken die huiverig tegenover etnische diversiteit staan.

Een tweede en meer plausible verklaring voor de constatering dat het bereik van Veenendaal in Beweging groot is, is dat de projectuitvoerder doet aan behoorlijk intensieve werving. Die werving beperkt zich niet tot een berichtje in de buurtkrant of tot een flyer in de brievenbus. In plaats daarvan worden wijkbewoners persoonlijk benaderd. De projectleiding gaat bij de deuren langs om uit te leggen wat Veenendaal in Beweging is en om mensen vervolgens ‘over de streep te trekken’.²⁵ Zo wil de projectleiding voorkomen dat alleen welwillende mensen komen, maar dat ook wijkbewoners worden bereikt die minder open staan voor contact en niet snel zullen deelnemen aan het project.

Een derde verklaring waarom Veenendaal in Beweging een groot bereik in de wijk heeft is de volgende. Eén van de projectleiders stelt nadrukkelijk dat interetnische projecten altijd welwillende mensen aantrekt. Dit is echter helemaal niet erg, aldus de projectleider. Je kunt namelijk deze welwillende mensen gebruiken om wijkbewoners die minder open staan voor contact te bereiken. Zo stelt hij:

Er waren een aantal [welwillende] Marokkanen die andere Marokkanen vroegen om bij de projectdagen aanwezig te zijn. Dat vond ik vanuit de Marokkaanse gemeenschap dus een mooi signaal, dat een aantal van henzelf anderen aanspoort om erbij te komen zitten.²⁶

Meer algemeen stelt deze projectleider:

We hebben gezien dat de allochtone achterban nauwelijks gemobiliseerd kan worden door autochtonen. Daarom moet je een samenwerking hebben met allochtonen die hun achterban weet te mobiliseren. [...] Door die stimulering van die achterban – zo van ‘Hé joh, doe eens mee’ – zie je dat mensen die niet zo snel zouden komen, nu wel meedoen.²⁷

Een belangrijke verklaring voor het grote bereik van Veenendaal in Beweging is dus dat men hulp heeft van welwillende mensen binnen migrantenorganisaties. Deze clubs weten via etnische lijn vaak hun achterban te bereiken. Op de specifieke vraag of het voor het bereik van Veenendaal in Beweging goed is dat via etnische lijn mensen worden benaderd, antwoordt één van de projectleiders:

Ik denk dat het een voorwaarde is. Zo ervaar ik dat nu na twee jaar. Echt als voorwaarde, ik vind dat een heel belangrijk punt.

De vierde en laatste verklaring voor waarom Veenendaal in Beweging de juiste doelgroep weet te bereiken, ligt in het ‘type’ project. Veenendaal in Beweging is, zoals reeds duidelijk gemaakt, een project van sport één van de bindingsladder en heeft in vergelijking met de projecten die hieronder worden beschreven een kleine intensiteit. Wijkbewoners worden gevraagd om op één dag aanwezig te zijn, terwijl andere interetnische projecten meer en langdurigere activiteiten organiseren.

²⁵ Idem

²⁶ Interview projectleider 2 ‘Veenendaal in Beweging’

²⁷ Interview projectleider 1 ‘Veenendaal in Beweging’

Veenendaal in Beweging is kortom een kleine 'investering' voor wijkbewoners en dus is het makkelijker voor de projectleiding om uiteenlopende deelnemers te bereiken.

§ 5.1.5 Deelconclusie

Centrale vraag van dit hoofdstuk is op welke manier de vier geselecteerde projecten interetnisch contact trachten te bevorderen en welke invloed dat heeft op het bereik van de projecten. Dit is een zeer relevante vraag, omdat gaandeweg het onderzoek aanwijzingen naar voren zijn gekomen dat interetnische projecten mogelijk niet altijd de juiste doelgroep weten te bereiken, maar vooral mensen aantrekken die al over overbruggend sociaal kapitaal beschikken ('welwillende mensen'). Deze indruk is door Veenendaal in beweging echter *niet* bevestigd. Volgens de projectleider heeft Veenendaal in Beweging ook aantrekkingskracht op wijkbewoners die in het dagelijks leven weinig tot geen contact hebben met mensen van andere bevolkingsgroepen (gedrag) en minder open staan voor mensen uit andere culturen (attitude). Hiervoor zijn een aantal plausibele verklaringen te geven. Allereerst werft de projectleiding zeer intensief en persoonlijk, en tracht zo wijkbewoners over de streep te trekken. Ten tweede maakt de projectleiding gebruik van de sterke contacten die bestaan binnen verschillende (etnische) groepen. Aparte etnische organisaties, zo benadrukte de projectleider, weten via etnische lijn vaak hun achterban te bereiken. Een laatste verklaring komt voort uit de filosofie van het project. Veenendaal in Beweging wil namelijk alleen een opstap bieden aan wijkbewoners om met elkaar in contact te treden, door twee keer per jaar een projectdag te organiseren. Het project is – zeker in vergelijking met de overige drie projecten – daarmee een relatief kleine 'investering' voor wijkbewoners. Dit lijkt ten goede te komen aan het bereik van Veenendaal in Beweging.

5.2 Praatgroep Vrederust – sport 2 bindingsladder

'Praatgroep Vrederust' is een project dat wordt uitgevoerd in de Haagse wijk Vrederust door Stichting Achabab. Het project loopt in het kader van de financiële regeling Ruimte voor Contact en heeft € 131.000,- aan subsidie ontvangen. Het project is gestart op 1-11-2007 en heeft een looptijd van drie jaar.

§ 5.2.1 Aanleiding en doelstelling

De aanleiding van Praatgroep Vrederust is te vinden in de constatering van de projectleiding dat in de wijk Vrederust, mensen van verschillende bevolkingsgroepen vooral langs en los van elkaar leven. Momenteel is er volgens de projectleider, Said Achahboun, geen of weinig contact tussen mensen met verschillende etnische achtergronden.²⁸ Wijkbewoners van Vrederust zijn geneigd alleen contact te zoeken binnen de eigen groep. Hier is, zo benadrukt de projectleider, op zich niets op tegen. Het is echter problematisch wanneer het hierbij blijft en contact tussen wijkbewoners van verschillende bevolkingsgroepen achter blijft.²⁹

Aan deze situatie wil de projectleiding een einde maken. Praatgroep Vrederust moet hieraan bijdragen en heeft daarom de volgende doelstelling:

²⁸ Interview projectleider 'Praatgroep Vrederust'

²⁹ Idem

Het organiseren van wekelijkse bijeenkomsten waar kennis en ideeën van gewoonten en tradities met elkaar uitgewisseld kunnen worden om zo meer begrip voor en een betere sfeer onder elkaar te bereiken.³⁰

Gelijk aan het eerste project spreekt ook uit deze doelstelling een gevoel van onvrede over de huidige situatie in de wijk. Er is weinig contact en dus een tekort aan sociale cohesie. Met Praatgroep Vrederust tracht de projectleiding de sociale cohesie in de wijk op een hoger niveau te krijgen.

§ 5.2.2 Filosofie en activiteiten

Om aan bovenstaande doelstelling te voldoen, heeft Praatgroep Vrederust een heldere filosofie. Hoewel het project beoogt mensen met verschillende etnische achtergronden bijeen te brengen, benadrukt de projectleiding niet vanuit die verschillen te willen werken. In plaats daarvan zoekt de projectleiding naar overeenkomsten tussen wijkbewoners, naar dingen die zij gemeen hebben. Die overeenkomsten vindt de projectleiding in een aantal 'universele thema's'³¹, zoals interesse in zwemmen, muziek, dans en theater, en uitgaan. Op basis van deze thema's worden activiteiten georganiseerd, zoals uitjes naar het theater en het geven van muziekles. Contact is volgens de projectleider succesvoller wanneer je verschillen probeert te onderdrukken door uit te gaan van wat mensen gemeen hebben. Zo geeft de projectleider het volgende antwoord op een specifieke vraag naar de filosofie van Praatgroep Vrederust:

Dan heb je 't over overeenkomsten. Wij zijn ervan overtuigd dat als je eenmaal in gesprek bent op basis van overeenkomsten en dus niet naar verschillen kijkt, dat je dan al een stap verder bent. [...] De overeenkomst is bijvoorbeeld muziek: Ik houd van muziek, jij ook. Dat is de overeenkomst, daar praat je dan over. Dat is de taal die je begrijpt. Die brengt je bij elkaar en van daaruit groeit er iets.³²

De insteek van Praatgroep Vrederust is dus om in te zetten op wat mensen gemeenschappelijk hebben. Hoewel de projectleiding wijkbewoners van verschillende bevolkingsgroepen met elkaar in contact wil brengen, wil men voorkomen dat dit etnische verschil tussen mensen op de voorgrond staat. De projectleider verwoordt dit als volgt:

Zoals gezegd: Die kloof die is er en vooroordelen ook. [...] Maar we brengen het niet naar buiten zo van: 'We willen die kloof voor jullie verminderen'. Dan gaat het al niet. In plaats daarvan zeggen we: 'We hebben voor jullie hele mooie thema's. Maak daar gebruik van!' Op die manier zitten we er echt in. En zo, via de achterkant, werken we inderdaad aan die kloof tussen allochtoon en autochtoon.³³

De projectleiding van Praatgroep Vrederust wil met andere woorden interetnisch contact bevorderen, door het vooral niet zo te benoemen.

³⁰ Subsidieaanvraag 'Stichting Achabab organiseert ontmoetingen en activiteiten tussen allochtonen en autochtonen', december 2007.

³¹ Idem

³² Idem

³³ Idem

§ 5.2.3 Bereik

Met Praatgroep Vrederust wil de projectleiding contact tussen wijkbewoners van verschillende bevolkingsgroepen bevorderen. De hierboven beschreven filosofie zorgt er volgens de projectleider voor dat die overbrugging zo snel mogelijk kan worden gemaakt. Deze filosofie berust immers op het idee om mensen bij elkaar te brengen op basis van wat men gemeenschappelijk heeft, zoals een passie voor muziek. Zoals de projectleider het verwoordt:

Begin met overeenkomsten en onderdruk zo de verschillen, dat is zoals ik heb gezegd de filosofie erachter. En dat is de basis – de grote basis – om het contact heel snel te leggen.³⁴

Praatgroep Vrederust gebruikt met andere woorden de gemeenschappelijke thema's als middel om wijkbewoners te laten ontmoeten. Wijkbewoners komen in eerste plaats voor de thema's waarin zij belangstelling hebben. Interetnisch contact is daar vervolgens een voortvloeisel van. Contact tussen mensen met verschillende etnische achtergronden is volgens de logica van Praatgroep Vrederust snel te realiseren door dat interetnische contact niet bewust op de voorgrond te plaatsen. Niet het feit dat men etnisch van elkaar verschilt moet de basis zijn om elkaar te ontmoeten. Contact tussen mensen van verschillende bevolkingsgroepen kan sneller worden gelegd wanneer wordt gewerkt vanuit gemeenschappelijkheid.

Door de filosofie die de projectleiding hanteert, zou Praatgroep Vrederust een groot bereik moeten hebben in de wijk. De projectleider stelt echter dat het project momenteel toch een beperkte groep mensen aantrekt. De wijkbewoners die het meest zijn teruggetrokken in hun eigen gemeenschap worden vaak niet bereikt. De projectleider benadrukt dat Praatgroep Vrederust vooral aantrekkingskracht heeft op welwillende mensen, mensen die conform de conceptualisatie van dit onderzoek al over overbruggend sociaal kapitaal beschikken. De muzieklessen trekken weliswaar een wat diversere groep mensen aan, maar op de overige activiteiten komen toch vooral mensen die in het dagelijkse leven al veel contact hebben met wijkbewoners van andere bevolkingsgroepen, aldus de projectleider.³⁵

De vraag die hieruit voortvloeit is uiteraard wat dit voor gevolgen heeft voor het bereiken van de projectdoelstelling. Als het project alleen mensen weet te bereiken die al over overbruggend sociaal kapitaal beschikken, hoe kan dan die kloof tussen mensen die hier niet over beschikken worden gedicht? Volgens de projectleiding is dit een kwestie van geduld. Zo benadrukt de projectleider dat culturele scheidslijnen diep en vooroordelen jegens elkaar hardnekkig zijn. Contact tussen mensen van verschillende bevolkingsgroepen leg je daarom niet zomaar, zeker niet wanneer je contact duurzaam wil laten zijn. Je moet, aldus de projectleider, ergens beginnen:

Wat wij nu willen, is een groep creëren die makkelijk op onze activiteiten afkomt. Wij zijn ervan overtuigd dat we middels die mensen een verlengstuk kunnen zijn naar de meer geïsoleerde groepen daarachter. Daar zijn we echt heilig van overtuigd. Als we eerst de makkelijk te bereiken mensen binnenhalen, dan bereiken we op den duur die anderen.³⁶

³⁴ Idem

³⁵ Idem

³⁶ Idem

De projectleiding van Praatgroep Vrederust ziet het met andere woorden helemaal niet als een probleem dat het project in de beginfase alleen welwillende mensen aantrekt. Integendeel, de projectleider benadrukt dat dit een voorwaarde is om op den duur meer geïsoleerde wijkbewoners te betrekken. De kerngroep, zoals de projectleiding het noemt, van welwillende wijkbewoners kan namelijk anderen bereiken die niet uit zichzelf met activiteiten van Praatgroep Vrederust meedoen. Dit gaat, zo stelt de projectleider, vaak via etnische lijn:

Via etnische lijn kunnen veel bewoners bewust gemaakt worden van hun omgeving en hun bijdrage aan de omgeving. Deze mensen zouden via andere organisaties moeilijk te benaderen zijn, laat staan betrokken worden.³⁷

Op deze manier kunnen bijvoorbeeld welwillende Marokkaanse buurtbewoners op den duur de meer teruggetrokken Marokkanen in de wijk bij Praatgroep Vrederust betrekken. Zo verwacht de projectleiding dat Praatgroep Vrederust als een olievlek over de wijk zal verspreiden.³⁸

Zoals echter gezegd zijn de culturele scheidslijnen in de wijk diep. Daarom benadrukt de projectleider herhaaldelijk dat de bevordering van daadwerkelijk interetnisch contact een hele lange weg is en niet van de een op de andere dag kan worden gerealiseerd. Snelle oplossingen zijn, aldus de projectleider, een illusie. Bovendien maakt hij daarbij de nuancerende opmerking dat er mensen zijn waarbij de kloof niet is te overbruggen. Interetnisch contact is voor sommigen niet weggelegd en dat moeten we, aldus de projectleider, simpelweg accepteren.³⁹

§ 5.2.4 Deelconclusie

Centrale vraag van dit hoofdstuk is op welke manier de vier geselecteerde projecten interetnisch contact trachten te bevorderen en welke invloed dat heeft op het bereik van de projecten. Een zeer relevante vraag, omdat gaandeweg het onderzoek aanwijzingen naar voren zijn gekomen dat interetnische projecten mogelijk niet altijd de juiste doelgroep weten te bereiken, maar vooral mensen aantrekken die al over overbruggend sociaal kapitaal beschikken ('welwillende mensen'). Deze indruk is door Praatgroep Vrederust deels bevestigd. De projectleider van het project stelde namelijk dat Praatgroep Vrederust tot op heden vooral mensen aantrekt die in het dagelijks leven al veel contact hebben met mensen van andere bevolkingsgroepen (gedrag) en open staan voor mensen uit andere culturen (attitude). De meer 'teruggetrokken' wijkbewoners worden door het project niet bereikt. De projectleiding van Praatgroep Vrederust ziet het echter niet als een probleem dat het project in de beginfase vooral welwillende mensen aantrekt. De contacten van deze 'kerngroep' kunnen namelijk ingezet worden om – via etnische lijn – de meer teruggetrokken mensen uit de wijk te bereiken. Dit is echter een kwestie van geduld; volgens de projectleider kan daadwerkelijk interetnisch contact niet van de een op de andere dag worden gerealiseerd. Daarnaast verwacht de projectleiding op den duur ook een groter bereik te realiseren door hun filosofie: gemeenschappelijke thema's als middel gebruiken om wijkbewoners van verschillende bevolkingsgroepen in contact te brengen.

³⁷ Idem

³⁸ Idem

³⁹ Idem

5.3 EigenWIJze Buurten – sport 3 bindingsladder

‘EigenWIJze Buurten’ is in tegenstelling tot de andere projecten die in dit hoofdstuk staan beschreven geen Ruimte voor Contact project, maar één dat loopt in het kader van het Europees Jaar van de Interculturele Dialoog. Ondanks dat projecten die in dit kader lopen niet zijn onderverdeeld naar bindingsladderniveau, is EigenWIJze Buurten – zoals hieronder duidelijk zal worden – een project van sport 3 van deze ladder. Het project is begin 2008 gestart en heeft een duur van drie jaar. Jaarlijks is er € 370.000,- aan subsidie beschikbaar gesteld voor EigenWIJze Buurten.

EigenWIJze Buurten is een project dat bewonersacties stimuleert. Daarmee speelt EigenWIJze Buurten zich niet af op één plek, maar is het idee uitgerold in verschillende wijken van uiteenlopende steden. EigenWIJze Buurten moet worden gezien als overkoepelend format, waarop in verschillende wijken uiting aan wordt gegeven door zogeheten ‘interculturele buurtteams’. Hieronder is conform de structuur van de andere paragrafen de aanleiding, filosofie, en doelgroep van het project beschreven.

§ 5.3.1 Aanleiding en doelstelling

Zoals duidelijk gemaakt speelt EigenWIJze Buurten niet in één wijk, maar is het een overkoepelend idee dat is uitgerold over verschillende steden in Nederland. De aanleiding van EigenWIJze Buurten is dan ook niet te vinden in één specifieke buurt, maar in de algemene constatering dat contact tussen allochtoon en autochtoon in Nederland te gering is. Al in de eerste alinea van het projectplan wordt gesproken van een groeiende wij-zij tegenstelling in de Nederlandse samenleving en van een kloof tussen autochtone en allochtone Nederlanders. Letterlijk stelt de projectleiding van EigenWIJze Buurten:

Alle sociale investeringen ten spijt, vertoont de realiteit in Nederland een beeld van groeiende segregatie: etnisch-culturele groepen lijken niet naar elkaar toe te groeien, maar op steeds grotere afstand van elkaar te staan. [...] De segregatie tekent zich met name af tussen enerzijds groepen met een Turks- en Marokkaans-islamitische achtergrond, anderzijds tussen dezen onderling en met de brede samenleving. Hier vloeien processen van afzondering en uitsluiting in elkaar over.⁴⁰

In het projectplan maakt de projectleiding duidelijk dat wijkbewoners niet op zoek zijn naar kleeft omgangsvormen. De situatie op dit moment, waarbij wijkbewoners volkomen langs elkaar leven, is echter ook verre van wenselijk. De projectleiding wil met EigenWIJze Buurten een bijdrage leveren om de te grote afstand tussen bevolkingsgroepen te verminderen. De doelstelling die daarbij wordt gehanteerd, luidt:

Het doel is het onderlinge begrip tussen en het draagvlak voor het samenleven van verschillende culturen in de wijk te versterken. Interculturele gemeenschappelijkheid bevorderen start met het identificeren van kansrijke aanknopingspunten op buurtniveau. Gemotiveerde bewoners krijgen dan ook handvatten aangereikt om zélf en zo zelfstandig mogelijk te werken aan de sociale kwaliteit in hun buurt. Hun acties worden ondersteund, hun resultaten gewaardeerd, hun inzet gecontinueerd.⁴¹

⁴⁰ Projectplan ‘EigenWIJze Buurten’: Driejarig project om interculturele bewonersacties te stimuleren, startend in het EU Jaar van de Interculturele Dialoog, december 2007.

⁴¹ Idem

Kortom, conform de vorige twee projecten, geldt ook voor dit project dat de aanleiding ervan te vinden is de beperkte sociale cohesie in multi-etnische wijken. Met EigenWIJze Buurten wordt getracht de sociale cohesie in diverse wijken in Nederland op een hoger niveau te krijgen.

§ 5.3.2 Filosofie en activiteiten

Het achterliggende idee voor EigenWIJze Buurten is ontstaan op het Ministerie voor WWI. Toenmalig Minister Vogelaar was op zoek naar manieren waarop wij-zij tegenstellingen in de samenleving, zoals hierboven beschreven, doorbroken konden worden. Zij was van mening dat grootschalige dialoogdebatten, zoals de Islamdebatten in Rotterdam, niet de juiste manier zijn om toenadering tussen bevolkingsgroepen te zoeken, omdat het eerder tegenstellingen lijkt aan te scherpen. Letterlijk stelt zij:

De ervaring leert dat als je grote debatten organiseert, je eerder polariseert dan bindt. Debatten houd je om meningen te scherpen. We zoeken de oplossing in kleinschalige ontmoetingen, op grond van gemeenschappelijke belangen en interesses, bijvoorbeeld op scholen, sportverenigingen, portieken, straten en wijken. Houd het concreet en grijp niet te hoog, dat is ook wat we hoorden bij onze bezoeken aan de veertig wijken.⁴²

Om wij-zij tegenstellingen te doorbreken is het volgens het Ministerie noodzakelijk om te zoeken naar praktische handreikingen op buurtniveau, waarmee burgers concreet aan de slag kunnen.⁴³ Geen grootschalige debatten waarbij alleen gepraat wordt, maar kleinschalige activiteiten waarbij wijkbewoners van uiteenlopende afkomst wat met elkaar gaan doen. Vanuit deze gedachte valt in het projectplan van EigenWIJze buurten te lezen:

De ambitie om de kloof te overbruggen tussen leefstijlen en culturen levert alleen dan resultaten op als met een langdurige inzet wordt ingespeeld op het zelforganiserend vermogen van burgers. [...] Eenmalige (vaak kostbare) festiviteiten leiden op zichzelf niet tot meer sociale betrekkingen in een buurt; duurzame *samenwerking* tussen bewoners ten behoeve van het leefklimaat doet dat wél.⁴⁴

‘Duurzame samenwerking’ is wat de filosofie van EigenWIJze Buurten kenmerkt. De projectleiding is ervan overtuigd dat interetnisch contact met name succesvol is wanneer wijkbewoners samen iets ondernemen. Die samenwerking krijgt vorm in wat de projectleiding ‘interculturele buurtteams’ noemt. Van deze buurtteams wordt verwacht dat zij twee keer per jaar een bewonersactie neerzetten waarmee aan de leefbaarheid van de wijk wordt gewerkt. Die acties zijn van zeer uiteenlopende aard: van kookbijeenkomsten tot playbackshows en van sporttoernooien tot high tea’s. Hoewel het een vereiste is dat de buurtteams bestaan uit etnisch gemengde leden, staat interetnisch contact niet op de voorgrond. Kenmerkend voor de buurtteams is namelijk dat ze werken vanuit een gezamenlijk belang. Alle vrijwilligers van het buurtteam hebben een gemeenschappelijk doel voor ogen, namelijk –

⁴² Help de islam zich te wortelen in Nederland, *Trouw*, 13 juli 2007.

⁴³ Zie: Projectplan ‘EigenWIJze Buurten’: Driejarig project om interculturele bewonersacties te stimuleren, startend in het EU Jaar van de Interculturele Dialoog, december 2007.

⁴⁴ Projectplan ‘EigenWIJze Buurten’: Driejarig project om interculturele bewonersacties te stimuleren, startend in het EU Jaar van de Interculturele Dialoog, december 2007.

middels de buurtacties – het leefklimaat in de wijk verbeteren. De vorming van buurtteams komt tot stand vanuit de behoefte van mensen om iets te doen voor de wijk. Interetnisch contact is daarmee een voortvloeisel van de drang om samen de wijk leefbaarder te maken.

Uit het interview met de projectleider wordt duidelijk dat EigenWIJze Buurten niet alleen inzet op 'duurzame samenwerking' als middel om contact tussen mensen van verschillende bevolkingsgroepen tot stand te brengen. Het is niet alleen het onderliggende proces van samenwerking binnen het buurtteam dat effecten heeft, ook de buurtacties zelf bevorderen interetnisch contact, aldus de projectleider.⁴⁵ Buurtacties, zoals sporttoernooien of playbackshows, trekken namelijk bekijks in de wijk. Zo bieden dergelijke buurtacties de mogelijkheid aan wijkbewoners om elkaar te ontmoeten. Het gaat hier dan niet om contact in de vorm van interculturele samenwerking (bindingsladderniveau drie), maar om een vorm van ontmoeten vergelijkbaar met het project Veenendaal in Beweging (bindingsladderniveau één). Zoals de projectleider duidelijk maakt, zijn de effecten van deze vorm van interetnisch contact veel kleiner, maar wel van belang:

Door de activiteiten die structureel geschieden binnen zo'n buurt, merk je wel dat mensen uit de buurt, nou ja, men gaat gelijk dan wel geleidelijk participeren als klant, als gast. Hierdoor treden er minimale contacten op. Er wordt daarna gegroet bijvoorbeeld. En dat vinden we ook wel een heel belangrijke winst. Want door het groeten, door de naam van de ander te leren kennen, is men ook eerder geneigd die andere persoon als een buur, als een mens te zien.⁴⁶

§ 5.3.3 Bereik

De doelgroep van EigenWIJze Buurten is, zoals de projectleider het verwoordt, alle wijkbewoners van multi-etnische wijken. Toch stelt de projectleider dat de buurtteams vooral bestaan uit een bepaald type mensen. Zo antwoordt hij op de vraag wat voor mensen zich aangetrokken voelen om actief te worden in een buurtteam:

Tja, dat is per buurt verschillend. Maar wat je wel kan stellen is dat de trekkers binnen het buurtteam mensen zijn die al sowieso open staan voor de multi-etnische samenleving, of de interculturele samenleving, of hoe je het ook noemen wilt. [...] Wat mensen die meedoen in zich hebben is dat ze open staan voor 'de ander'; [...] voor omgang met je naaste omgeving. Dat is min of meer wel een element die je bij iedereen vindt. De passie, het willen omgaan met anderen, iets willen betekenen voor de maatschappij en je naaste omgeving, dat zit wel bij iedere deelnemer.⁴⁷

Om te duiden wat hij precies bedoeld, maakt de projectleider onderscheid tussen drie groepen mensen. De eerste groep bestaat uit de trekkers van het team: zeer bevlogen types en vrijwilligers van het eerste uur. De tweede groep bestaat uit mensen die hun leefomgeving ook belangrijk vinden, maar die hier – in tegenstelling tot de eerste groep – minder tijd en energie aan willen besteden. En tenslotte heb je de grote massa: de groep passievelingen. Tot deze groep behoren volgens de projectleider mensen die vooral omgaan met wijkbewoners uit hun eigen bevolkingsgroep. Maar hij benadrukt tevens dat hier de individualisten bij behoren: mensen die sowieso niet gediend zijn van contact met de buurt, ongeacht de herkomst van hun burens. De buurtteams hebben, aldus de

⁴⁵ Interview projectleider 'EigenWIJze Buurten'

⁴⁶ Idem

⁴⁷ Idem

projectleider, in eerste instantie geen aantrekkingskracht op deze laatste groep, maar vooral op de eerste twee groepen mensen. Dit zijn vaak de mensen die, in bewoordingen van de projectleider, al open staan voor 'de ander'.⁴⁸

Deze constatering is ook niet meer dan logisch. De buurtteams worden namelijk zelfstandig gevormd door mensen die iets willen betekenen voor de buurt. Zij melden zich aan bij EigenWIJze Buurten, welke vervolgens kan beslissen om desbetreffend buurtteam al dan niet (financieel) te ondersteunen. EigenWIJze Buurten werft dus geen potentiële leden van buurtteams; het speelt geen faciliterende rol om mensen met elkaar in contact te brengen die dat in het dagelijkse leven niet doen. Deze mensen hebben elkaar immers al gevonden door samen een buurtteam te starten.

Conform de indruk die aanleiding was voor het schrijven van dit hoofdstuk, lijkt EigenWIJze Buurten niet de 'juiste' doelgroep te bereiken. Volgens de projectleiding van EigenWIJze Buurten zijn er echter twee elementen die ervoor zorgen dat EigenWIJze Buurten op den duur toch ook wijkbewoners bereikt die – in termen van dit onderzoek – niet of minder beschikken over overbruggend sociaal kapitaal.

Ten eerste stelt de projectleiding dat de buurtteams 'flexibele grenzen' kennen:

Wat betreft die grote passieve groep; de individualisten en geïsoleerde mensen. Druppelsgewijs, als er voldoende vertrouwen is, kunnen zij evolueren tot een groep twee. Zo van: 'Ja, ik wil ook wat van mijn tijd inzetten'.⁴⁹

Hiermee wil de projectleiding van EigenWIJze Buurten stellen dat een buurtteam wellicht vaak in het begin uit welwillende wijkbewoners bestaat, maar dat gaandeweg het bereik groter wordt. De buurtacties die door een buurtteam worden georganiseerd zijn hiertoe vooral een middel. Wanneer minder welwillende wijkbewoners worden geconfronteerd met dergelijke buurtacties, dan raken veel van hen meer betrokken bij hun buurt en burens, aldus de projectleider. Zo kunnen de buurtacties een wervende werking hebben:

Een hele belangrijke is de uitvoering zelf: mensen die niet met de organisatie [lees: het buurtteam] hebben meegedaan, maar wel worden betrokken als gast, als buurtbewoner. Bij zo'n buurtactie wordt én contact gelegd met de andere buurtbewoners buiten het team én ontstaan mogelijke nieuwe contacten, waardoor mensen bijvoorbeeld actiever kunnen worden.⁵⁰

In dit citaat staat ook al het tweede element waaruit blijkt dat het bereik van EigenWIJze Buurten in de loop der tijd kan groeien. De projectleider stelt namelijk dat wijkbewoners bij buurtacties contact leggen met andere wijkbewoners. Zoals in de vorige subparagraaf duidelijk gemaakt richt EigenWIJze Buurten zich niet alleen op interetnisch contact binnen het buurtteam, maar bevorderen de buurtacties zelf ook interetnisch contact tussen wijkbewoners die niet in het buurtteam zitten. Deze buurtacties zijn uiteraard veel laagdrempeliger dan participatie binnen een buurtteam dat een dergelijke buurtactie organiseert. Daarmee is het bereik van deze acties, in vergelijking met het bereik van de buurtteams, veel groter.

⁴⁸ Idem

⁴⁹ Idem

⁵⁰ Idem

Afsluitend merkt de projectleider op dat het realiseren van de doelstelling geen gemakkelijke opgave is en dat snelle successen niet zonder meer kunnen worden gerealiseerd. Conform de opvatting van de projectleider van Praatgroep Vrederust, merkt ook de projectleiding van EigenWIJze Buurten op dat het van belang is geduld te hebben:

Het verkleinen van de kloof tussen alloch- en autochtoon gebeurt naar mijn mening via de weg der geleidelijkheid. Het belang en de noodzaak van het verkleinen van deze kloof moet door de mensen zelf gevoeld en gedragen worden om succesvol te zijn.⁵¹

§ 5.3.4 Deelconclusie

Centrale vraag van dit hoofdstuk is op welke manier de vier geselecteerde projecten interetnisch contact trachten te bevorderen en welke invloed dat heeft op het bereik van de projecten. Een zeer relevante vraag, omdat gaandeweg het onderzoek aanwijzingen naar voren zijn gekomen dat interetnische projecten mogelijk niet altijd de juiste doelgroep weten te bereiken, maar vooral mensen aantrekken die al over overbruggend sociaal kapitaal beschikken ('welwillende mensen'). Deze indruk is door EigenWIJze Buurten deels bevestigd. De projectleider van het project stelde namelijk dat de mensen die zich voelen aangetrokken tot de buurtteams in eerste instantie vooral mensen zijn die in het dagelijks leven al veel contact hebben met mensen van andere bevolkingsgroepen (gedrag) en open staan voor mensen uit andere culturen (attitude). Dit is een logische constatering, aangezien de buurtteams geheel vrijwillig en op eigen initiatief worden gevormd. Niettemin zijn er twee factoren die het bereik van EigenWIJze Buurten – op den duur – vergroten. Allereerst stelde de projectleider dat de buurtacties een wervende werking hebben op de samenstelling van het buurtteam. Ten tweede benadrukte de projectleider dat de buurtacties zelf de mogelijkheid bieden aan wijkbewoners om contact met elkaar te leggen. Deze vorm van interetnisch contact is minder intensief dan de interculturele samenwerking binnen het buurtteam en weet daarom een grotere en diversere groep mensen te bereiken.

5.4 Amikino – sport 4 bindingsladder

'Amikino'⁵² is een project dat wordt uitgevoerd in de Amsterdamse wijk Zeeburg door Stichting Solid. Het project loopt in het kader van de financiële regeling Ruimte voor Contact, heeft € 94.664,- aan subsidie ontvangen en richt zich specifiek op vrouwen. Het project is gestart op 1-11-2007 en heeft een looptijd van twee jaar.

§ 5.4.1 Aanleiding en doelstelling

Amikino is ontstaan omdat de projectleiding heeft geconstateerd dat verschillende bevolkingsgroepen in Zeeburg langs elkaar heen leven.⁵³ In het projectplan van Amikino wordt opgemerkt dat lokaal beleid zich vooral beperkt tot mengen: autochtonen worden gestimuleerd om in Zeeburg te gaan wonen. De projectleiding stelt echter dat dit beleid weinig uithaalt:

⁵¹ Uit mail n.a.v. interview met projectleider EigenWIJze Buurten.

⁵² Bij Ruimte voor Contact staat het project bekend onder de naam 'Intercultureel Vriendinnennetwerk Zeeburg'.

⁵³ Interview projectleider 'Amikino'

De netwerken en sociale contacten die er bestaan zijn vooral op de eigen groep gericht. [...] In de wijk constateren we dat een fysieke mix van etnische groepen nog niet leidt tot interculturele contacten.⁵⁴

Fysieke menging leidt dus, in termen van dit onderzoek, niet per definitie tot overbruggend sociaal kapitaal. De projectleiding benadrukt dat als er niets gebeurt, ook toekomstige generaties vooral contact hebben binnen hun eigen groep.⁵⁵

Amikino moet een bijdrage leveren om aan de situatie waarin mensen van verschillende bevolkingsgroepen langs elkaar leven een einde te maken. Dit wil de projectleiding doen door vriendschapsbanden te stimuleren. Op de vraag wat de doelstelling is van Amikino, antwoordt de projectleider als volgt:

Amikino wil het hoogste bereiken, namelijk dat vrouwen bevriend raken. Dan beteken je echt iets voor elkaar, dan kan je elkaar helpen en steunen. [...] We gaan voor duurzaam contact, zodat vrouwen een appèl op elkaar kunnen doen en gebruik maken van elkaars netwerk. [...] Dan bellen vrouwen elkaar als ze omhoog zitten, bijvoorbeeld als ze naar het ziekenhuis moeten of als ze met een verhuizing zitten. Dat zijn, vind ik, kenmerken van duurzaam contact.⁵⁶

De doelstelling van Amikino vloeit kortom in tegenstelling tot de andere drie projecten niet zo zeer voort uit de lage sociale cohesie binnen de wijk, maar is veel individueeler van aard: het project wil onderlinge hulprelaties bevorderen door vriendschapsbanden tussen vrouwen van verschillende bevolkingsgroepen te ontwikkelen. De naam van het project illustreert overigens de doelstelling. Amikino is namelijk 'vriendin' in het Esperanto.

§ 5.4.2 Filosofie

Voordat vriendschapsrelaties kunnen ontwikkelen, moeten de deelnemende vrouwen van het project elkaar eerst ontmoeten. Daarvoor organiseert de projectleiding twee keer per maand een centrale bijeenkomst waarop contact kan worden gelegd. Op deze bijeenkomsten, zo benadrukt de projectleider, is het de bedoeling dat de vrouwen vooral iets doen met elkaar. De ervaring leert namelijk dat contact vaak moeilijk te leggen is, zeker voor vrouwen die de Nederlandse taal niet vloeiend spreken. Door met een groep iets te ondernemen, wordt contact vergemakkelijkt.⁵⁷

Het doel van de centrale bijeenkomsten is dat vrouwen ook buiten deze bijeenkomsten afspreken om elkaar te zien. De bijeenkomsten zijn bedoeld om elkaar te leren kennen en om vervolgens, buiten de kaders van het project, dingen met elkaar te ondernemen. Amikino heeft met andere woorden een faciliterende functie. Het stelt vrouwen in staat om tijdens de bijeenkomsten vrouwen van andere bevolkingsgroepen te ontmoeten. Dit moet deze vrouwen de gelegenheid geven om ook buiten deze bijeenkomsten contact te hebben, bijvoorbeeld door met elkaar naar de markt of speeltuin (inclusief kinderen) te gaan. Amikino biedt kortom een mogelijkheid aan vrouwen om contacten in het dagelijkse leven verder te verduurzamen.

⁵⁴ Projectplan 'Intercultureel vriendinnennetwerk Zeeburg', september 2007.

⁵⁵ Interview projectleider 'Amikino'

⁵⁶ Idem

⁵⁷ Idem

§ 5.4.3 Bereik

De vraag die centraal staat in de hoofdstuk is of interetnische projecten de juiste doelgroep weten te bereiken. De 'juiste doelgroep' is in dit hoofdstuk gedefinieerd als mensen die geen of weinig overbruggend sociaal kapitaal hebben. Overbruggend sociaal kapitaal is opgedeeld in een objectieve dimensie (de feitelijke contacten die men onderhoudt met mensen van andere bevolkingsgroepen) en een subjectieve dimensie (de attitude jegens mensen van andere bevolkingsgroepen). In de literatuur wordt een relatie tussen de twee dimensies verondersteld. Zo is in hoofdstuk twee Putnam (2000) aangehaald die stelt dat wanneer contact beperkt blijft tot de in-group, wantrouwen jegens out-group leden vaak het resultaat is. En zo stelt ook Bramefeld dat wanneer mensen gescheiden en geïsoleerd van elkaar leven en dus geen contact onderhouden, '[...] prejudice and conflict grow like a disease' (Bramefeld 1946 in Pettigrew 2004).

In deze context is de situatie van Amikino, zoals geschetst door de projectleiding, opmerkelijk. Op de specifieke vraag of de vrouwen die deelnemen ook zonder tussenkomst van Amikino al in contact treden met vrouwen van andere culturen, antwoordt de projectleider:

Nee, over het algemeen niet nee. [...] En dat is denk ik voor Ruimte voor Contact, en zeker ook voor het project Amikino, de aanleiding dat er wat meer moet gebeuren, want anders leren we elkaar niet kennen. Dan blijven de Turken bij de Turken en de Marokkanen bij de Marokkanen.⁵⁸

De vrouwen van Amikino beschikken dus, in de terminologie van dit onderzoek, niet over *objectief* overbruggend sociaal kapitaal. Ze onderhouden immers vaak alleen contacten binnen hun eigen groep, aldus de projectleider. Daarmee behoren deze vrouwen tot de 'juiste' doelgroep van interetnische projecten. Volgens de literatuur betekent het dat wanneer contacten beperkt blijven tot de in-group, vooroordelen en wantrouwen jegens out-group leden volgen. Het tegenovergestelde lijkt echter het geval te zijn voor de deelnemende vrouwen van Amikino. Hoewel deze vrouwen in het dagelijkse leven geen contact hebben met mensen van andere bevolkingsgroepen, spelen vooroordelen en wantrouwen jegens elkaar volgens de projectleiding geen rol:

Ik denk dat alle vrouwen wel iets hebben van nieuwsgierigheid naar elkaar. Men *wil* wel bekender zijn met de ander.⁵⁹

Waar men verwacht dat door het ontbreken van contacten tussen bevolkingsgroepen, wederzijdse negatieve attitudes domineren, is bij de vrouwen van Amikino het tegenovergestelde het geval: ze willen juist in contact treden met vrouwen met een andere etnische achtergrond. Ondanks dat contact ontbreekt (de objectieve dimensie van overbruggend sociaal kapitaal), lijken er geen negatieve attitudes jegens elkaar te bestaan die een drempel vormen voor contact (de subjectieve dimensie van overbruggend sociaal kapitaal). Integendeel, de deelnemende vrouwen van Amikino zijn over het algemeen juist erg welwillend om in contact te treden met mensen van andere bevolkingsgroepen. Het is met andere woorden niet eenduidig vast te stellen of Amikino de 'juiste' doelgroep bereikt. Enerzijds

⁵⁸ Idem

⁵⁹ Idem

zijn het vooral vrouwen die in het dagelijks leven geen of weinig contact hebben met mensen van andere bevolkingsgroepen en dus niet beschikken over objectief overbruggend sociaal kapitaal. Anderzijds zijn het wel welwillende vrouwen die klaarblijkelijk beschikken over subjectief overbruggend sociaal kapitaal.

Onafhankelijk van de vraag wat de 'juiste doelgroep' precies inhoudt, is uit het onderzoek naar Amikino een belangrijk element naar voren gekomen dat van invloed is op het bereik van het interetnische project. Een belemmerende factor is volgens de projectleider de groepsnorm die soms heerst. Doordat contacten zich dikwijls beperken tot de bevolkingsgroep waar men toe behoort, is wat de groep doet vaak leidend. Dit geldt volgens de projectleider vooral voor meer traditionele groepen:

Er is, als je binnen redelijk traditionele groepen leeft, een behoorlijke groepsdwang van wat je wel en niet doet. Nou, en dan is Amikino waarschijnlijk gewoon te Nederlands. Ik zie dan dat binnen zo'n hele groep niemand zegt van: 'Ik wel!' Ik denk dat sommige vrouwen dan wel willen, maar je wil niet buiten de boot vallen.⁶⁰

Hiermee illustreert de projectleider dat het behoren tot een bepaalde bevolkingsgroep, belemmerend kan werken voor het contact leggen met mensen die niet tot die groep behoren. Zij benadrukt dit punt door te stellen dat vrouwen die losser staan van hun bevolkingsgroep, bijvoorbeeld omdat hun partner is overleden, sneller geneigd zijn om mee te doen met Amikino.⁶¹

Daarentegen kunnen de contacten tussen groepsleden ook bevorderend werken voor het bereik van het project. Zo stelt de projectleider het volgende:

Laatst bij een bijeenkomst kwam er met twee bekende vrouwen en derde vrouw mee. Dat bleek een zus van hen te zijn. Die zus woonde toevallig in Oud-Zuid. Toen zei ik dat zij ook met een soortgelijk project daar kan meedoen. 'Nee' zeiden ze, 'we komen liever met z'n drieën.' Kijk, als het zo gaat, is het voor mij ook goed.⁶²

Het behoren tot een bepaalde groep kan dus ook bevorderend werken om in contact te komen met mensen van andere bevolkingsgroepen. Het voorbeeld van de projectleider illustreert dat vrouwen die niet uit zichzelf zouden meedoen met Amikino, via etnische lijn wel komen. Groepscontacten hoeven dus niet per definitie belemmerend te werken, maar kunnen ook mogelijkheid bieden om het bereik van interetnische projecten te vergroten.

§ 5.4.3 Deelconclusie

Centrale vraag van dit hoofdstuk is op welke manier de vier geselecteerde projecten interetnisch contact trachten te bevorderen en welke invloed dat heeft op het bereik van de projecten. Een zeer relevante vraag, omdat gaandeweg het onderzoek aanwijzingen naar voren zijn gekomen dat interetnische projecten mogelijk niet altijd de juiste doelgroep weten te bereiken, maar vooral mensen aantrekken die al over overbruggend sociaal kapitaal beschikken ('welwillende mensen'). Uit onderzoek naar Amikino kan niet eenduidig antwoord worden gegeven op de vraag of het project de juiste doelgroep weet te bereiken. Enerzijds onderhouden de deelnemende vrouwen geen of weinig

⁶⁰ Idem

⁶¹ Idem

⁶² Idem

contact met mensen van andere bevolkingsgroepen (objectief overbruggend sociaal kapitaal). Anderzijds zijn deze vrouwen over het algemeen juist erg enthousiast en bereid om in contact te treden met mensen van andere culturen (subjectief overbruggend sociaal kapitaal). Onafhankelijk van de vraag wat de ‘juiste’ doelgroep precies is, stelde de projectleider dat sterke groepscontacten, naast een belemmerende, ook een bevorderende invloed kunnen hebben op het bereik van interetnische projecten: via etnische lijn zijn wijkbewoners te bereiken die moeilijk op een andere manier kunnen worden betrokken.

5.5 Conclusie

In dit hoofdstuk zijn de resultaten gepresenteerd van onderzoek naar vier afzonderlijke interetnische projecten. In onderstaande tabel zijn de bevindingen per project zeer bondig samengevat.

	Project 1	Project 2	Project 3	Project 4
Naam	Veenendaal in Beweging	Praatgroep Vrederust	EigenWijze Buurten	Amikino
Locatie	Veenendaal	Den Haag - Vrederust	Divers	Amsterdam – Zeeburg
Looptijd	3 jaar	3 jaar	3 jaar	2 jaar
Doel	Verbeteren sociale cohesie: onderling contact en begrip	Verbeteren sociale cohesie: onderling contact en begrip	Verbeteren sociale cohesie: onderling contact en begrip	Ontwikkelen van individuele hulprelaties (vriendinnen)
Doelgroep	Alle wijkbewoners van Veenendaal	Alle wijkbewoners van Vrederust	Alle bewoners van multi-etnische wijken	Vrouwelijke wijkbewoners van Amsterdam-Zeeburg
Mate van bereik (+ ± -)	+	±	±	?
	Bereik is ten opzichte van overige projecten groot.	Bereik is momenteel beperkt, omdat scheidslijnen tussen bevolkingsgroepen diep zijn. Bereik wordt geacht op den duur groter te worden.	Bereik van buurtteam is beperkt, maar wordt geacht op den duur groter te worden. Bereik van buurtacties is groter.	Bereik is niet eenduidig vast te stellen: deelnemende vrouwen hebben geen contact met andere bevolkingsgroepen, maar staan hier wel positief tegenover.
Bereik bevorderende factoren	<ul style="list-style-type: none"> - Kleine intensiteit van activiteiten - Persoonlijke werving - Mobilisatie via etnische lijn (bonding) 	<ul style="list-style-type: none"> - Uitgaan van gemeenschappelijkheid - Mobilisatie via etnische lijn (bonding) 	<ul style="list-style-type: none"> - Wervende werking buurtacties voor buurtteam - Uitgaan van gemeenschappelijkheid - Kleine intensiteit van activiteiten (buurtacties) 	<ul style="list-style-type: none"> - Mobilisatie via etnische lijn (bonding)

De laatste twee rijen van de tabel bevatten de informatie waarmee antwoord kan worden gegeven op de deelvraag van dit hoofdstuk: *Op welke wijze wordt getracht interetnisch contact te bevorderen, en in hoeverre worden daarbij mensen bereikt die niet reeds over overbruggend sociaal kapitaal beschikken?* Samenvattend kan worden gesteld dat twee van de vier onderzochte projecten (project 2 en 3) op het moment van onderzoek vooral mensen aantrekken die, in termen van dit onderzoek, reeds beschikken over overbruggend sociaal kapitaal. Bij één project (project 4) is het bereik niet eenduidig vast te stellen en bij het laatste onderzochte project is het bereik relatief groot (project 1). Naast deze constatering kunnen op basis van de interviews met de projectleiders een drietal factoren worden onderscheiden die kenmerkend zijn voor de wijze waarop interetnisch contact wordt getracht te bevorderen en daarbij van invloed zijn op het bereik van de onderzochte projecten.

§ 5.5.1 Factor 1: Intensiteit van het project

Allereerst lijkt de 'intensiteit' (of 'zwaarte') van de activiteiten bepalend voor het bereik van projecten. Dit is met name zichtbaar bij vergelijking van het eerste project (Veenendaal in Beweging) en de overige projecten: Veenendaal in Beweging organiseert één activiteit per half jaar per wijk, terwijl de andere drie projecten op veel regelmatigere basis activiteiten hebben. Daardoor is Veenendaal in Beweging in vergelijking met de andere projecten een kleinere 'investering' voor wijkbewoners, iets dat ten goede lijkt te komen aan het bereik van het project. Exemplarisch voor dit punt is ook project drie, EigenWIJze Buurten. Dit project tracht op twee manieren interetnisch contact te bevorderen: binnen interculturele buurtteams en door middel van de buurtacties die deze teams organiseren. De intensiteit van contact binnen het buurtteam is aanzienlijk. Van leden wordt namelijk verwacht dat zij in samenwerking een tweetal acties organiseren. Zoals hierboven beschreven, bereikt EigenWIJze Buurten met deze buurtteams vooral mensen die al over overbruggend sociaal kapitaal beschikken, terwijl de buurtacties die zij organiseren – waarbij het contact dat tussen wijkbewoners gelegd wordt veel minder intensief is – een veel diverser publiek aantrekken.

Ondanks het verschil in beoogde intensiteit tussen de projecten, is de doelstelling van alle projecten gelijk. Alle projecten streven namelijk naar duurzaam contact: deelnemers moeten elkaar ook na afloop van het project weten te vinden. Verschil is echter dat Veenendaal in Beweging die verduurzaming buiten de kaders van het project plaatst, terwijl de andere drie projecten toch vooral binnen de activiteiten die worden aangeboden naar duurzame relaties streeft. Zoals gezegd wil Veenendaal in Beweging een (eenmalige) opstap bieden aan mensen om elkaar te ontmoeten (output), zodat men elkaar vervolgens in het dagelijks ook weet te vinden (outcome). Het is echter maar de vraag in hoeverre de beperkte activiteiten van Veenendaal in Beweging ook daadwerkelijk leiden tot duurzame relaties. Het bereik mag dan groter zijn door de kleine intensiteit van Veenendaal in Beweging, het blijft natuurlijk de vraag in hoeverre daaruit duurzame contacten ontstaan. Wanneer dit niet het geval blijkt, is wellicht sprake van een trade-off: projecten met een kleine intensiteit hebben een groot bereik, maar zijn niet in staat duurzame relaties te bewerkstelligen, terwijl projecten die duurzame relaties creëren binnen de kaders van het project een klein bereik hebben.

§ 5.5.2 Factor 2: Gemeenschappelijkheid

Hoewel het achterliggende doel van de hierboven beschreven projecten is om interetnisch contact te bevorderen, lijkt het voor het bereik van projecten belemmerend te werken wanneer dit etnische verschil voorop staat. Het idee dat vooral sterk bij project twee (Praatgroep Vrederust) naar voren kwam, is dat je mensen sneller in contact kan brengen door aspecten die mensen gemeenschappelijk hebben. Gemeenschappelijke interesses kunnen een middel zijn om mensen, die in etnische zin van elkaar verschillen, te laten ontmoeten. Dus hoewel alle projecten interetnisch contact willen stimuleren, lijkt het voor het bereik van interetnische projecten bevorderlijk wanneer die etnische noemer niet expliciet wordt uitgedragen.

§ 5.5.3 Factor 3: In-group contacten

Uit bovenstaande blijkt dat sterke groepscontacten (bonding) een bevorderende werking kunnen hebben op het bereik van interetnische projecten. Dit in tegenstelling tot de voorspelling van Putnam

(2000) dat bonding in de weg staat van bridging, omdat door sterke groepscontacten (in-group) wantrouwen jegens leden van out-groups kan ontstaan. De projectleiders van project één (Veenendaal in Beweging) en twee (Praatgroep Vrederust) bevestigen Putnams bewering door te stellen dat vooroordelen en wantrouwen tussen bevolkingsgroepen heerst als gevolg het geringe contact. Ook de projectleider van project vier (Amikino) stelde dat bonding belemmerend kan werken, omdat vooral bij traditionele groepen de groepsnorm vaak bepalend is om mee te doen met betreffend project.

Niettemin kwam met name uit onderzoek naar het eerste en tweede project naar voren dat sterke groepscontacten (bonding) ook bevorderlijk kunnen werken voor het bereik van interetnische projecten. Sterke groepscontacten kunnen namelijk gebruikt worden om minder welwillende mensen te bereiken; mensen die niet reeds over overbruggend sociaal kapitaal beschikken. Zo benadrukte een van de projectleiders dat het een absolute voorwaarde is om migrantenorganisaties in de organisatie van interetnische projecten te hebben, omdat zij – via etnische lijn – hun achterban kunnen mobiliseren en zo mensen weten te bereiken die niet uit zichzelf komen.

De invloed van bonding op het bereik van interetnische projecten is kortom diffuus. Er zijn aanwijzingen dat sterke groepscontacten zowel een belemmerende als een bevorderende werking kunnen hebben. Wat mag blijken uit bovenstaande analyse is echter dat het huidige discours, waarin bonding vooral als obstakel voor bridging wordt gezien (zie hoofdstuk vier), te simplistisch is. Dit onderzoek laat zien dat met sterke groepscontacten (bonding) mensen kunnen worden bereikt die niet op andere manieren bij interetnische projecten betrokken raken.

§ 5.5.4 Groei-element

Een laatste punt dat van belang is, is dat van interetnische projecten wellicht niet direct verwacht mag worden dat het bereik groot is. Zo benadrukte de projectleider van project twee (Praatgroep Vrederust) dat etnische scheidslijnen in wijken vaak diep zijn, en dat daadwerkelijk interetnisch contact dus niet van de één op de andere dag is gerealiseerd. Dit heeft tijd nodig en is daarmee een proces van jaren. Dit betekent niet dat men moet afwachten. Interetnische projecten kunnen een belangrijke faciliterende rol spelen in het bevorderen van interetnisch contact, bijvoorbeeld door een intensieve en persoonlijke werving. Niettemin, zo is uit bovenstaande gebleken, kost het tijd om mensen met elkaar in contact te brengen die in het dagelijkse leven langs elkaar heen leven.

De Werking van Interetnisch Contact: Een Casestudy

In het vorige hoofdstuk is het bereik van interetnische projecten onderzocht. Centraal stond de vraag of interetnische projecten ook aantrekkingskracht hebben op minder welwillende mensen: mensen die in termen van dit onderzoek over weinig overbruggend sociaal kapitaal beschikken. Dit hoofdstuk gaat een stap verder: wanneer een interetnisch project een groot bereik heeft en dus de potentie heeft om overbruggend sociaal kapitaal te realiseren, *hoe* gebeurt dat dan? Centraal staat met andere woorden deelvraag drie van dit onderzoek: *Op welke wijze wordt interetnisch contact in project X bevorderd en welke processen zorgen er bij de deelnemers van dat project voor dat interetnisch contact daadwerkelijk leidt tot een toename van overbruggend sociaal kapitaal?* Project X staat voor het Rotterdamse project 'De werelden van Rotterdam-Noord ontmoeten elkaar'. Reden om te kiezen voor dit project is het feit dat het mensen bijeen weet te brengen die normaliter weinig contact hebben met mensen van andere bevolkingsgroepen (mensen met weinig overbruggend sociaal kapitaal). Het merendeel van de deelnemers leeft namelijk een sociaal geïsoleerd bestaan, zoals hieronder zal blijken. Door juist deze mensen te ondervragen, kan goed zicht worden verkregen op de rol van de vier processen van interetnisch contact. Daarnaast is een belangrijke reden geweest om te kiezen voor dit project (in plaats van bijvoorbeeld één van de vorige vier), dat de projectleiders de bereidheid hebben getoond om tijd te investeren in mijn onderzoek. Zie hiervoor ook hoofdstuk drie.

In dit hoofdstuk zal allereerst worden ingegaan op het eerste deel van bovenstaande deelvraag: op welke wijze wordt interetnisch contact in het geselecteerde project bevorderd. Deze analyse vindt plaats op basis van het projectplan en een diepte-interview met de projectleider. Er zal een korte schets worden gegeven van de aanleiding van het project. Daarbij wordt ook de officiële doelstelling van betreffend project uiteengezet. Daarna wordt de concrete activiteiten omschreven die uitvoering moeten geven aan deze doelstelling. Vervolgens wordt in de daaropvolgende subparagraaf de wijze waarop het interetnische contact binnen de projecten wordt vormgegeven besproken. In de tweede paragraaf van dit hoofdstuk zal worden ingegaan op het tweede deel van bovenstaande deelvraag: welke processen zorgen ervoor dat interetnisch contact daadwerkelijk leidt tot een toename van overbruggend sociaal kapitaal? Deze vraag wordt beantwoord op basis van interviews met zeven deelnemers van betreffend project. Informatie over de interviews (werving, locatie, verloop, etc.) valt te lezen in het methodologische hoofdstuk drie. De vragenlijst die is gehanteerd, is terug te vinden in de bijlage.

6.1 De wijze waarop

'De werelden van Rotterdam-Noord ontmoeten elkaar' is een project dat loopt in het kader van de financiële stimuleringsregeling Ruimte voor Contact. Het is een project dat wordt uitgevoerd in de wijk het Oude Noorden (Rotterdam) door het Wijkpastoraat het Oude Noorden (WPON). Doel van deze paragraaf is om antwoord te krijgen op het eerste deel van bovengenoemde deelvraag: *Op welke wijze wordt interetnisch contact in project X bevorderd?* Hieronder worden daarom de aanleiding,

doelstelling en activiteiten van het project behandeld. Op basis hiervan wordt vervolgens besproken hoe het project interetnisch contact tracht te bevorderen.

Voordat daartoe wordt overgegaan, zullen eerst een paar woorden worden gewijd aan de projectuitvoerder: Wijkpastoraat het Oude Noorden. Het betreft hier namelijk een christelijke organisatie. Dit zou in de context van interetnisch contact een rare indruk kunnen wekken. Echter, ondanks dat het project wordt uitgevoerd door een wijkpastoraat, speelt geloof geen enkele rol. Het project dat in dit hoofdstuk centraal staat, is namelijk nadrukkelijk een maatschappelijke activiteit van het wijkpastoraat. Wijkbewoners zijn welkom, ongeacht hun religieuze achtergrond. Uit interviews met de deelnemers van het project is dit ook wel gebleken. Twee islamitische respondenten benadrukten bijvoorbeeld dat ze het als erg prettig ervaren dat ze bij het wijkpastoraat nooit worden aangesproken of beoordeeld op hun 'moslim-zijn'.⁶³

§ 6.1.1 Aanleiding en doelstelling

De aanleiding van dit project is te vinden in het feit dat autochtone en allochtone buurtbewoners van het Oude Noorden tot op heden weinig contact met elkaar hebben. Zelfs wanneer men bij elkaar in de straat woont, is contact geen vanzelfsprekendheid. De sociale cohesie in de wijk is daardoor laag. In het projectplan van de Wijkpastoraat valt te lezen:

In de contacten met buurtbewoners merkte het wijkpastoraat in de afgelopen tijd op dat velen nogal geïsoleerd in hun eigen kleine wereldje bezig zijn en dat er maar zelden en incidenteel contacten over culturele grenzen heen bestaan.⁶⁴

Om deze reden heeft het wijkpastoraat besloten het initiatief te nemen om – in hun eigen woorden – mensen van verschillende culturele circuits kennis met elkaar te laten maken door regelmatig contact en zo langdurig met elkaar te verbinden.⁶⁵ Daarbij gaat het het wijkpastoraat niet zozeer om contact tussen mensen van verschillende culturen als zodanig, maar is het vooral geïnteresseerd in het bevorderen van de sociale samenhang in de wijk die nu eenmaal etnisch gemengd is. Op de vraag waarom het project mensen van verschillende culturen met elkaar in contact wil laten brengen, antwoordt de projectleider bijvoorbeeld:

Kijk, het zijn burens. Die moeten sowieso met elkaar door één deur kunnen hier in de wijk. Waarom zou je naast elkaar leven en niets met elkaar te maken hebben. Dan heb je niks aan elkaar. [...] We willen graag meer sociale cohesie in de wijk, en dat krijg je hier alleen als contact over grenzen heen gaat.⁶⁶

De officiële doelstelling die uit bovenstaande aanleiding is voortgevloeid, luidt:

Autochtone en allochtone bewoners van de Rotterdamse achterstandswijk het Oude Noorden leren elkaar door middel van kleinschalige, laagdrempelige, langlopende projecten (beter) kennen, waarderen en respecteren. Mensen van verschillende

⁶³ Interview respondent 4 en 6

⁶⁴ Projectplan 'De werelden van Rotterdam-Noord ontmoeten elkaar', 24 september 2007

⁶⁵ Ibid

⁶⁶ Interview projectleider 'De werelden van Rotterdam-Noord ontmoeten elkaar'

culturele en sociale achtergronden verbinding zich aan elkaar in kleinschalige netwerken en ondersteunen elkaar met betrekking tot de besomeringen van het dagelijkse leven.⁶⁷

Welke kleinschalige, laagdrempelige en langlopende activiteit in dit hoofdstuk centraal staat, zal ik de volgende subparagraaf besproken worden.

§ 6.1.2 Activiteit

Vanuit het project worden verschillende activiteiten neergezet. De (terugkerende) activiteit waarop dit onderzoek zich richt zijn de zogenoemde 'moeder-en-kind-uitstapjes'. Het idee van deze activiteit is om – zoals de naam al doet vermoeden – met moeders en kinderen een dag erop uit te gaan. Deze moeders leven, zoals de projectleider het verwoordt, vaak aan de rand van de samenleving: ze zijn vaak alleenstaand, hebben weinig of geen inkomen en zijn sociaal geïsoleerd.⁶⁸ De moeders zijn zelf vaak niet financieel in staat om met hun kinderen erop uit te gaan. Het wijkpastoraat wil deze vrouwen in staat stellen uit hun isolement te komen door geregeld een uitstapje met kinderen te organiseren. Daarbij wil het wijkpastoraat dat de groep een afspiegeling is van de wijk. Dit betekent dat de groep vrouwen die meegaan op de uitstapjes etnische gemengd is. Op een moeder-en-kind-uitstapje gaan vrijwilligers van kinderwerk mee. Zij vermaken de kinderen, zodat de moeders met elkaar in gesprek kunnen gaan en elkaar kunnen leren kennen. Uit het projectplan en uit het interview met de projectleider blijkt dat de moeder-en-kind-uitstapjes zijn gebaseerd op een aantal belangrijke principes. Deze worden in de volgende subparagraaf besproken

§ 6.1.3 De wijze waarop

Er zijn een drietal principes die de manier waarop de projectleiding interetnisch contact tracht te bevorderen kenmerken. Deze principes zijn 'kleinschaligheid', 'gemeenschappelijkheid' en 'ondersteuning'.

Kleinschaligheid

Eén van de onderscheidende elementen van het project van het wijkpastoraat is volgens de projectleider de kleinschaligheid van de moeder-en-kind-uitstapjes.⁶⁹ Ondanks het animo houdt de projectleider de groep klein. Het idee hierachter is dat vrouwen op deze manier min of meer worden gedwongen om contact te leggen met vrouwen uit andere culturen. De ervaring heeft het wijkpastoraat geleerd dat wanneer de groep te groot is, er 'eilandjes' ontstaan van vrouwen uit dezelfde of vergelijkbare culturen, met als gevolg dat er geen of weinig interetnisch contact wordt gelegd. Op de moeder-en-kind-uitstapjes gaan daarom nooit meer dan 15 vrouwen mee. Zo houdt de projectleiding het kleinschalig en wordt contact tussen de deelnemende vrouwen van verschillende culturen sneller gelegd.

Gemeenschappelijkheid

⁶⁷ Projectplan 'De werelden van Rotterdam-Noord ontmoeten elkaar', 24 september 2007

⁶⁸ Interview projectleider 'De werelden van Rotterdam-Noord ontmoeten elkaar'

⁶⁹ Ibid

Een tweede element dat de manier kenmerkt waarop interetnisch contact in dit project wordt vormgegeven, is 'gemeenschappelijkheid'. Waar contact bij interetnische projecten nog al eens wordt georganiseerd rondom culturele verschillen, is dit project gebaseerd op dingen die wijkbewoners gemeen hebben. Die gemeenschappelijkheid komt ten minste terug in drie punten. Allereerst wordt gewerkt vanuit de gedachte dat iedereen in eerste plaats wijkbewoner is. Zo werd hierboven al beschreven dat het het wijkpastoraat niet zozeer gaat om contact tussen mensen van verschillende culturen als zodanig, maar om het onderlinge contact tussen de bewoners van de wijk die nu eenmaal etnisch van elkaar verschillen. Ten tweede zoekt het wijkpastoraat vrouwen die zich in vergelijkbare posities bevinden; vrouwen die aan de rand van de samenleving staan en bijvoorbeeld moeilijk financieel kunnen rondkomen. Vrouwen zijn daarmee als het ware elkaars lotgenoten, met vergelijkbare problemen en besommeringen. Dat biedt kansen volgens de projectleider:

Het zijn alleenstaande vrouwen met kinderen die herkenning hebben van elkaars situatie. De vrouwen hebben dus iets gemeenschappelijks. Dat concept speelt een hele grote rol. [...] Je moet elke keer zoeken naar de gemeenschappelijkheid en daar dan iets mee doen.⁷⁰

Tenslotte is het feit dat alle vrouwen kinderen hebben een gemeenschappelijke factor. Ook in die zin zitten de vrouwen in een vergelijkbare positie, omdat ieder van hen te maken heeft met het opvoeden van één of meer kinderen.

Ondersteuning

Ondanks dat men bewoner van dezelfde wijk is en ondanks dat men in grotendeels dezelfde situatie zit, komt contact toch niet vanzelf tot stand in de wijk. De gemeenschappelijke basis die er is, wordt niet zonder meer benut. Op de vraag of het werken vanuit een gemeenschappelijke factor het belangrijkste element van de moeder-en-kind-uitstapjes is, antwoordt de projectleider als volgt:

Ja, maar ik blijf ook zeggen dat zelfs bij moeders die allemaal in dezelfde straat wonen 't nog pas werkt wanneer je iemand hebt die het contact ook legt. Dat gaat niet vanzelf. Sommige stappen moeten van buitenaf gefaciliteerd worden. [...] Als je bijvoorbeeld kijkt naar ons kinderwerk, daar komen ook veel kinderen van zwakkere gezinnen. Maar het is bijvoorbeeld gebleken dat het niet vanzelfsprekend is dat de ouders dan ook met elkaar in contact komen, zelfs niet als de ouders hun kinderen komen ophalen. Wil je daar iets mee, dan moet je daar zelf een stap in zetten. Kinderen hebben scheidt dus wel een gemeenschappelijk belang, maar dat maakt nog niet dat men elkaar opzoekt. [...] Dat moet van buitenaf gefaciliteerd worden.⁷¹

Ondersteuning vanuit het wijkpastoraat is met andere woorden een voorwaardelijk element van de manier waarop interetnisch contact wordt vormgegeven. Voor het wijkpastoraat is dat een intensieve bezigheid, omdat de vrouwen zich niet vrijwillig aanmelden voor de uitstapjes, maar de projectleiders hen actief moeten benaderen. Ondanks de potentie van gemeenschappelijkheid, zal er zonder tussenkomst van de projectleiders kortom geen contact plaatsvinden tussen de vrouwen en zal de sociale cohesie in de wijk niet worden verbeterd.

⁷⁰ Ibid

⁷¹ Ibid

Deze ondersteuning blijft overigens niet beperkt tot het voorstadium van de uitstapjes, maar zet zich voort tijdens de activiteit. Soms moet het gesprek tussen vrouwen op gang worden geholpen, aangezien dat niet altijd vanzelf gaat. De projectleider gaf aan het gesprek soms te moeten sturen, zodat de vrouwen ook daadwerkelijk over hun situatie gaan praten en onderling vertrouwen winnen.

En ook in het nastadium, de periode na het uitstapje, is de rol van de projectleiders niet uitgespeeld.

We willen echt langdurige contacten, daar moet je in investeren, dat heb je niet in één keer. Ook na een uitstapje komen de vrouwen nog niet bij elkaar over de vloer. Elke keer als ik kwam vroegen mensen bijvoorbeeld: 'Hoe is het met die en die. Is dat ene probleem al opgelost. En hoe is dat verder gegaan.' Ook mensen van dezelfde culturen kwamen niet zo maar bij elkaar over de vloer. [...] Zijn mensen eenmaal bij elkaar over de vloer geweest, dan gaat 't wel vanzelf. Dan kan je 't loslaten.⁷²

Om langdurige contacten te bewerkstelligen, moet het wijkpastoraat kortom ook na de activiteit ondersteuning bieden. Zonder tussenkomst van een projectleider verandert er niets aan de situatie van de vrouwen.

§ 6.1.4 Deelconclusie: terugkoppeling literatuur

Hierboven is antwoord gegeven op het eerste gedeelte van de deelvraag van dit hoofdstuk, namelijk op welke wijze interetnisch contact in het te onderzoeken project wordt bevorderd. In deze subparagraaf zullen de bevindingen van hierboven worden teruggekoppeld naar de literatuur in het tweede hoofdstuk. Centraal hierbij staat het eerste deel van de conditioneel contacthypothese: de condities voor contact. Achtereenvolgens wordt beschreven in hoeverre het project voldoet aan de condities gelijke status, samenwerking ten behoeve van een gemeenschappelijk doel, en institutionele ondersteuning.

Gelijke status

Zoals beargumenteerd in het tweede hoofdstuk wordt in de literatuur niet duidelijk wat precies verstaan moet worden onder de conditie 'gelijke status'. Er is onderscheid gemaakt tussen gelijke status 'buiten' en 'binnen' de contactsituatie. Zoals aangegeven is de literatuur onduidelijk over wat contact 'binnen' de contactsituatie behelst. Daarover zullen hier dan ook geen uitspraken worden gedaan. Gelijke status 'buiten' de contactsituatie zou Allport echter niet hebben bedoeld. Dit zou immers betekenen dat contact alleen succesvol kan zijn wanneer mensen in termen van inkomen en opleidingsniveau elkaars gelijke zijn. Relaties tussen mensen van verschillende sociale klassen zijn – wanneer men deze conditie zou volgen – daarmee per definitie niet mogelijk.

Hoe het ook zij, volgens de projectleider is het feit dat de vrouwen buiten de contactsituatie een gelijke status hebben, veelbelovend voor het contact. Alle vrouwen die meedoen aan de moeder-en-kind-uitstapjes staan – in de woorden van deze projectleider – aan de rand van de samenleving.

⁷² Ibid

Ze zijn sociaal geïsoleerd, voeden alleen hun kinderen op en behoren tot de laagste inkomensklasse. Deze gemeenschappelijkheid biedt kansen, aldus de leiding van het project.⁷³

Samenwerking

De tweede conditie voor contact zoals in het tweede hoofdstuk naar voren gebracht, is 'samenwerking ten behoeve van een gemeenschappelijk doel'. Deze conditie vormde het inhoudelijk criterium om projecten te selecteren. De bedoeling was om zowel een project te selecteren die expliciet samenwerking tussen de deelnemers beoogt en één die dat element niet heeft. Projecten van de eerste categorie zijn projecten waarin de deelnemers zelf activiteiten neerzetten.⁷⁴ Niet professionals, maar vrijwilligers van het project zelf zijn verantwoordelijk voor de organisatie. Deelnemers van dergelijke projecten dienen daarmee samen te werken om hun gezamenlijke doel – het neerzetten van een bepaalde activiteit – te verwezenlijken. Zoals beschreven in hoofdstuk drie is het niet gelukt een project te selecteren dat voldoet aan de voorwaarde 'samenwerking ten behoeve van een gemeenschappelijk doel'. De invloed van deze conditie kan dan ook niet bepaald worden.

'De werelden van Rotterdam-Noord ontmoeten elkaar' is een project die niet aan de conditie van samenwerking voldoet. Zo worden de activiteiten die onder het project vallen niet door de deelnemers zelf georganiseerd. Integendeel, de moeder-en-kind-uitstapjes worden volledig voorbereid door de leiders van het project. Deze hebben de volledige organisatie in handen, zoals ook duidelijk mag worden uit de derde conditie voor contact: institutionele ondersteuning.

Institutionele ondersteuning

Zoals in het tweede hoofdstuk duidelijk gemaakt, is de literatuur niet duidelijk over de betekenis van de conditie 'institutionele ondersteuning'. Derhalve is gekozen voor een praktische invulling van deze conditie, namelijk 'de rol van projectleiders'. Na lezing van bovenstaande mag duidelijk zijn dat de projectleidersrol in dit project substantieel is te noemen. Zonder projectleider komt allereerst überhaupt geen contact tot stand tussen de vrouwen van etnisch verschillende komaf. De vrouwen melden zich namelijk niet zelfstandig aan bij de moeder-en-kind-uitstapjes, maar worden actief benaderd door de projectleiders. Het organiseren van (interetnisch) contact is daarmee een behoorlijk intensieve bezigheid voor de projectleiders. Deze tussenkomst van projectleiders zorgt er voor dat vrouwen die elkaar normaliter niet ontmoeten, nu wel met elkaar in contact treden.

De ondersteuning van projectleiders blijft echter niet beperkt tot het voorstadium van het project. Zoals uitgelegd dienen projectleiders zich soms ook bezig te houden met het contact dat wordt gelegd tijdens de activiteit zelf. Zonder deze ondersteuning kan het voorkomen dat gesprekken niet op gang komen en dat daadwerkelijk contact dus niet tot stand komt. En ook na de uitstapjes blijft er een rol voor de projectleiders te vervullen. Doel van het project is om langdurige contacten te bewerkstelligen. De etnisch verschillende vrouwen blijken na uitstapjes echter niet zonder meer bij elkaar over de vloer te komen. Zoals hierboven uitgelegd, is daar is wederom tussenkomst van een projectleider voor nodig.

⁷³ Ibid

⁷⁴ Bijvoorbeeld het project EigenWIJze Buurten (zie hoofdstuk vijf).

6.2 Onderliggende processen

Hierboven is beschreven op welke wijze de projectleiding van 'De werelden van Rotterdam-Noorden ontmoeten elkaar' interetnische contact tracht te bevorderen. In deze paragraaf zal worden ingegaan op het tweede deel van bovenstaande deelvraag: *Welke processen zorgen er bij de deelnemers van project X voor dat interetnisch contact daadwerkelijk leidt tot een toename van overbruggend sociaal kapitaal?* Beschreven zal worden in hoeverre de vier processen zoals onderscheiden in hoofdstuk twee een rol spelen in het realiseren van overbruggend sociaal kapitaal bij de deelnemende vrouwen van het project. Allereerst wordt echter omschreven wat voor type vrouwen meedoen aan het project en wat voor motivatie zij hebben om mee te doen.

§ 6.2.1 Type mensen en motivatie

Deze subparagraaf dient om een globaal beeld te krijgen van de geïnterviewde deelnemers. Allereerst wordt kort stilgestaan bij de motivatie van de vrouwen om deel te nemen aan het project. Vrijwel alle respondenten gaven aan dat ze in de eerste plaats meegingen met de uitstapjes voor de kinderen: ze wilden hun kind(eren) een leuke dag bezorgen. De kinderen zijn daarmee als het ware een middel om vrouwen van diverse culturen met elkaar in contact te brengen. Dit is in het vorige hoofdstuk aangemerkt als gemeenschappelijkheid: contact organiseren rondom aspecten die mensen gemeen hebben. Tevens gaven alle respondenten aan dat ze ook voor zichzelf meededen met de uitstapjes. Zoals één van de vrouwen het verwoordde:

Los van de kinderen, genieten de moeders ook. Het is ook een uitstapje voor ons moeders.⁷⁵

Veel van de respondenten gaven aan dat ze de uitstapjes leuk vinden, omdat ze er dan even helemaal uit zijn. Ze kunnen de problemen waarmee ze dagelijks worstelen even vergeten. Ze hebben tijd voor zichzelf en met elkaar, omdat de kinderwerkers de kinderen bezighouden.

Hierboven is beschreven dat de deelnemers volgens de projectleiding van 'De werelden van Rotterdam-Noord ontmoeten elkaar' allen in een behoorlijk geïsoleerde positie zitten. Uit de gehouden interviews is dit ook wel gebleken. Bij een aantal respondenten bleek het sociale netwerk niet veel groter dan man, kinderen en nog enkele andere familieleden. Door hun geïsoleerde positie hebben deze vrouwen vrijwel geen contact, zeker niet met mensen van andere culturen dan die van henzelf. Er waren echter tevens twee vrouwen die meer sociale contacten hebben, ook met mensen van andere bevolkingsgroepen. Deze vrouwen gaven expliciet aan dat ze het leuk vinden om in contact te treden met vrouwen uit andere culturen. Dit was dan ook één van hun drijfveren om mee te doen met het project. Deze deelnemende vrouwen zijn met andere woorden welwillend; het zijn vrouwen die al beschikken over overbruggend sociaal kapitaal (zowel in objectieve als subjectieve zin). Niettemin is uit de interviews gebleken dat ook bij deze vrouwen zich processen kunnen voordoen die (volgens de theorie) leiden tot overbruggend sociaal kapitaal. Illusterend hiervoor is het antwoord van één van de

⁷⁵ Interview respondent 6

geïnterviewde vrouwen op de vraag of zij door (het contact binnen) het project anders is gaan denken over mensen van andere bevolkingsgroepen in het algemeen:

Jawel. Een beetje meer, nou, niet echt respect, want ik heb voor ieder mens respect. Maar gewoon het kunnen indenken.⁷⁶

Eenzijds stelt deze respondent dat ze niet echt méér respect heeft ontwikkeld voor mensen van andere bevolkingsgroepen, want ze heeft voor ieder mens respect. De respondent is blijkbaar een 'type' mens dat al een soort van basisniveau aan respect koestert, daardoor open staat voor contact met anderen en het daarom leuk heeft gevonden om mee te doen aan het project. Tegelijkertijd zegt de respondent echter dat ze zich door het project beter kan inleven in de beweegredenen van mensen uit andere culturen. Uit deze opmerking blijkt dat ook bij mensen die van nature al open staan voor anderen, processen kunnen ontstaan die zorgen voor de realisatie van overbruggend sociaal kapitaal.

Hieronder wordt op basis van de gehouden interviews de resultaten gepresenteerd over welke processen een rol spelen in het realiseren van overbruggend sociaal kapitaal en op welke manier dat gebeurt.

§ 6.2.2 Processen (bemiddelende variabele)

Zoals in het methodologisch hoofdstuk beschreven, is een belangrijke doelstelling van deze studie om te onderzoeken in hoeverre de onderscheiden processen uit hoofdstuk twee een rol spelen in het realiseren van overbruggend sociaal kapitaal. Deze paragraaf richt zich op dit punt. Achtereenvolgens zullen de in hoofdstuk twee onderscheiden processen worden behandeld en beschreven worden in hoeverre empirisch bewijs is gevonden voor elk van de vier processen.

Leren over de out-group

Zoals in hoofdstuk twee aangegeven wordt 'leren over de out-group' volgens Pettigrew (1998) door velen gezien als het proces dat de grootste verklaringskracht biedt. Toenadering tussen mensen van verschillende bevolkingsgroepen zou het best behaald kunnen worden wanneer men leert over 'de ander'. Met kennis over out-groups kunnen bestaande attitudes, zo luidt het argument, gecorrigeerd worden.

Uit de interviews met de deelnemende vrouwen, komt echter niet naar voren dat 'leren over de out-group' het meest fundamentele proces is. Het is gebleken dat er tijdens de uitstapjes niet veel wordt gesproken over 'out-group kenmerken'. Bijna alle vrouwen stelden dat wanneer ze met elkaar spreken, vooral luchtige onderwerpen de revue passeren: dagelijkse zaken, het weer, dingen die men op dat moment ziet, etc. Twee respondenten gaven zelfs expliciet aan dat het voor hen een bewuste keuze is om niet over fundamentele zaken als geloof en cultuur te praten. Zo zei één van de vrouwen:

Aan hun geloof kom ik niet. Ik wil ze in hun waarde laten. [...] Dat is hun manier van leven. Ik zeg altijd van: 'Laat je geloof thuis. Ga je niet opdringen.'⁷⁷

⁷⁶ Interview respondent 1

En een andere respondent stelt:

Wij kunnen gezellig over bijvoorbeeld natuur praten, lekker genieten. Want als ik over [...] echte cultuur of zo ga praten, dan krijgen we een probleem.⁷⁸

Sommige deelnemers vermijden dus bewust fundamentele gespreksonderwerpen omdat ze weten dat dit tot botsingen kan leiden. Men wil er gewoon een leuke en gezellige dag van maken. Dan werkt het niet als men over allerlei zaken gaat praten waarin men (fundamenteel) van elkaar verschilt. En wanneer er wel over culturele achtergronden wordt gesproken, dan zijn dit vaak neutrale zaken. Zo gaven twee respondenten bijvoorbeeld aan dat ze het over feestdagen hebben gehad die kenmerkend zijn voor hun cultuur.⁷⁹ Men vertelt dan wat een bepaalde feestdag inhoudt en wat men zoal voor eten bereidt op dergelijke dagen. Hoewel dit over de cultuur van de out-group gaat, zijn het geen onderwerpen die ervoor zorgen dat attitudes worden gecorrigeerd en dat men een andere kijk op betreffende out-group krijgt.

Tijdens de interviews zijn er uiteindelijk toch een aantal aanwijzingen naar voren gekomen die erop duiden dat 'leren over de out-group' een rol heeft gespeeld in het project. Met name door meer specifieke en concrete vragen te stellen konden deze aanwijzingen worden achterhaald (zie hiervoor ook het methodologisch hoofdstuk drie). Uit de aanwijzingen volgt echter een grilliger beeld dan het proces zoals beschreven in hoofdstuk twee van dit onderzoek. Zoals ook hierboven vermeld, voorspelt dit proces dat positievere attitudes kunnen worden gevormd door kennis die wordt opgedaan over out-groups ('leren'). Die 'nieuwe' kennis kan 'oude' kennis (veelal vooroordelen of stereotypen) namelijk corrigeren, en daarmee ook de (negatieve) attitude die is gebaseerd op de 'oude' kennis corrigeren tot een positievere attitude. Uit de interviews met de deelnemende vrouwen bleek echter dat dit proces niet per definitie zo hoeft te verlopen. Enerzijds bleek dat, conform de voorspelling van het proces, sommige vrouwen door nieuwe kennis inderdaad positievere attitudes vormden. Zo antwoordde één van de respondenten op de vraag waar ze het met andere vrouwen tijdens de uitstapjes over had gehad:

Dat loopt uiteen. Laatst een keer over domino, die dominosteentjes weet je wel. En dan hoor ik van die [Turkse] moeders: 'Ja, zag je dat!' En dan denk ik: 'Hè, heb jij daar naar gekeken? Je hebt toch die satelliet. Heb je niet naar Turkije gekeken of zo?' En dan zeggen ze: 'Nee, want ik kijk er elk jaar na.' [...] Dus toen hoorde ik dat ze elk jaar gewoon naar de domino's op SBS 6 kijken!⁸⁰

En deze respondent vertelde tevens:

⁷⁷ Interview respondent 7

⁷⁸ Interview respondent 5. Deze respondent was de Nederlandse taal niet geheel machtig. Citaten van deze respondent zijn daarom omwille van de leesbaarheid soms enigszins aangepast.

⁷⁹ Interview respondent 4 en 5

⁸⁰ Interview respondent 1

Ik dacht dat elke Turkse of Marokkaanse vrouw zou zeggen van: 'Ik word door m'n man geslagen.' Ja, dat klinkt heel bizar, maar dat idee had ik. Terwijl, je ziet die vrouwen als ze 't over hun mannen hebben, dan zie je hun gezicht helemaal oplichten. En dan denk ik van: 'Hè? Slaat ie dan niet?' Tja, dat werd vroeger altijd over hun gezegd en dat blijft dan toch hangen.⁸¹

Uit dit citaat mag blijken dat door te praten met out-group leden, men nieuwe, reëlere kennis kan krijgen over de betreffende out-group. In dit specifieke geval wordt het bestaande vooroordeel ('oude' kennis) dat Turkse mensen louter Turkse televisie kijken gecorrigeerd. Op basis van deze nieuwe kennis kan vervolgens een positievere attitude worden gevormd. Uit een interview met een andere respondent bleek dat dit proces niet alleen speelt wanneer men in contact komt door elkaar te spreken. Ook alleen het gedrag van 'de ander' waarnemen kan 'leren over de out-group' veroorzaken:

Meestal zeggen ze dat moslimvrouwen niet met andere mannen omgaan, weet je wel. Maar op de dag was jij [interviewer] erbij, de pastoor was erbij. Er was niks aan de hand. Die vrouwen zijn gewoon open en praten met iedereen. Ze zeggen dat moslimvrouwen altijd apart zijn, maar als ik een paar moslimvrouwen daar zie, die kletsen met iedereen.⁸²

Uit dit citaat blijkt dat ook zonder te spreken, nieuwe kennis over out-groups kan worden opgedaan. Deze nieuwe kennis ('moslimvrouwen gaan ook gewoon met mannen om') corrigeert bestaande kennis ('moslim vrouwen mogen niet met mannen zijn'). Op basis hiervan lijkt de negatieve attitude die gepaard gaat met de 'oude' kennis gecorrigeerd te worden tot een positievere attitude op basis van de 'nieuwe' kennis.

Maar zoals gezegd zijn de resultaten van de interviews voor wat betreft dit eerste proces grillig. Het is gebleken dat kennis over out-groups bestaande negatieve attitudes niet per definitie doet verminderen. Zo sprak één van de respondenten over het verschil in opvoeding tussen Marokkaanse en andere vrouwen:

Wij Iraanse mensen hebben vaak heel veel controle op de kinderen. [...] Dat is bij Marokkaanse mensen helemaal niet zo, dat is helemaal anders. Marokkaanse kinderen hebben een grote mond tegen hun ouders. [...] Dat is cultuur, de ouders hebben niet veel controle. Tot hoe laat die kinderen buiten zijn! Ik heb wel eens gevraagd waarom Marokkaanse kinderen zo lang op de straat hangen. Zij zeggen dan: 'Een jongen moet tot man groeien'. Sorry, maar dat kan ik niet geloven. Dat vind ik echt raar.⁸³

Leren over de out-group hoeft met andere woorden niet per definitie te leiden tot een correctie van negatieve attitudes. De nieuwe kennis over in dit geval de 'Marokkaanse' manier van opvoeden, heeft bij de respondent niet tot positievere attitudes geleid. Integendeel, de uitleg dat een jongen op de straat tot een man groeit, vindt betreffende respondent maar raar. Kennis over de out-group leidt in dit geval dus niet tot een correctie van bestaande negatieve attitudes, maar houdt die negatieve attitudes in stand of versterkt deze zelfs.

Het proces 'leren over de out-group' zoals beschreven in hoofdstuk twee spreekt alleen van bestaande kennis dat gecorrigeerd wordt door nieuwe kennis, op basis waarvan *bestaande* (negatieve) attitudes worden gecorrigeerd tot nieuwe (positievere) attitudes. Uit de interviews bleek echter dat niet altijd sprake hoeft te zijn van al bestaande kennis die wordt gecorrigeerd, maar dat

⁸¹ Interview respondent 1

⁸² Interview respondent 2

⁸³ Interview respondent 5

bepaalde kennis over out-groups ook geheel nieuw kan zijn voor respondenten. Er is dan geen sprake van al een reeds gevormde attitude, want er is immers geen kennis om die attitude op te baseren. Door die nieuwe kennis kunnen daarom *nieuwe* attitudes ten opzichte van out-groups worden gevormd. En ook deze nieuwe attitudes hoeven niet uitsluitend positief te zijn. Zo was één van de respondenten verbaasd over het grote verschil tussen haar cultuur en die van Turkse en Marokkaanse vrouwen:

Ik kom uit Kaapverdië. Daar is het heel open: je mag er samenwonen, je hoeft niet getrouwd te zijn. Maar zij moeten eerst trouwen voordat je kinderen mag krijgen. En er zijn ook vrouwen die niet zelf hun man hebben gekozen, maar die de familie heeft aangewezen. Dat vond ik heel moeilijk, maar zij zeggen dat je je vader en moeder moet gehoorzamen.⁸⁴

En ze vertelt verder:

Ze vragen ook of ik wel eens naar feestjes ga. 'Ja, ik ga soms naar discotheek', zeg ik. 'Dan dans ik met iedereen.' Zij zeggen dan dat dat bij hun niet hoort. Op hun feestjes moeten vrouwen alleen en mannen alleen. Bij ons gaat iedereen gewoon mengen, dat is heel gewoon, zeg ik dan. Dat vinden ze dan wel raar, maar ik vind hun juist raar. [...] Soms botsen we dan ook een beetje.⁸⁵

Voor betreffende respondent is het voor het eerst dat ze geconfronteerd werd met het verschil tussen haar cultuur en die van Marokkaanse en Turkse vrouwen. De kennis die ze over deze out-groups opdeed heeft daarmee geen betrekking op al bestaande kennis, maar is nieuw. Op basis van deze nieuwe kennis kunnen vervolgens nieuwe attitudes worden gevormd. En voor de respondent geldt dat deze attitudes niet per definitie positief zijn. Een geval waarin dat wel is gebeurd, is de volgende:

Bij Turkse vrouwen vind ik de genegenheid naar elkaar toe mooi. Op de uitstapjes is het altijd van: 'Hoe voel je je, wat heb je gedaan, en hoe is het met de kinderen?' Dat is trouwens ook zo bij Marokkaanse vrouwen. En het delen, ik vind dat zo mooi van die mensen. Dat is niet voor dit interview of zo, maar die mensen kunnen echt delen, echt waar. Dan wordt er bijvoorbeeld eten uit de tassen gehaald en op tafel gezet met een grote glimlach en dan van: 'Als je wil pak je, en je hoeft niet te vragen.' En dat vind ik heel mooi.⁸⁶

Gezegd moet worden dat het verschil tussen bestaande en nieuwe attitudes in de praktijk niet altijd even duidelijk is. Niemand staat volledig blanco tegenover anderen en attitudes zijn daarom nooit geheel 'nieuw'. Niettemin is er een fundamenteel verschil tussen beide. *Bestaande* attitudes zijn gebaseerd op al bestaande kennis over out-groups. Door contact kan nieuwe kennis over out-groups naar voren komen, die bestaande kennis over out-groups corrigeert. De bestaande (negatieve) attitudes worden vervolgens, analoog aan de correctie van de bestaande kennis, gecorrigeerd tot positievere attitudes. Zoals hierboven is beargumenteerd, hoeft nieuwe kennis niet per definitie tot een correctie van bestaande kennis te leiden, maar kan het bestaande kennis ook bevestigen en daarmee bestaande (negatieve) attitudes in stand houden of versterken. Bij *nieuwe* attitudes is daarentegen geen sprake van al bestaande kennis. Kennis kan dus ook niet worden gecorrigeerd of in stand worden gehouden. Wanneer contact nieuwe kennis over out-groups oplevert die geen betrekking

⁸⁴ Interview respondent 3

⁸⁵ Interview respondent 3

⁸⁶ Interview respondent 1

heeft op al bestaande kennis, kunnen nieuwe attitudes worden gevormd, wederom zowel in positieve als negatieve zin. Al met al kan bovenstaande worden gevat in tabel die hieronder staat weergegeven:

	<i>Bestaande attitudes</i>	<i>Nieuwe attitudes</i>
<i>Positieve attitudes</i>	1 (vb. domino)	3 (vb. eten delen)
<i>Negatieve attitudes</i>	2 (vb. opvoeding)	4 (vb. uithuwelijking)

Cel 1 van deze tabel betreft het proces 'leren over de out-group' zoals staat uitgelegd in hoofdstuk twee van dit onderzoek: bestaande (negatieve) attitudes worden door verkregen kennis over de out-group gecorrigeerd tot positievere attitudes. Uit de interviews met de deelnemende vrouwen is echter gebleken dat dit proces niet per definitie zo hoeft te verlopen. Ten eerste is gebleken dat kennis over out-groups ook bestaande negatieve attitudes kan bevestigen of versterken (cel 2). Ten tweede heeft kennis over out-groups niet alleen betrekking op reeds bestaande attitudes, maar kan het ook nieuwe attitudes bevorderen, wederom zowel in positieve zin (cel 3) als in negatieve zin (cel 4).

Herwaardering van de in-group

Evenals het eerste proces, speelt ook 'herwaardering van de in-group' geen fundamentele rol in de ontwikkeling van overbruggend sociaal kapitaal onder de deelnemende vrouwen. Vreemd is dit niet, aangezien beide processen zijn gebaseerd op dezelfde logica: kennis over out-groups leidt tot overbruggend sociaal kapitaal. Het eerste proces voorspelt echter dat verkregen kennis over de out-group leidt tot een andere (positievere) kijk op die out-group. Het tweede proces daarentegen voorspelt dat kennis over out-groups leidt tot een andere kijk op de eigen groep. In aanraking komen met anderen kan iemand het inzicht verschaffen dat zijn of haar in-group normen en gewoonten niet de enige zijn waarmee men het leven in kan richten. Men 'herwaardeert' daardoor als het ware de groep waar men zich tot rekent.

Niettemin zijn er tijdens de interviews, wederom na het stellen van concretere en meer specifieke vragen, een aantal aanwijzingen naar voren gekomen die erop duiden dat 'herwaardering van de in-group' een (kleine) rol heeft gespeeld. Een goed voorbeeld daarvan is het volgende citaat van één van de respondenten over het opvoeden van kinderen:

Wij gaan snel zitten te betuttelen. Ik heb bijvoorbeeld snel dat ik zeg van: 'Niet doen, niet doen'. [...] En wij zeggen vaak tegen onze kinderen: 'Ik tel tot drie', of: 'Je krijgt nog één kans.' En dan volgen er nog vijf kansen. [...] Terwijl zij [Marokkaanse moeders] het vaak een beetje lieten gaan en dan ineens zeiden van: 'Hé, en nu ophouden!' En dan werd er ook echt opgehouden.⁸⁷

Marokkaanse moeders blijken bepaalde situaties met hun kinderen anders aan te pakken en ook nog op effectieve wijze. Voor betreffende respondent wordt door contact met out-group leden dus duidelijk dat de 'Nederlandse' manier van opvoeden niet de enige en de beste is.

Maar net als het eerste proces, zijn ook de bevindingen voor wat betreft 'herwaardering van de in-group' grillig. Uit de interviews zijn namelijk aanwijzingen naar voren gekomen die duiden op

⁸⁷ Interview respondent 1

tegenovergestelde effecten. Voor een aantal respondenten werd juist extra duidelijk hoe erg ze het behoren tot hun eigen groep, met bijbehorende normen en gewoonten, waarden. Groepsgrenzen werden zo juist extra versterkt. Het opvoeden van de kinderen kan hier wederom als voorbeeld dienen. Waar kennis over de 'Marokkaanse' manier van opvoeden bij de vorige respondent positief uitpakte, is het tegenovergestelde het geval voor de volgende respondent:

Ik laat mijn kinderen niet doen wat ze willen. Je moet soms ook nee zeggen, zo van: 'Dat moet je niet doen, dat krijg je niet en dat wel'. Maar zij zijn echt heel los, ze laten de kinderen echt los. [...] Soms zie ik wel eens een [Marokkaans] kind z'n moeder slaan. Nou, dat doet die van mij niet! Als ik dat zie, nou, dan krijg ik het gewoon warm! Ik bemoei me d'r niet echt mee hoor, want het is mijn kind niet. Maar je moet dat niet zo laten. Ik bedoel, je bent de moeder. Je moet laten zien dat jij de baas bent.⁸⁸

Voor deze respondent geldt dat in aanraking komen met out-group kenmerken – in dit geval de 'Marokkaanse' manier van opvoeden – eerder verdeeldheid zaait, dan toenadering biedt. In tegenstelling tot de vorige respondent, kan deze respondent zich namelijk niet vinden in de manier waarop Marokkaanse vrouwen tijdens de uitstapjes met hun kinderen omgaan. De respondent stond zelfs op het punt om te vertellen hoe je als moeder met je kind dient om te gaan. Kennis van out-groups leidde in dit geval dus niet tot een herwaardering van de eigen groep, maar tot het tegenovergestelde. Door geconfronteerd te worden met de manier waarop Marokkaanse moeders omgaan met hun kinderen, raakte betreffende respondent juist overtuigd van haar manier van opvoeden en zou ze out-group leden juist willen overtuigen van die manier.

Ondanks deze aanwijzingen is het goed nogmaals te benadrukken dat beide processen ('leren over de out-group' en 'herwaardering van de in-group'), ook wanneer ze positief uitvallen, geen fundamentele rollen lijken te spelen in het ontwikkelen van overbruggend sociaal kapitaal onder de deelnemende vrouwen. Zoals uitgelegd worden gespreksonderwerpen die beide processen in gang kunnen zetten vaak vermeden. Dit kan immers, zo is wel gebleken, tot onenigheid leiden, terwijl iedereen er eigenlijk gewoon een leuke dag van wil maken. De twee processen die hieronder zullen worden besproken lijken daarentegen een grotere verklaringskracht te bieden.

Ontwikkeling van affectieve banden

Het derde proces dat in hoofdstuk twee is onderscheiden is 'ontwikkeling van affectieve banden'. Zoals uitgelegd speelt emotie in dit proces een centrale rol. Interethnisch contact zou zowel positieve emoties (zoals empathie en sympathie) kunnen bevorderen en negatieve emoties (zoals angst en onzekerheid) kunnen verminderen. Met betrekking tot de laatste categorie kan gesteld worden dat hier tijdens de interviews met de deelnemende vrouwen geen aanwijzingen voor zijn gevonden. Geen van de respondenten gaf aan minder angstig te zijn geworden voor vrouwen met een afwijkende en voorhen vreemde cultuur. Van die angst was namelijk in eerste instantie al geen sprake. Dit komt waarschijnlijk doordat er sprake is van een soort zelfselectie: de vrouwen die meegaan op de uitstapjes staan open voor contact, anders zou men simpelweg niet deelnemen. Een aantal vrouwen hebben dan ook specifiek aangegeven mee te gaan voor het sociale contact, zoals ook eerder is vermeld.

⁸⁸ Interview respondent 3

Positieve emoties spelen daarentegen een grote rol in het contact tussen de deelnemende vrouwen van de uitstapjes. Reden hiervoor is dat alle vrouwen bepaalde problemen in het dagelijkse leven hebben: financiële problemen, problemen met de partner of de kinderen, problemen met de verblijfsvergunning, en meer. Vijf van de zeven geïnterviewden gaf aan dat ze de uitstapjes heel erg waarderen, omdat ze deze problemen met de deelnemende vrouwen kunnen delen:

We praten vaak over onszelf en dan is iedereen heel open. Soms hebben mensen veel verdriet. En dat kan je dan met de anderen delen. Ja, het is heel fijn om met die moeders samen te zijn. Je bent fulltime moeder en hebt geen tijd voor jezelf. Maar daar gaan de kinderen met de vrijwilligers spelen. En dan kunnen we met elkaar spreken, dan hebben we tijd voor onszelf. Ja, dat is heel fijn.⁸⁹

Door problemen te delen hebben de vrouwen dus steun aan elkaar, zoals ook een andere respondent benadrukt:

Soms ga ik over mijn problemen vertellen, dan troosten de andere moeders mij en zeggen ze: 'Het komt goed'. Zo hebben we steun aan elkaar.⁹⁰

Op deze manier speelt emotie een belangrijke rol tijdens de gesprekken tussen de deelnemende vrouwen. Belangrijk gevolg daarvan was dat vrouwen elkaar eerder gingen zien als individuen die net als zij zitten met problemen, zorgen en bijbehorend verdriet. Daarmee loop ik echter al vooruit op wat straks wordt besproken met behulp van het vierde proces: 'ontwikkeling van een de overkoepelende identiteit'.

Ontwikkeling van een overkoepelende identiteit

Zoals hierboven beschreven bij de eerste twee processen kan het contact met out-group leden positief uitvallen, maar hoeft dit zeker niet zo te zijn. Zo bleek dat de vrouwen kunnen botsen wanneer er over fundamentele cultuur- en waardeverschillen wordt gesproken. Niettemin gaven alle geïnterviewde respondenten onafhankelijk van elkaar aan dat ze de uitstapjes altijd erg leuk vinden. De verklaring daarvoor is te vinden in dit proces.

Zoals in het tweede hoofdstuk beschreven, is de kern van 'ontwikkeling van een overkoepelende identiteit' dat mensen inzien dat ze, ondanks hun etnische verschil, wel gemeenschappelijkheden hebben. Groepsgrenzen worden daardoor anders gelegd: men ontwikkelt een alternatieve *overkoepelende* identiteit die het etnische verschil tussen mensen kan overbruggen. In de kern is dat wat in een ruime meerderheid van de interviews naar voren kwam. Vreemd is dit niet, aangezien aan het begin van dit hoofdstuk is beschreven dat 'gemeenschappelijkheid' één van de principes is waarop interetnisch contact wordt vormgegeven binnen het project 'De werelden van Rotterdam-Noord ontmoeten elkaar': contact leggen tussen vrouwen van diverse culturen die in een *vergelijkbare* maatschappelijke situatie zitten (moeder, laag inkomen).

De WRR heeft, zoals beschreven in hoofdstuk twee, een vrij concrete visie op dit proces (de WRR noemt het 'functionele identificatie'). Gemeenschappelijkheid krijgt in deze visie vooral vorm

⁸⁹ Interview respondent 3

⁹⁰ Interview respondent 4

doordat men feitelijk behoort tot eenzelfde organisatie, zoals een bedrijf, sportvereniging, of politieke partij. Hierdoor, zo luidt het argument, gaat men elkaar eerder zien als collega, teamlid, of politiek medestander, in plaats van als Marokkaan, Nederlander, moslim of christen. Uit de gehouden interviews is naar voren gekomen dat een 'overkoepelende identiteit' ook gestalte kan krijgen op een meer abstracte manier. De 'moeder-en-kind-uitstapjes' hebben namelijk vooral bijdragen aan een, wat je zou kunnen noemen 'identiteit als mens'. Neem bijvoorbeeld het volgende citaat:

Ze [Marokkaanse moeders] houden erg veel van hun kinderen. Ze zijn ook wel een hele lieve moeder. Je ziet gewoon dat ze 't ook heel zwaar hebben.⁹¹

De kracht van dit citaat zit in het woordje 'ook'. De vrouw van wie dit citaat afkomstig is, is dezelfde vrouw die ronduit negatief was over andere, afwijkende culturen (zie het voorbeeld over uithuwelijking). Maar ondanks de (fundamentele) cultuurverschillen, ziet de respondent dat ze hele basale dingen met vrouwen uit die afwijkende culturen gemeen heeft. Deze vrouwen houden namelijk ook van hun kinderen, zijn ook lief voor hun kind, en hebben het ook zwaar met de opvoeding. In dat opzicht verschilt men helemaal niet zo van elkaar.

Dit is het punt waar het vorige proces ('ontwikkeling van affectieve banden') en dit proces ('ontwikkeling van een overkoepelende identiteit') samenkomen. Emoties kunnen namelijk een belangrijke rol spelen in het ontwikkelen van een overkoepelende identiteit als mens. Neem bijvoorbeeld het volgende voorval:

Je hoort ook een heleboel schrijnende gevallen. Er was bijvoorbeeld een mevrouw die kwam uit Irak of uit Iran. Haar man was hier naar toe gevlucht. Na heel veel omzwervingen komt die vrouw uiteindelijk ook hier naar toe. Ze weet van heg noch steg, ze is net een paar dagen in Nederland. En dan gaat die man dood. Nou, dan sta je daar: je man ligt dood op de bank, je zit met een klein kindje, je kent de taal niet [...]. Nou, dan lopen de rillingen over je rug hoor.⁹²

Deze specifieke gebeurtenis is door drie van de zeven geïnterviewde vrouwen aangehaald en heeft dus bij meerdere deelnemers het nodige losgemaakt. Het maakt duidelijk wat voor grote rol emotie kan spelen. Want culturen kunnen nog zo verschillen, het verdriet dat iemand voelt als gevolg van bovenstaand voorval is universeel. Andere deelnemende vrouwen zouden evenveel verdriet voelen wanneer dit henzelf zou overkomen.

Het gevolg van bovenstaande is dat groepsgrenzen anders worden gelegd. Er ontstaat als het ware een nieuw 'wij' onder de deelnemende vrouwen, niet gebaseerd op etnische scheidingslijnen, maar op dingen die vrouwen in elkaar herkennen. Zo zegt één van de deelnemers bijvoorbeeld:

Kijk, wij hebben bijna dezelfde problemen. Wij zijn alleenstaand, dat is het eerste. Ten tweede, wij hebben kinderen. Ten derde, we krijgen meestal een uitkering. We zitten dus in dezelfde situatie.⁹³

Let wel, dit is de respondent die tevens ronduit negatief was over andere culturen (zie het voorbeeld van de 'Marokkaanse' opvoeding). Niettemin spreekt ze van 'wij', simpelweg omdat ze inziet dat ze

⁹¹ Interview respondent 3

⁹² Interview respondent 1

⁹³ Interview respondent 5

overeenkomsten heeft met de andere vrouwen en dus, ondanks elkaars verschillende etnische achtergrond, niet zoveel verschillen. Een belangrijk punt van herkenning zijn de kinderen. Alle vrouwen zijn moeder en hebben strubbelingen met en vragen bij het opvoeden van hun kind of kinderen. Deze overeenkomst is in meerdere interviews naar voren gekomen. Zo stelt één van de respondenten:

Je herkent je ook in bepaalde situaties. Dat is wel interessant om naar te luisteren, omdat je je eigen situatie erin herkent. Bijvoorbeeld als een kind driftig wordt, als ie gaat schreeuwen zo van: 'Ik wil nu buiten spelen!' Dat herken ik wel.⁹⁴

Samenvattend heeft het contact tijdens de 'moeder-en-kind-uitstapjes' veel respondenten laten zien dat ze veel overeenkomsten hebben met de deelnemende vrouwen uit andere culturen. Het zijn mensen met soortgelijke problemen en vergelijkbare strubbelingen. Het zijn vrouwen die ook verdriet hebben en waar je tevens mee kunt lachen. Het zijn moeders die het ook zwaar hebben met de opvoeding en tegelijkertijd net zoveel van hun kinderen houden als zichzelf. Ondanks hun verschil in culturele achtergrond is dus gebleken dat er ook veel gemeenschappelijks is. Het resultaat is dat men elkaar minder is gaan zien als lid van een andere bevolkingsgroep en meer als individu waarmee men dingen gemeen heeft. Een alternatieve identiteit heeft zich hierdoor kunnen ontwikkelen: een identiteit als mens en meer specifiek: als moeder. Beter dan het antwoord op de vraag of een respondent door de uitstapjes makkelijker contact legt met mensen uit andere culturen, kan ik het niet vatten:

Ja, want je weet nu dat het niet zo is als je je eigen hebt voorgesteld. Het zijn ook *gewoon* vrouwen en moeders.⁹⁵

§ 6.2.3 Generalisatie

Zoals in het methodologisch hoofdstuk is uitgelegd, is het lastig gebleken om informatie bij de geïnterviewde deelnemers te achterhalen. Dat gold in het bijzonder voor interviewvragen over in hoeverre het interetnisch contact binnen het project een generaliserende werking heeft gehad. Bij de presentatie van de resultaten van deze subparagraaf is voorzichtigheid daarom geboden. Onderstaande opmerkingen moeten worden beschouwd als *overdenkingen* gebaseerd op de uitkomsten van de hierboven beschreven processen.

Zoals in hoofdstuk twee opgemerkt, zijn auteurs verdeeld over de vraag in hoeverre effecten van contact met specifieke out-group leden worden gegeneraliseerd naar out-groups in het algemeen. Ik merk nogmaals op dat op basis van dit onderzoek geen definitieve uitspraken kunnen worden gedaan over de generaliserende werking van interetnisch contact, omdat het simpelweg niet mogelijk is gebleken dit bij de meeste respondenten te peilen. Op basis van de hierboven beschreven processen kunnen echter wel twee aannemelijke manieren worden onderscheiden waarop generalisaties worden gemaakt.

De eerste manier valt samen met de logica van de eerste twee processen. Zoals uitgelegd houdt die logica in dat door nieuwe kennis over out-group leden, positieve attitudes kunnen worden gevormd. Cruciaal punt voor dit proces is dat het afspeelt op *groepsniveau*: mensen worden nog

⁹⁴ Interview respondent 6

⁹⁵ Interview respondent 1

steeds gezien als lid van een (homogene) out-group, maar één waarover men nu positiever denkt. Zoals de terminologie 'out-group leden' al verradt, blijft men door dit proces mensen vooral zien als onderdeel van een groep. Doordat dit groepsdenken in stand blijft, is het waarschijnlijk dat positievere attitudes niet beperkt blijven tot dat ene out-group lid waarmee men contact heeft gehad. Het is aannemelijk dat positieve attitudes worden gegeneraliseerd, aangezien dat ene out-group lid wordt gezien als vertegenwoordiger van de out-group als geheel. Deze generaliserende werking kan echter ook de andere kant op werken. Door contact met een out-group lid kan immers, zo is hierboven uitgelegd, kennis worden verkregen die negatieve attitudes stimuleert. Via hetzelfde mechanisme kunnen deze negatieve attitudes vervolgens worden gegeneraliseerd naar de out-group als geheel.

De tweede manier waarop interetnisch contact generaliserend kan uitpakken, verloopt geheel anders. Deze manier valt samen met de laatste twee processen die hierboven staan beschreven. Zoals is uitgelegd is door het interetnische contact tussen de deelnemende vrouwen een soort alternatieve identiteit komen bovendien: een identiteit als mens. Emoties (proces drie) stimuleren deze ontwikkeling. Etnische groeps grenzen worden hierbij, in tegenstelling tot de eerste twee processen, juist doorbroken, omdat men inziet dat men ook met vrouwen uit andere culturen (soms hele basale) dingen gemeen heeft. De generaliserende werking hiervan komt goed naar voren in het volgende citaat van één van de geïnterviewde vrouwen:

't Ligt ook aan de persoon. Je hebt bijvoorbeeld Turkse vrouwen die niet openstaan voor contact. Maar ja, dat heb je net zo goed bij Nederlandse vrouwen. Die heb je d'r ook bij. Je hebt in de tram bijvoorbeeld dat je tegen iemand zegt van: 'Goh, lekker weer hè!' En dan krijg je antwoord. Of dat nu een Turkse, of een Nederlandse of een Surinaamse is, degene die antwoord geeft, dat is leuk meegenomen. Maar je hebt ook, dan zit je in de tram een kwartier naast elkaar en iemand doet nog niet z'n hoofd bewegen. Dat, denk ik, ligt gewoon aan de persoon, en niet aan iemands afkomst. [pauze] Nee, ik denk dat dat gewoon aan de persoon ligt, niet zo zeer aan de afkomst.⁹⁶

Dit voorbeeld geeft aan dat interetnisch contact een generaliserende werking kan hebben, wanneer (etnisch) groepsdenken wordt doorbroken. Betreffende respondent benadert namelijk, zo blijkt, iemand niet vanuit zijn of haar etniciteit. Niet langer worden mensen van andere bevolkingsgroepen – waarmee geen eerder contact is geweest – gezien als onderdeel van een etnisch homogene groep. Volgens de respondent gaat het gaat immers om de *persoon*. Interetnisch contact kan kortom een generaliserende werking hebben wanneer men inziet dat mensen van andere bevolkingsgroepen vooral individuen zijn welke kunnen verschillen van mensen die tot diezelfde groep behoren.

6.3 Conclusie

In dit hoofdstuk is het interetnische project 'De werelden van Rotterdam-Noord' ontmoeten elkaar onder de loep genomen. Allereerst is de wijze waarop het project interetnisch contact tracht te bevorderen beschreven. Gemeenschappelijkheid ('gelijke status buiten de contact situatie') bleek een belangrijk onderdeel van de wijze waarop interetnisch contact binnen het project wordt vormgegeven. Om eerder genoemde redenen wordt echter verder geen aandacht besteed aan wat in hoofdstuk twee

⁹⁶ Interview respondent 1

de 'condities voor contact' (onafhankelijke variabele) zijn genoemd. De focus lag in dit hoofdstuk vooral op het tweede deel van bovengenoemde deelvraag: welke processen zorgen er bij de deelnemers van het project voor dat interetnisch contact daadwerkelijk leidt tot een toename van overbruggend sociaal kapitaal? Uit de gehouden interviews is gebleken dat de eerste twee processen ('leren over de out-group' en 'herwaardering van de in-group') een grillig verloop kunnen hebben: ze kunnen zowel positieve als negatieve attitudes stimuleren. Het vierde proces biedt een betere verklaring voor de ontwikkeling van overbruggend sociaal kapitaal. Contact tussen de deelnemers heeft er namelijk bij veel vrouwen toe geleid dat men elkaar minder beschouwt als lid van een andere etnische groep. Omdat men beseft dat er gemeenschappelijkheden zijn, zoals de kinderen of de problemen waarmee men zit, vormt zich een alternatieve identiteit als mens en moeder. Emoties (proces drie) spelen hierbij een belangrijke rol. Bij de vraag wat deze bevindingen betekenen in zowel beleidsmatig als theoretisch opzicht zal in het volgende en concluderende hoofdstuk worden stilgestaan.

In dit hoofdstuk zal worden geconcludeerd. De resultaten van dit onderzoek zullen structureel worden gerecapituleerd. Op basis daarvan zal uiteindelijk antwoord worden gegeven op de hoofdvraag van dit onderzoek.

7.1 Aanleiding

De verhoudingen tussen 'allochtoon' en 'autochtoon' zijn, met name na 9/11 en de moord op Theo van Gogh, de laatste jaren op scherp gezet. Om verdere polarisatie te voorkomen zijn er zowel op lokaal, nationaal, als Europees niveau tal van initiatieven gestart om contact tussen mensen van verschillende bevolkingsgroepen te verbeteren ('interetnisch contact'). Ondanks deze overmaat aan initiatieven is er weinig bekend over de werking van interetnisch contact. Onderzoek hiernaar is tot nu toe altijd vrij oppervlakkig geweest en beperkt gebleven tot eenvoudige analyses van websites en projectplannen. Daarom concludeert het SCP (2007, p. 29-30) dat het antwoord op de vraag of men door moet gaan met beleid dat is gericht op de bevordering van interetnische contacten '[...] één groot vraagteken' is. Diepte-onderzoek naar de werking van interetnisch contact is kortom van groot belang.

7.2 Theorie

Om theoretische invulling te geven aan bovenstaande is in hoofdstuk twee het concept 'overbruggend sociaal kapitaal' ('bridging') als tegenovergestelde van 'bindend sociaal kapitaal' ('bonding') geïntroduceerd (zie Putnam 2000, p. 22-24). Bindend sociaal kapitaal verwijst naar de hechte sociale contacten die worden gevormd tussen gelijkgestemde/homogene mensen. Relaties met mensen die in belangrijk opzicht gelijk zijn aan jou, kunnen worden gerekend tot je bindend sociale kapitaal. In deze context spreekt men ook wel van de 'in-group'. Sociale contacten die worden gevormd tussen mensen die van elkaar verschillen (heterogeen), wordt overbruggend sociaal kapitaal genoemd. Relaties met mensen die in een belangrijk opzicht anders zijn dan jij, vormen je overbruggend sociale kapitaal. In deze context spreekt men van de 'out-group'. Er zijn tal van kenmerken die bepalen of iemand als gelijk of als verschillend wordt ervaren. Leeftijd, geslacht, religie en sociaal-economische status (opleidingsniveau en inkomen) zijn hiervan slechts een aantal. Duidelijk mag zijn dat dit onderzoek zich strekt tot etniciteit als kenmerk dat mensen onderscheidt: overbruggend sociaal kapitaal op basis van etniciteit.

Bindend sociaal kapitaal kan men veelal aantreffen in overwegend 'zwarte' stadswijken. Veel migranten kiezen ervoor om te gaan wonen nabij vrienden en familie uit de streek van hun geboorteland. Begrippen zoals 'Chinatown' en 'Klein Istanbul' hebben hierdoor hun intrede gedaan. Maar ook de relaties tussen dorpsgenoten uit een blanke plattelandsgemeente waar iedereen op zaterdag langs het voetbalveld staat en op zondag in de kerk zit, kunnen worden aangemerkt als bindend sociaal kapitaal. Overbruggend sociaal kapitaal zou – wanneer overdreven gesteld – worden bewerkstelligd wanneer de Nederlandse kerkganger van het platteland in contact zou komen met de

Marokkaanse moslim uit de stad. Een goede balans tussen bindend en overbruggend sociaal kapitaal is van groot belang. De sociale cohesie van de samenleving staat volgens een auteur als Putnam namelijk onder druk wanneer een pluriforme samenleving louter bestaat uit bindend sociaal kapitaal en er geen bruggen worden geslagen tussen verschillende groepen (overbruggend sociaal kapitaal). Letterlijk: '[...] a society that has only bonding social capital will look like Belfast or Bosnia – segregated into mutually hostile camps' (Putnam & Feldstein 2003, p. 2-3).

Naast het onderscheid tussen typen (bindend en overbruggend), wordt in de literatuur ook onderscheid gemaakt tussen twee componenten van sociaal kapitaal: een objectieve component en een subjectieve component. Objectief overbruggend sociaal kapitaal verwijst naar de feitelijke contacten die men onderhoudt met mensen die van hen verschillen (gedrag), in dit geval mensen met een andere etniciteit. Subjectief overbruggend sociaal kapitaal betreft daarentegen geen feitelijk gedrag, maar gaat over de houding ten opzichte van mensen met een andere etniciteit. Subjectief overbruggend sociaal kapitaal wordt bepaald aan de hand van de opvattingen (attitudes) die iemand jegens anderen – in dit geval mensen met een andere etniciteit – heeft.

Tot zover is alleen het concept overbruggend sociaal kapitaal geïntroduceerd. De vraag die daarbij opkomt is uiteraard hoe overbruggend sociaal kapitaal tot stand kan komen. Pettigrew (1998), een van de hedendaagse autoriteiten op het gebied van interetnische relaties, heeft een eerste aanzet gedaan om de onderliggende processen bloot te leggen die verklaren hoe (interetnisch) contact daadwerkelijk leidt tot overbruggend sociaal kapitaal. Op basis van deze literatuur kunnen vier onderliggende processen worden onderscheiden. Allereerst onderscheidt Pettigrew 'leren over de out-group'. Via contact kan men nieuwe kennis over 'out-group kenmerken' van out-group leden vergaren ('leren'). Door daarop zicht te krijgen, kan iemand de beweegredenen van out-group mensen beter begrijpen. De 'nieuwe' kennis die in contact wordt opgedaan kan, zo luidt het argument, 'oude' kennis (veelal vooroordelen of stereotypingen) corrigeren. Op basis hiervan kunnen negatieve attitudes die zijn gebaseerd op de 'oude' kennis worden gecorrigeerd tot positievere attitudes die zijn gebaseerd op de 'nieuwe' kennis. Ten tweede wordt het proces 'herwaardering van de in-group' onderscheiden. Interetnisch contact hoeft namelijk niet alleen nieuwe inzichten te bieden over de out-group, maar kan mensen tevens een nieuwe kijk bieden op hun in-group. In aanraking komen met anderen kan iemand het inzicht verschaffen dat zijn of haar in-group normen en gewoonten niet de enige zijn waarmee men het leven in kan richten: anders hoeft niet per definitie slechter te zijn. Ten derde wordt 'ontwikkeling van affectieve banden' onderscheiden. In het ontwikkelen van wederzijdse positieve attitudes, zo luidt het argument, speelt emotie een belangrijke rol. Contact kan zowel positieve emoties (bijvoorbeeld empathie en sympathie) bevorderen als negatieve emoties (bijvoorbeeld angst en onzekerheid) verminderen. Tenslotte kan als vierde proces 'ontwikkeling van een overkoepelende identiteit' worden onderscheiden. Hiermee wordt bedoeld dat contact kan leiden tot wederzijdse positieve attitudes wanneer duidelijk wordt dat mensen iets gemeenschappelijks delen en dus gelijkenissen vertonen. Op basis van die gemeenschappelijkheid kan een alternatieve overkoepelde identiteit worden ontwikkeld die naast de etnische identiteit bestaat.

Tenslotte is aan het eind van hoofdstuk twee stilgestaan bij een complicerende factor met betrekking tot bovenstaande. Auteurs hebben er namelijk op gewezen dat de causale richting tussen

interetnisch contact en overbruggend sociaal kapitaal onzeker is: interetnisch contact zou wel eens niet het ontstaan van overbruggend sociaal kapitaal hoeven te verklaren, maar het beschikken over overbruggend sociaal kapitaal verklaart interetnisch contact tussen mensen. Zo stellen Powers & Ellison dat '[...] initially tolerant attitudes may lead individuals to engage in, or even to seek out, interracial contacts, while less tolerant persons eschew such contacts' (1995, p. 206). Voor projecten die gericht zijn op het bevorderen van interetnisch contact zou dit kunnen betekenen dat slechts een beperkte groep mensen op dergelijke projecten afkomt. Het is goed mogelijk dat interetnische projecten vooral mensen aantrekken die reeds over overbruggend sociaal kapitaal beschikken, en geen aantrekkingskracht hebben op mensen met geen of weinig overbruggend sociaal kapitaal. In dit onderzoek wordt ook aan dit punt aandacht geschonken, zoals mag blijken uit de vraagstelling die hieronder wordt gepresenteerd.

7.3 Vraagstelling

Op basis van bovenstaande theoretische concepten zijn vervolgens de volgende hoofd- en deelvragen van dit onderzoek geformuleerd:

In hoeverre bereiken interetnische projecten deelnemers die niet reeds beschikken over overbruggend sociaal kapitaal en welke processen doen zich voor wanneer interetnisch contact daadwerkelijk leidt tot overbruggend sociaal kapitaal?

- 1. Waarom wordt interetnisch contact door de Nederlandse overheid van belang geacht?*
- 2. Op welke wijze wordt in de vier geselecteerde projecten getracht interetnisch contact te bevorderen, en in hoeverre worden daarbij mensen bereikt die niet reeds over overbruggend sociaal kapitaal beschikken?*
(of-vraag)
- 3. Op welke wijze wordt interetnisch contact in project X bevorderd en welke processen zorgen er bij de deelnemers van dat project voor dat interetnisch contact daadwerkelijk leidt tot een toename van overbruggend sociaal kapitaal?*
(hoe-vraag)

Hieronder zullen de drie deelvragen die centraal hebben gestaan in dit onderzoek achtereenvolgens worden behandeld. Er zal per deelvraag kort worden stilgestaan bij de betekenis ervan en de methodologie die is gebruikt, waarna de bevindingen worden gepresenteerd. Op basis daarvan zal aan het eind van dit hoofdstuk uiteindelijk de hoofdvraag van dit onderzoek worden behandeld.

7.4 Deelvraag 1

In hoofdstuk vier stond de vraag centraal waarom de Nederlandse overheid het van belang acht om interetnisch contact te bevorderen. Op basis van bestaande literatuur en het analyseren van beleidsnota's is beargumenteerd dat het stimuleren van contact tussen verschillende bevolkingsgroepen zeker niet altijd een doelstelling van de Nederlandse overheid is geweest.

Interetnisch contact wordt vooral van belang geacht sinds het accent meer is komen te liggen op de sociaal-culturele dimensie van integratie als gevolg van de gebeurtenissen als de aanslagen van 9/11, Pim Fortuyn die de islam een achterlijke cultuur noemde en de moord op Theo van Gogh. Hierdoor is een wij-zij tegenstelling in de Nederlandse samenleving ontstaan. Contact blijft daardoor veelal beperkt binnen (etnische) groepen. De overheid steekt daarom momenteel veel geld in projecten die contact tussen bevolkingsgroepen trachten te bevorderen. Zo wil de overheid de sociale cohesie in gemengde wijken verbeteren. Daarnaast lijkt er ook nog een meer instrumenteel motief aan het Nederlandse beleid gericht op interetnisch contact te liggen, namelijk dat het de culturele integratie van allochtone Nederlanders bevordert. Daarover aan het einde van deze conclusie meer.

7.5 Deelvraag 2

De tweede deelvraag van dit hoofdstuk luidde: *Op welke wijze wordt in de geselecteerde projecten getracht interetnisch contact te bevorderen, en in hoeverre worden daarbij mensen bereikt die niet reeds over overbruggend sociaal kapitaal beschikken?* De noodzaak voor het stellen van deze vraag is pas later, tijdens het inventariseren van de literatuur, tot stand gekomen. Zoals hierboven uitgelegd, hebben auteurs erop gewezen dat de causale richting tussen (interetnisch) contact en overbruggend sociaal kapitaal hoeven te verklaren, maar het beschikken over overbruggend sociaal kapitaal verklaart interetnisch contact tussen mensen. Voor projecten die gericht zijn op het bevorderen van interetnisch contact zou dit kunnen betekenen dat slechts een beperkte groep mensen op dergelijke projecten afkomt. Het is goed mogelijk dat interetnische projecten vooral mensen aantrekken die reeds over overbruggend sociaal kapitaal beschikken, en geen aantrekkingskracht hebben op de groep die men daadwerkelijk wil bereiken: mensen met geen of weinig overbruggend sociaal kapitaal. Om antwoord te krijgen op deze vraag, zijn vier interetnische projecten (cases) geselecteerd. Ten behoeve van de generaliseerbaarheid is er voor projecten gekozen die onderling sterk verschillen in de wijze waarop ze interetnisch contact trachten te bevorderen. Van elk project zijn relevante documenten (projectplannen, interne evaluaties, websites) geanalyseerd en interviews gehouden met de projectleiders.

Twee van de vier onderzochte projecten bleken op het moment van onderzoeken inderdaad vooral mensen aan te trekken die, in termen van dit onderzoek, reeds beschikken over overbruggend sociaal kapitaal. Projectleiders van deze en de andere twee projecten streefden er echter wel na om het bereik van hun projecten te vergroten. Op basis van de interviews met deze projectleiders kunnen een drietal factoren worden onderscheiden die kenmerkend zijn voor de wijze waarop interetnisch contact wordt getracht te bevorderen en daarbij van invloed zijn op het bereik van de onderzochte projecten. Allereerst lijkt de 'intensiteit' (of 'zwaarte') van projecten een bepalende factor. Die intensiteit kan variëren van een eenmalige projectdag tot wekelijks terugkerende ontmoetingen. Projecten die van de eerste categorie zijn in vergelijking tot intensievere projecten een kleine 'investering' voor mensen en daarmee van positieve invloed op het bereik van interetnische projecten. De vraag is uiteraard wel of deze minder intensieve projecten ook daadwerkelijk duurzame relaties tussen mensen kunnen realiseren. Wanneer dit niet het geval blijkt, is wellicht sprake van een trade-

off: projecten met een kleine intensiteit hebben een groot bereik, maar zijn niet in staat duurzame relaties te bewerkstelligen, terwijl projecten die duurzame relaties creëren binnen de kaders van het project een klein bereik hebben.

Ten tweede lijkt het bevorderlijk voor het bereik van interetnische projecten wanneer contact wordt georganiseerd op basis van gemeenschappelijkheid. Hoewel het achterliggende doel van de hierboven beschreven projecten is om interetnisch contact te bevorderen, lijkt het voor het bereik van projecten belemmerend te werken wanneer dit etnische verschil voorop staat. Je kan mensen sneller in contact brengen op basis van aspecten die ze gemeenschappelijk hebben. Gemeenschappelijke interesses zoals muziek bijvoorbeeld, kunnen een middel zijn om mensen, die in etnische zin van elkaar verschillen, te laten ontmoeten. Dus hoewel alle projecten interetnisch contact willen stimuleren, lijkt het voor het bereik van interetnische projecten bevorderlijk wanneer die etnische noemer niet expliciet wordt uitgedragen.

Een derde factor die van invloed is op het bereik van interetnische projecten is het bestaan van sterke in-group contacten (bonding). Veelal wordt bonding als een belemmering gezien, omdat – zoals Putnam (2000) ook veronderstelt – sterke in-group contacten vaak gepaard gaan met wantrouwen jegens out-group leden. Hierdoor zijn mensen niet snel geneigd contact te zoeken met mensen van andere bevolkingsgroepen. Wat echter uit interviews met de projectleiders bleek, is dat sterke in-group contacten ook een bevorderende invloed kunnen hebben op het bereik van interetnische projecten. Via die sterke groepscontacten kunnen welwillende in-group leden namelijk andere in-group leden bereiken die niet gevoelig zijn voor een andere manier van werving. Men kan in-group contacten met andere woorden gebruiken ten behoeve van het bereik van interetnische projecten.

7.6 Deelvraag 3

Deelvraag 2 had betrekking op de voorwaardelijke vraag of het bereik van interetnische projecten groot genoeg is om überhaupt overbruggend sociaal kapitaal te kunnen realiseren. De vraag die vervolgens gesteld moet worden is: wanneer een interetnisch project een groot bereik heeft en dus de potentie heeft om overbruggend sociaal kapitaal te realiseren, *hoe* gebeurt dat dan? Deelvraag 3 luidt daarom: *Op welke wijze wordt interetnisch contact in project X bevorderd en welke processen zorgen er bij de deelnemers van dat project voor dat interetnisch contact daadwerkelijk leidt tot een toename van overbruggend sociaal kapitaal?* Ter beantwoording van deze vraag is één interetnisch project (project X) geselecteerd en in de diepte onderzocht. Ondanks dat slechts één case is onderzocht, vormt dit onderdeel de grote meerwaarde van dit onderzoek. Onderzoek naar interetnisch contact, is – zoals reeds opgemerkt – tot nu toe namelijk vrij oppervlakkig geweest en beperkt gebleven tot eenvoudige analyses van websites en projectplannen. Soms wordt data verzameld door interviews met projectleiders, maar zelden wordt er met deelnemende mensen gesproken. Daar is dit onderzoek een breuk mee. Door tijd en energie te investeren, is het uiteindelijk gelukt om diepte-interviews te houden met zeven deelnemers die daadwerkelijk inzicht geven in de werking van interetnisch contact. Het interviewen van deze deelnemers is overigens, onder andere doordat niet alle respondenten de Nederlandse taal geheel machtig waren, een moeilijke klus gebleken. Niettemin zijn er een aantal

wezenlijke bevindingen uit deze interviews gekomen, welke nu worden behandeld. Allereerst wordt kort stilgestaan bij de manier waarop het geselecteerde project interetnisch contact tracht te bevorderen. Daarna zal aan het hand van de vier processen die hierboven zijn onderscheiden inzicht worden gegeven in de werking van interetnisch contact.

Het interetnische project dat is geselecteerd, loopt in de Rotterdamse wijk het Oude Noorden. Onder de noemer van het project vallen meerdere soorten activiteiten. De activiteit waarop dit onderzoek heeft gefocust, is de zogenoemde 'moeder-en-kind-uitstapjes'. Het idee van deze activiteit is om – zoals de naam al doet vermoeden – geregeld met moeders en kinderen een dag erop uit te gaan. Een kernelement van het project is dat het (interetnisch) contact wil organiseren op basis van gemeenschappelijkheid. Die gemeenschappelijkheid komt terug in het feit dat de deelnemers van het project allen moeder zijn in een lage maatschappelijke positie (weinig of geen inkomen, sociaal vaak geïsoleerd). De moeder-en-kind-uitstapjes worden bewust kleinschalig gehouden (niet meer dan 15 deelnemers). Wanneer meer vrouwen meegaan, ontstaan 'eilandjes' tussen vrouwen uit dezelfde of vergelijkbare culturen. Door het beperkte aantal deelnemers, worden de vrouwen als het ware gedwongen om in interetnisch contact te treden. Op de vraag welke processen ervoor zorgen dat dit interetnische contact leidt tot overbruggend sociaal kapitaal wordt nu overgegaan. De vier processen zoals hierboven beschreven worden daarvoor achtereenvolgens behandeld.

Het eerste proces ('leren over de out-group') heeft geen grote rol gespeeld in het ontwikkelen van overbruggend sociaal kapitaal. Dit komt omdat de deelnemers onderling weinig gesprekken voeren over 'out-group kenmerken'. Sommige deelnemers gaven zelfs aan dat ze gesprekken over cultuur en geloof bewust mijden, om zo de sfeer goed te houden. Er zijn niettemin een aantal aanwijzingen naar voren gekomen dat 'leren over de out-group' een (kleine) rol heeft gespeeld. Deze aanwijzingen duiden echter op een grillig verloop van betreffend proces. Enerzijds bleek dat, conform de voorspelling van het proces zoals hierboven beschreven, sommige deelnemers door contact 'nieuwe' kennis opdeden over out-groups waarmee ze 'oude' kennis (vaak vooroordelen of stereotyperingen) corrigeerden. Op basis van die nieuwe kennis konden vervolgens positievere attitudes gevormd worden. Tegelijkertijd bleek echter dat kennis over out-groups ook kan leiden tot de instandhouding of versterking van reeds bestaande negatieve attitudes. Leren over kenmerken van andere groepen hoeft dus niet, zo is gebleken, per definitie tot de ontwikkeling van overbruggend sociaal kapitaal te leiden, maar kan ook het tegenovergestelde effect hebben.

Voor het tweede proces ('herwaardering van de in-group') geldt een soortgelijk verhaal. Hierbij is namelijk ook sprake van een grillig verloop. Er kwamen weliswaar aanwijzingen naar voren dat men door het interetnische contact de in-group herwaardeert, omdat 'anders' niet per definitie 'slechter' betekent. Tegelijkertijd werd door contact met out-group leden voor sommige respondenten juist duidelijk hoe erg ze het behoren tot hun eigen groep, met bijbehorende normen en gewoonten, waarden. Men herwaardeerde de eigen groep niet, maar raakte extra overtuigd van de juistheid van de eigen normen en gewoonten.

Het vierde proces ('ontwikkeling van een overkoepelende identiteit') biedt, in combinatie met het derde proces ('ontwikkeling van affectieve banden'), in dit onderzoek een betere verklaring voor de ontwikkeling van overbruggend sociaal kapitaal. Zoals eerder uitgelegd, is de essentie van dit proces

dat mensen inzien dat er, ondanks het etnische verschil, gemeenschappelijkheden zijn. In de kern is dat wat een ruime meerderheid van de respondenten tijdens de uitstapjes heeft ingezien. De deelnemers uit andere culturen bleken namelijk tegelijkertijd mensen te zijn met soortgelijke problemen en vergelijkbare strubbelingen. Vrouwen die ook verdriet hebben en waar je tevens mee kunt lachen. Moeders die het ook zwaar hebben met de opvoeding en tegelijkertijd net zoveel van hun kinderen houden als zichzelf. Ondanks het verschil in culturele achtergrond, bleek dus dat er ook veel gemeenschappelijks is. Op basis van die gemeenschappelijkheid heeft zich een alternatieve identiteit kunnen ontwikkelen: een identiteit als mens en meer specifiek als moeder. Emoties (proces drie) die het resultaat zijn van de problemen waarmee men zit en de steun die men van andere vrouwen ervaart, spelen in deze ontwikkeling een belangrijke rol.

7.7 Conclusie

De hoofdvraag van dit onderzoek luidde: *In hoeverre bereiken interetnische projecten deelnemers die niet reeds beschikken over overbruggend sociaal kapitaal en welke processen doen zich voor wanneer interetnisch contact daadwerkelijk leidt tot overbruggend sociaal kapitaal?* Samenvattend kan daar het volgende antwoord op worden gegeven. Twee van de vier onderzochte projecten bleken op het moment van onderzoeken inderdaad vooral mensen aan te trekken die, in termen van dit onderzoek, reeds beschikken over overbruggend sociaal kapitaal. Projectleiders van deze en de andere twee projecten streefden er echter wel na om het bereik van hun projecten te vergroten. Op basis van de interviews met deze projectleiders zijn een drietal voorwaardelijke factoren te onderscheiden die het bereik van interetnisch projecten kunnen vergroten. Eén van die factoren is het organiseren van contact op basis van dingen die men gemeenschappelijk heeft. Die gemeenschappelijkheid – bijvoorbeeld de belangstelling voor muziek of de zorg voor een kind – kan een middel zijn om mensen van verschillende bevolkingsgroepen in contact te brengen.

Daarnaast biedt contact dat is gebaseerd op gemeenschappelijkheid inzicht in de inhoudelijke werking ervan. Interetnisch contact ‘werkt’ juist, wanneer dat ‘interetnische’ *niet* voorop staat. Uit dit onderzoek blijkt namelijk dat spreken over cultuur- en waardeverschillen het risico op conflict meebrengt. Interetnisch contact kan in dergelijke gevallen eerder leiden tot verwijdering in plaats van toenadering. Op basis van dit onderzoek biedt niet het proberen te doorbreken van verschillen, maar het zoeken naar overeenkomsten een overtuigende verklaring voor de ontwikkeling van overbruggend sociaal kapitaal. Overeenkomsten bieden namelijk de mogelijkheid om naast de etnische identiteit die mensen scheidt, een nieuwe, overkoepelende identiteit te ontwikkelen. Cruciaal is daarbij de ervaring dat anderen, ondanks hun afwijkende etniciteit, *‘ook gewoon mensen zijn’*. Wanneer interetnisch contact mensen laat ondervinden dat er een gemeenschappelijke basis is, zal men elkaar minder gaan zien als lid van een andere bevolkingsgroep en meer als individu waarmee men dingen gemeen heeft.

Om deze bevindingen (theoretisch) te duiden, is ‘overbruggend sociaal kapitaal’ wellicht een misleidende term. Zoals uitgelegd wordt in de literatuur onderscheid gemaakt tussen bindend en overbruggend sociaal kapitaal (bonding vs. bridging; zie Putnam 2000). Bindend sociaal kapitaal verwijst naar de sociale contacten die worden gevormd tussen homogene mensen. Sociale contacten

tussen heterogene mensen wordt overbruggend sociaal kapitaal genoemd. Bindend sociaal kapitaal wordt met andere woorden gekenmerkt door *overeenkomst*; overbruggend sociaal kapitaal door *verschil*. In dit onderzoek is 'etniciteit' als kenmerk genomen dat mensen doet verschillen. Wanneer etnisch verschillende mensen met elkaar in contact treden, kan overbruggend sociaal kapitaal zich vormen. Door deze terminologie kan de indruk ontstaan dat om overbruggend sociaal kapitaal te realiseren, het verschil tussen mensen centraal moet staan. Dit onderzoek wijst echter in een andere richting. Overbruggend sociaal kapitaal kan juist worden gerealiseerd wanneer niet het kenmerk dat mensen onderscheidt als uitgangspunt wordt genomen, maar wanneer overeenkomsten tussen mensen zichtbaar worden. Zo bood in dit onderzoek de sociaal-maatschappelijke positie (sociaal geïsoleerde moeders met een laag inkomen) een gemeenschappelijk kenmerk tussen mensen die in etnische zin verschillen. Toenadering volgt wanneer mensen ervaren dat zij, naast het verschil in etniciteit, in zeker opzicht tevens elkaars gelijke zijn. Dit onderzoek wijst daarmee op een interessante paradox, namelijk dat overbruggend sociaal kapitaal juist kan worden gerealiseerd op basis van het kenmerkende element van bindend sociaal kapitaal: overeenkomst.

Bovenstaande in ogenschouw nemende, is het zorgelijk te constateren dat het SCP (2007, p. 25) onlangs het volgende heeft geconcludeerd:

Interventies die beogen dat deelnemers elkaar leren kennen, grijpen het vaakst aan op de culturele verscheidenheid van de multi-etnische samenleving. Bijeenkomsten die informeren over de religie van allochtone groepen en bijeenkomsten die in het teken staan van de eetcultuur zijn hiervan de meest voorkomende voorbeelden.

Veel interetnische interventies grijpen met andere woorden het verschil tussen mensen aan om contact te organiseren, terwijl uit dit onderzoek meer mag worden verwacht van een benadering gebaseerd op gemeenschappelijkheid. Dit betekent overigens niet dat interetnische interventies 'kleurenblind' moeten zijn. De naam 'interetnische interventies' verradt dit al: het achterliggende doel blijft om mensen die *etnisch verschillen* in contact te brengen. De manier om dat te doen is echter niet op basis van etnische verscheidenheid, maar op basis van kenmerken die mensen delen.

Bij dit alles moet echter wel de nuancerende opmerking worden geplaatst dat de bevindingen van dit onderzoek tijd- en plaatsgebonden zijn. Inzetten op gemeenschappelijkheid is wellicht een goede strategie wanneer de etnische identiteit van mensen niet té sterk is. De vraag is of deze strategie ook effectief zal zijn binnen een sterk gepolariseerde samenleving (zoals oud-Joegoslavië, Noord-Ierland of Zuid-Afrika). Is het negeren van etnische verschillen en het enkel benadrukken van gemeenschappelijkheid doeltreffend in dergelijke samenlevingen? De kans lijkt dan groot dat etniciteit een negatieve rol blijft spelen. Het is goed mogelijk dat in dergelijke gevallen een overkoepelende identiteit op basis van overeenkomsten simpelweg te fragiel is om de diepgaande etnische grenzen en spanningen te overbruggen. Een methode kan dan juist zijn om de onderliggende spanningen die ten grondslag liggen aan etnisch verschil wel ter sprake te brengen. Als daar voor gekozen wordt, moet men echter wel een methodiek hebben om het gesprek over cultuur- en waardeverschillen in goede banen te leiden. Zoals uit dit onderzoek is gebleken kan dit namelijk makkelijk leiden tot het omgekeerde van toenadering: conflict.

7.8 Tot slot

Wat tenslotte nog met betrekking tot bovenstaande opgemerkt moet worden, is het volgende. In hoofdstuk twee is onderscheid gemaakt tussen de *intrinsieke* en *instrumentele* waarde van overbruggend sociaal kapitaal. Met de intrinsieke waarde van overbruggend sociaal kapitaal wordt bedoeld dat contact 'an sich' waarde heeft. De term 'sociale cohesie' wordt vaak gebruikt om aan te geven dat onderlinge relaties tussen mensen als zodanig kunnen worden beschouwd als waardevol. Vanuit dit perspectief is dit onderzoek geschreven. In hoofdstuk vier is echter opgemerkt dat de overheid, hoewel minder expliciet, ook een meer instrumentele waarde aan overbruggend sociaal kapitaal lijkt toe te schrijven: interetnisch contact omdat het allochtone Nederlanders confronteert met 'Nederlandse' kernwaarden (zoals de gelijkheid van man en vrouw). Deze confrontatie zal volgens de Nederlandse overheid allochtone Nederlanders sneller in staat stellen zich bepaalde kernwaarden eigen maken. Het realiseren van overbruggend sociaal is daarmee niet alleen een te bevorderen doel als zodanig (sociale cohesie; intrinsiek), maar tevens van belang omdat het bijdraagt aan het (culturele) integratieproces van allochtone Nederlanders (instrumenteel). Zolang er echter niet wordt gesproken over cultuur en daaruit voortvloeiende waardeverschillen, zal een dergelijke confrontatie van waarden niet plaatsvinden. Het is met andere woorden belangrijk om het doel dan ten grondslag ligt aan het bevorderen van interetnisch contact scherp te hebben. Bij het bevorderen van sociale cohesie (intrinsiek) lijkt inzetten op gemeenschappelijkheid een goede strategie. Wanneer men (ook) een instrumenteel doel als culturele integratie voor ogen heeft, is het logischerwijs ook noodzakelijk dat cultuur- en waardeverschillen worden besproken.

In dit afsluitende hoofdstuk zullen een aantal aanbevelingen worden gedaan, zowel voor beleid gericht op interetnisch contact als voor vervolgonderzoek. Aan het eind zullen, ter afsluiting, een aantal reflecterende opmerkingen worden gemaakt.

8.1 Beleidsaanbevelingen

Op basis van dit onderzoek kunnen een aantal belangrijke lessen worden getrokken voor het ontwikkelen van toekomstig beleid gericht op interetnisch contact. Ik zal deze beleidsaanbevelingen, conform de structuur van dit onderzoek, in twee categorieën onderverdelen. Eerst worden de aanbevelingen besproken die betrekking hebben op het bereik van interetnische projecten (hoofdstuk vijf). Deze aanbevelingen hebben een *voorwaardelijk* karakter: het betreffen maatregelen die zorgen dat interetnisch contact überhaupt gelegd kan worden tussen mensen die niet reeds beschikken over overbruggend sociaal kapitaal. Vervolgens bespreek ik de beleidsaanbevelingen die betrekking hebben op de werking van interetnisch contact zelf (hoofdstuk zes). Deze aanbeveling zijn meer van *inhoudelijke* aard: ze betreffen maatregelen die zorgen dat het contact zelf ook daadwerkelijk succesvol uitpakt.

§ 8.1.1 Voorwaardelijke beleidsaanbevelingen

Eén van de vragen die centraal stond in dit onderzoek was de vraag of interetnische projecten ook mensen bereiken die niet reeds beschikken over overbruggend sociaal kapitaal. Uit interviews met projectleiders van vier projecten zijn een aantal factoren naar voren gekomen die van invloed zijn op het bereik van interetnische projecten. Hieruit kunnen de onderstaande beleidslessen worden getrokken. Hierbij verwijs ik ook naar beleidsadviezen van andere auteurs.

1. De potentie van eenmalige activiteiten

In het advies 'Niet langer met de ruggen naar elkaar' keert de RMO (2005) zich tegen interetnische projecten die slechts eenmalig van aard zijn, omdat deze niet tot herhaalde ontmoeting en duurzaam contact zouden leiden. Hoewel het er niet met zoveel woorden staat, zijn eenmalige activiteiten volgens de Raad niets meer dan geldverspilling. Uit dit onderzoek komt echter naar voren dat eenmalige⁹⁷ activiteiten ook potentie kunnen hebben. Eenmalige activiteiten zijn namelijk, precies omdat ze eenmalig zijn, een kleine 'investering' voor wijkbewoners. De kans is hierdoor groter dat mensen met weinig overbruggend sociaal kapitaal – de groep waarom het draait – ook meedoen. Bovendien is het vaak ook niet het streven van eenmalige projecten om ter plekke duurzame contacten te bevorderen. Dergelijke projecten willen een eerste, noodzakelijke aanzet bieden voor mensen om elkaar later, buiten de kaders van het project, ook te ontmoeten. Of dit daadwerkelijk gebeurt, valt niet te bepalen aan de hand van dit onderzoek. Wat dit onderzoek echter wel laat zien, is

⁹⁷ Hier vat ik ook projecten onder die niet zo frequent een activiteit neerzetten, bijvoorbeeld één keer per half jaar .

dat eenmalige projecten in vergelijking met andersoortige projecten een groot bereik hebben en dus wel degelijk een functie vervullen.

2. De potentie van bonding

Omdat het doel van interetnisch contact is om *bridging* (overbruggend sociaal kapitaal) te bereiken, is de neiging om alles dat met *bonding* te maken heeft af te zweren. Om het bereik van interetnische projecten te vergroten, is dit echter een grote fout. Gebleken is dat men de sterke in-group contacten juist kan benutten om teruggetrokken wijkbewoners te bereiken voor interetnische projecten. Deze mensen zijn namelijk vaak niet, althans niet voor de onderzochte projecten, gevoelig voor andere manieren van werving. Het verdient daarom aanbeveling om een etnische diverse projectleiding te hebben, zodat deelnemers via etnische lijn kunnen worden bereikt.

3. Contact als voortvloeisel

Het doel van interetnische projecten is, zoals de naam al verraaft, contact te bevorderen tussen mensen die een verschillende etniciteit hebben. Contact organiseren simpelweg omdat men verschilt qua etniciteit zal waarschijnlijk echter niet bevorderlijk zijn voor het bereik. De kans is immers groot dat wanneer het interculturele karakter specifiek wordt uitgedragen, dit alleen aantrekkingskracht heeft op mensen die al open staan voor etnische diversiteit. Een succesvollere methode is om activiteiten te organiseren waar interetnisch contact niet op de voorgrond staat, maar een voortvloeisel van iets anders is. Een goed voorbeeld hiervan zijn muzieklessen. Mensen die hierop afkomen zijn in eerste instantie geïnteresseerd in muziek. Wanneer de lesgroep etnisch gemengd is, komt interetnisch contact vanzelf tot stand. Het verdient daarom aanbeveling om contact te organiseren rondom gemeenschappelijkheden tussen mensen en niet op basis van etnisch verschil.

§ 8.1.2 Inhoudelijke beleidsaanbeveling – zet in op gemeenschappelijkheid

Bovenstaande aanbevelingen hebben betrekking op het bereik van interetnische projecten. Het gedeelte dat nu volgt betreft meer de inhoudelijke kant: hoe moet contact vorm worden gegeven zodat het daadwerkelijk leidt tot overbruggend sociaal kapitaal. De beschreven processen van hoofdstuk zes vormen hierbij het uitgangspunt. Op basis daarvan kan ik één brede beleidsaanbeveling doen die ook reeds in de conclusie naar voren kwam: zet in op gemeenschappelijkheid.

De veel voorkomende reflex van beleid gericht op interetnisch contact is om het etnische verschil op de voorgrond te plaatsen. Men wil mensen van verschillende bevolkingsgroepen samenbrengen, dus staat het verschil in etniciteit aan de basis voor het contact. Daarvoor aan het einde van het vorige hoofdstuk het SCP aangehaald die stelt dat interetnische interventies het vaakst gebaseerd zijn op de '[...] culturele verscheidenheid van de multi-etnische samenleving' (2007, p. 25).

Hierboven is al aangegeven dat door het etnische verschil niet centraal te stellen, het bereik van interetnische projecten groter is. Uit dit onderzoek blijkt tevens het contact zelf ook positief uitpakt wanneer het verschil in etniciteit niet voorop staat. Niet het proberen te doorbreken van verschillen, maar het zoeken naar overeenkomsten kan, op basis van dit onderzoek, worden aangemerkt als een effectieve methode om overbruggend sociaal kapitaal te bewerkstelligen. De kans is aanwezig dat

wanneer contact wordt georganiseerd rondom etnische verschillen, mensen elkaar vooral benaderen als lid van een etnische groep en scheidslijnen daardoor niet doorbroken worden. Het is effectiever om dit etnische verschil los te laten en in te zetten op wat mensen gemeenschappelijk hebben. Wanneer uit contact blijkt dat men naast het etnische verschil ook veel overeenkomsten heeft, kan dit nieuwe identiteiten – naast de etnische identiteit – stimuleren. Het verdient daarom aanbeveling om contact te ‘ontetniseren’ en in plaats daarvan te organiseren rondom bijvoorbeeld muziek, ouderschap, of sport. Op die manier zullen mensen elkaar eerder gaan zien als muzikkliefhebber, vader of moeder, of teamgenoot.

In deze context pleit onder andere de WRR (2007) voor het investeren in de terreinen werk en onderwijs. Als ontmoeting plaatsvindt op één van deze twee terreinen dan stimuleert dat wat de WRR noemt ‘functionele identificatie’: men gaat elkaar zien als collega of studiegenoot. Ik sluit mij bij deze aanbeveling aan, onder andere omdat werk en onderwijs meer vanzelfsprekende manieren zijn om elkaar te ontmoeten dan ontmoeting via interetnische projecten. Interetnische projecten zijn er immers op gericht om vrijetijdscontacten te stimuleren. Deelnemen aan dergelijke projecten is daarmee altijd een bewuste keuze. Ontmoeting op het werk of op school is daarentegen ‘natuurlijker’, omdat iedereen in beginsel genoodzaakt is om (samen) te werken of te studeren om andere redenen dan contact. Tegelijkertijd zijn er echter een aantal hardnekkige factoren die ontmoeting op het werk of in het onderwijs belemmeren, waaronder schooluitval en segregatie.⁹⁸ Bovendien is uit dit onderzoek gebleken dat emotie een belangrijke rol heeft gespeeld in het ontwikkelen van overbruggend sociaal kapitaal, omdat alternatieve identiteiten sneller ontwikkelen door emotie. Het is maar de vraag of emotie ook een rol speelt in de vaak professionele relaties tussen bijvoorbeeld collega’s op het werk. Interetnische projecten waarin emotionele banden tussen deelnemers eerder ontstaan, hebben in dat opzicht meer potentie.

8.2 Aanbeveling voor verder onderzoek

Dit onderzoek naar de werking van interetnisch contact heeft een meerwaarde ten opzichte van bestaand onderzoek. Zoals reeds uitgelegd is dit bestaande onderzoek vaak oppervlakkig, terwijl dit onderzoek bewust voor diepgang heeft gekozen. Niettemin zijn aan dit onderzoek een aantal beperkingen verbonden, op basis waarvan nu een aantal aanbevelingen worden gedaan voor verder onderzoek.

Allereerst moet meer onderzoek worden gedaan naar het bereik van interetnische projecten. Dit onderzoek heeft immers slechts vier cases onderzocht. Daarbij zijn alleen projectleiders gesproken. Bovendien zijn bevindingen soms gebaseerd op verwachtingen van projectleiders en niet op feitelijke gebeurtenissen. Vervolgonderzoek naar het bereik van interetnische projecten moet daarom een grote N hebben, zodat resultaten beter kunnen worden gegeneraliseerd. Daarbij dienen resultaten niet alleen te worden gebaseerd op interviews met projectleiders, maar moet ook bij deelnemers zelf worden gepeild wat voor ‘type’ ze zijn en welke motivatie ze hebben voor deelname aan het project. Dit is elementair onderzoek voor wat betreft het thema ‘interetnisch contact’. Want als blijkt dat interetnische projecten ook over een langere periode slechts mensen bereiken die reeds

⁹⁸ Zie voor een uitgebreide analyse hiervan WRR (2007, p. 105-136)

beschikken over overbruggend sociaal kapitaal, dan is de vervolgvraag – wanneer werkt interetnisch contact? – niet eens relevant om te stellen.

Met betrekking tot de inhoudelijke werking van interetnisch contact geldt een soortgelijke aanbeveling. Om de werking van interetnische contact te bepalen, heeft in dit onderzoek één project centraal gestaan. Dit project organiseerde interetnisch contact bewust rondom gemeenschappelijkheid en het is ook gebleken op basis van die gemeenschappelijkheid (proces vier) bij de deelnemers overbruggend sociaal kapitaal is ontwikkeld. Het kan zijn dat andere projecten via een andere weg overbruggend sociaal kapitaal weten te realiseren. Daarvoor is meer onderzoek nodig, op basis van een grotere N. Dit zal wel, analoog aan deze studie, onderzoek moeten zijn dat zich aan de oppervlakte ontworstelt. Men krijgt geen inzicht in de werking van interetnische contact wanneer louter wordt gesproken met projectleiders, of wanneer alleen projectplannen worden geanalyseerd. Daarvoor moeten gesprekken worden gevoerd met deelnemers van interetnische projecten. Dit kost tijd en moeite, maar het is de enige manier waarop daadwerkelijk inzicht kan worden verkregen in de werking van interetnisch contact.

Tenslotte, dit onderzoek heeft gespeeld op micro-niveau: het heeft inzicht gegeven in hoe interetnisch contact bij een aantal deelnemers van een specifiek project heeft gewerkt. De vraag wat de effecten op macro-niveau van dit soort projecten zijn, kan echter niet aan de hand van dit onderzoek bepaald worden. Ook wanneer interetnische projecten een groot bereik hebben, zullen er nog tal van mensen zijn die niet deelnemen aan dergelijke projecten. Bovendien, mensen die wel deelnemen aan interetnische projecten doen ook buiten de kaders van het project ervaringen op met out-group leden. Wanneer deze ervaringen negatief zijn, kunnen ze de effecten van het project wel eens teniet doen. De vraag rijst kortom of, zelfs wanneer projecten succesvol interetnische contact weten te realiseren, de effecten van interetnische projecten merkbaar zijn op macro-niveau. Onderzoek naar de vraag of door middel van interetnische projecten daadwerkelijk spanningen tussen bevolkingsgroepen kunnen worden weggenomen, is daarom relevant.

8.3 Reflectie

Tot slot wil ik nog een tweetal reflecterende opmerkingen maken. Deze opmerkingen vallen buiten de formele reikwijdte van dit onderzoek, maar zijn daarmee niet onbelangrijk.

§ 8.2.1 Duurzame contacten?

Een opvallende constatering uit hoofdstuk vijf is dat de vier onderzochte projecten allen dezelfde doelstelling hebben: duurzaam contact. Hoewel 'duurzaamheid' een containerbegrip is geworden, lijkt 'duurzaam contact' vaak 'vriendschappelijke relaties' te betekenen. Door middel van de projecten beogen projectleiders intensieve relaties tussen wijkbewoners van verschillende bevolkingsgroepen te stimuleren, zodat men elkaar ook buiten de kaders van de projecten weet te vinden.

De vraag is echter of vriendschappelijke contacten daadwerkelijk noodzakelijk zijn om bridging te bevorderen en zo de kloof tussen allochtoon en autochtoon te overbruggen. Putnam stelt immers dat overbruggend sociaal kapitaal gekenmerkt wordt door 'zwakke relaties'. Is het om wantrouwen tussen bevolkingsgroepen te verkomen, per definitie noodzakelijk om vriendschapsbanden tussen

leden van verschillende bevolkingsgroepen te ontwikkelen? Of kunnen minder intensieve vormen van contact ook verbindingen leggen tussen verschillende groepen en zo wij-zij tegenstellingen in de samenleving tegengaan?

In haar rapport 'Niet langer met de ruggen naar elkaar' gaat de RMO (2005) precies op dit punt in. De Raad maakt daarbij onderscheid tussen 'private intimiteit' en 'publieke familiariteit'. De interetnische projecten zoals hierboven beschreven, beogen in termen van de RMO vooral private intimiteit tussen wijkbewoners te stimuleren. De RMO stelt echter dat het bevorderen van intensieve contacten in veel gevallen te hoog gegrepen is. Dit is volgens de Raad echter niet problematisch, omdat ook minder intensieve vormen van contact spanningen tussen bevolkingsgroepen kunnen tegengaan. Doordat wijkbewoners elkaar bijvoorbeeld begroeten in de wijk, ontstaat wat de RMO 'publieke familiariteit' noemt: herkenbaarheid tussen bewoners, zonder dat sprake is van wederzijdse intensieve relaties.

Daarnaast is het opvallend dat het succes van interetnische projecten alleen wordt afgemeten aan de hand van de feitelijke (intensieve) contacten die deelnemers aan een dergelijk project overhouden. Om de conceptualisatie van dit onderzoek te gebruiken: alleen *objectief* overbruggend sociaal kapitaal vormt een indicator voor de mate van succes van interetnische projecten. De subjectieve dimensie van overbruggend sociaal kapitaal lijkt ten onrechte vaak buiten schot te blijven. Bij het project dat in hoofdstuk zes centraal stond bleek echter dat zich onder de vrouwen vooral subjectief vooral overbruggend sociaal kapitaal had ontwikkeld, met name via het vierde proces. Duurzame contacten buiten het project (objectief overbruggend sociaal kapitaal) bleek daarentegen geen vanzelfsprekendheid. Bij het bepalen van de mate van succes van interetnische projecten is het kortom niet alleen van belang om te kijken naar de feitelijke contacten tussen mensen, maar ook naar wat er in de hoofden van die mensen afspeelt: is er sprake van een verandering in attitude, in mindset? Uiteraard is die subjectieve dimensie moeilijker te bepalen, maar daarom niet minder belangrijk.

§ 8.2.2 In-group vertrouwen? Out-group wantrouwen?

In hoofdstuk twee is uitgelegd dat Putnams veronderstelt dat bij beperkt contact tussen bevolkingsgroepen, vertrouwen onder in-group leden groot is en dat ten opzichte van out-group leden wantrouwen heerst. Uit onderzoek naar het project⁹⁹ dat in hoofdstuk zes is besproken, komen echter aanwijzingen naar voren die niet geheel stroken met deze veronderstelling. Zo stelde de projectleider dat binnen bepaalde groepen (met name de Marokkaanse en Turkse) veel wordt 'gepraat' over elkaar. Binnen deze groepen heerst een strikte sociale controle: men houdt elkaar in de gaten. Dit had als gevolg dat een aantal vrouwen van het project wel wilden mee werken aan een interview, maar alleen als deze op de locatie van het project werd gehouden. Angst voor 'praatjes' binnen de groep lag hier volgens de projectleiding aan ten grondslag. In tegenstelling tot wat Putnam veronderstelt, laat dit voorbeeld zien dat in-groups zich niet zonder meer laten kenmerken door solidariteit en vertrouwen. Ook onderling wantrouwen binnen de groep is een voorkomend verschijnsel.

⁹⁹ Project 'De werelden van Rotterdam-Noord ontmoeten elkaar'

Daarnaast is de veronderstelling dat men negatief over out-group leden denkt wanneer contact tussen mensen van bevolkingsgroepen ontbreekt, een naar mening van de auteur wat pessimistische voorstelling van zaken. De deelnemers van één van de in hoofdstuk vijf besproken projecten¹⁰⁰ hadden bijvoorbeeld, voordat ze mee gingen doen met het project, geen (of weinig) contact met mensen van andere bevolkingsgroepen. Zij wensten dit echter wel en gaven zich daarom op voor deelname aan betreffend project. Zonder eerder contact met out-group leden te hebben gehad, stonden deze deelnemers klaarblijkelijk al positief tegenover mensen van andere bevolkingsgroepen. Uiteraard kan contact, zo is uit dit onderzoek ook wel gebleken, positieve attitudes stimuleren. Maar om te veronderstellen dat men van nature negatief over out-group leden denkt wanneer contact met deze mensen, lijkt een wat te eenzijdige voorstelling van zaken.

¹⁰⁰ Project 'Amikino'

- Alesina, A. & E. L. Ferrara (2002), Who trusts others?, in: *Journal of Public Economics* (vol. 85), p. 207-234.
- Allport, G.W. (1954), *The Nature of Prejudice*, Cambridge, MA: Addison-Wesley.
- Baarda, D.B.; M.P.M. Goede, de & J. Teunissen (2005), *Basisboek kwalitatief onderzoek: handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*, Groningen: Stenfert Kroeze.
- Babbie, E. (2004), *The Practice of Social Research* (10th edition), Belmont: Thomson Wadsworth.
- Bakker, J.; E. Denessen; B. Pelzer; M. Veneman & S. Lageweg (2007), De houding jegens klasgenoten: etnisch gekleurd? Een onderzoek naar factoren van invloed op de attitude van basisschoolleerlingen jegens klasgenoten van verschillende etnische herkomst, in: *Pedagogiek* (vol. 3), p. 201-219.
- Baron, S.; J. Field & T. Schuller, *Social Capital: Critical Perspectives*, Oxford: Oxford University Press.
- Boeije, H.R. (2005), *Analyseren in kwalitatief onderzoek: denken en doen*, Amsterdam: Boom onderwijs.
- Bosveld, W.; C. Wenneker; L. ten Broeke & J. Slot (2006), *Het sociaal kapitaal van Amsterdamse jongeren*, Amsterdam: Gemeente Amsterdam.
- Bramefeld, T. (1946), *Minority Problems in the Public Schools*, New York: HarperCollins.
- Castiglione, D.; J.W. van Deth & G. Wolleb (2007), *The handbook of social capital*, Oxford: University Press.
- Commissie Blok (2004), *Bruggen Bouwen*, Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Coser, L. (1956), *The functions of Social Conflict*, New York: The Free Press.
- Cox, E. (2000), Diversity and Community: Conflict and Trust?, in: *Citizenship, Community and Democracy*, Basingstoke: Macmillan, p. 71-90.
- Donselaar J. van & P.R. Rodriguez (2004), *Monitor racism en extreem-rechts: zesde rapportage*, Leiden: Anne Frank Stichting.

- Duyvendak, J.W.; Krouwel, A.; Boonstra, N. & Kraaijkamp, K. (1998). *Integratie door sport? Een onderzoek naar gemengde en ongemengde sportbeoefening van allochtonen en autochtonen*, Rotterdam: Gemeente Rotterdam.
- Entzinger, H & E. Dourleijn (2008), *De lat steeds hoger: De leefwereld van jongeren in een multi-etnische stad*, Assen: Van Gorcum.
- Geurts, P. (1999), *Van probleem naar onderzoek: Een praktische handleiding met COO-cursus*, Amsterdam: Uitgeverij Coutinho.
- Granovetter, M. (1974), The Strength of Weak Ties, in: *American Journal of Sociology* (vol. 78), p. 1360-1380.
- Hague R. & M. Harrop (2004), *Comparative Government and Politics: An Introduction* (6th edition), New York: Palgrave MacMillan.
- Hermann, M.G. (1998), One Field, Many Perspectives: Building the Foundations for Dialogue, in: *International Studies Quarterly* (vol. 42), p. 605-624.
- Holzacker, R. & P. Scholten (2008), Bonding, bridging and ethnic minorities in the Netherlands: changing discourses in a changing nation, in: *Nations and Nationalism* (vol. 14 – nr. 3), p. 1-20.
- Hutjes, J.M. & J.A. van Buren (1992), *De gevalsstudy: strategie van kwalitatief onderzoek*, Meppel: Boom.
- Krouwel, A; Boonstra, N; Duyvendak, J.W. & Veldboer, L. (2004), A Good Sport? Research into the Capacity of Recreational Sport to integrate Dutch Minorities, in: *International Review for the Sociology of Sport* (vol. 41 – nr. 2), p. 165-180.
- Lancee, B. & J. Dronkers (2008), Etnische diversiteit, sociaal vertrouwen in de buurt en contact van allochtonen en autochtonen met de burens, in: *Migrantenstudies* (vol. 24 – nr. 4), p. 224-249.
- Letki, N. (2008), Does diversity erode social cohesion? Social capital and race in British neighbourhoods', in: *Political Studies* (vol. 56 – nr. 1), p. 99-126.
- Lindo, F. (2008), *Interetnische contacten tussen scholieren in het voortgezet onderwijs: Een analyse en waardering van het onderzoek binnen het paradigma van de contacthypothese*, Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, Institute for Migration and Ethnic Studies.

- Maloney, W.A.; G. Smith & G. Stoker (2000), Social capital and associational life, in: *Social Capital: Critical Perspectives*, Oxford: Oxford University Press, p. 212-225.
- Marshall, M. J. & Stolle, D. (2004), Race and the city: Neighborhood context and the development of generalized trust, in: *Political Behavior* (vol. 26), 125-153.
- Miller, D. A.; E.R. Smith & D.M. Mackie (2004), Effects of intergroup contact and Political predispositions on prejudice: The role of intergroup emotions, in: *Group Processes and Intergroup Relations* (vol. 7), p. 221-237.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken (1994), *Integratiebeleid etnische minderheden – Countourennota*.
- Ministerie van VROM-WWI (2007), *Integratienota 2007-2011: Zorg dat je er bij hoort!*
- Narayan, D. (1999), *Bonds and bridges: Social capital and poverty*, The World Bank policy research working paper no. 2167, Washington, DC.
- Niekerk, M. van, T. Sunier & H. Vermeulen (1989), *Bekende vreemden: Surinamers, Turken en Nederlanders in een naoorlogse wijk*, Amsterdam: Het Spinhuis.
- Oberon (2007), *Ruimte voor Contact: de beginperiode. Voortgangsmonitor 2007*.
- Pettigrew, T.F. (1997), *Ingroup reappraisal: another intergroup contact process that reduces prejudice*, Santa Cruz: University of California (unpublished manuscript).
- Pettigrew, T.F. (1998), Intergroup Contact Theory, in: *Annual Review of Psychology* (vol. 49), p. 65-85.
- Pettigrew, T.F. (2004), Intergroup Contact: Theory, Research, and New Perspectives, in: *Handbook of Research on Multicultural Education* (2^e editie), p. 770-780.
- Pettigrew, T.F. (2006), *Future directions for intergroup contact theory and research*, Opening address at the Contact 50 Conference, South Africa.
- Pettigrew, T.F. & L.R. Tropp (2006), Interpersonal Relations and Group Processes: A Meta-Analytic Test of Intergroup Contact Theory, in: *Journal of Personality and Social Psychology* (vol. 90 – nr. 5), p. 751-783.

- Riordan, C. (1978) Equal-Status Interracial Contact: A Review and Revision of the Concept, in: *International Journal of Intercultural Relations*, p. 161-185.
- Poortinga, W. (2006), Social relations or social capital? Individual and community health effects of bonding social capital, *Social Science and Medicine* (vol. 63), p. 255-270.
- Powers, D. A., & C.G. Ellison (1995), Interracial contact and black racial attitudes: The contact hypothesis and selectivity bias, in: *Social Forces* (vol. 74 – nr. 1), p. 205-226.
- Putnam, R.D.; R. Leonardi & R.Y Nanetti (1993), *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Putnam, R.D. (2000), *Bowling Alone*, New York: Simon & Schuster.
- Putnam, R.D. & Goss, K.A. (2002), Introduction, in: *Democracies in flux: The evolution of social capital in contemporary society*, Oxford: Oxford University Press, p. 4-19.
- Putnam, R.D. & Feldstein (2003), *Better Together: Restoring the American Community*, New York: Simon & Schuster Paperbacks.
- Putnam, R.D. (2007), E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century, in: *Scandinavian Political Studies* (vol. 30 – nr. 2), pp. 137-174.
- RMO (2005a), *Eenheid, verscheidenheid en binding: Over concentratie en integratie van minderheden in Nederland*, Den Haag: Raad voor de Maatschappelijke Ontwikkeling.
- RMO (2005b), *Niet langer de ruggen naar elkaar: Een advies over verbinden*, Den Haag: Raad voor de Maatschappelijke Ontwikkeling.
- Ryan, L.; R. Sales; M. Tilki & B. Siara (2008), Social Networks, Social Support and Social Capital: The Experiences of Recent Polish Migrants in London, in: *Sociology* (vol. 42), p. 672-690.
- Scheffer, P. (2004), De vermijdig voorbij: Acht stellingen over segregatie en integratie, in: *Eenheid, verscheidenheid en binding: Over concentratie en integratie van minderheden in Nederland*, Den Haag: Raad voor de Maatschappelijke Ontwikkeling.
- Schofield, J.W. (2004), Fostering Positive Intergroup Relations in Schools, in: *Handbook of Research on Multicultural Education* (2^e editie), p. 799-812.
- SCP (2005a), *De sociale staat van Nederland 2005*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- SCP (Gijsberts, M. & J. Dagevos) (2005b), *Uit elkaars buurt: De invloed van etnische concentratie op integratie en beeldvorming*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- SCP (Gijsberts, M. & J. Dagevos) (2007), *Interventies voor integratie: Het tegengaan van etnische concentratie en bevorderen van interetnisch contact*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Snel, E. (2003) *De vermeende kloof tussen culturen* (oratie), Enschede: UT.
- Snel, E. & N. Boonstra (2005), De waarde van interetnisch contact: Een onderzoek over initiatieven en beleidsprojecten om interetnisch contact te bevorderen, in: *Niet langer met de ruggen naar elkaar: Een advies over verbinden*, Den Haag: Raad voor de Maatschappelijke Ontwikkeling.
- Snel, E. & P. Scholten (2005), Integratie: van gastarbeiders tot multicultureel drama, in: Arendtsen, M. & W. Trommel, *Moderniteit in het overheidsbeleid: Hardnekkige beleidsproblemen en hun oorzaken*, Bussum: Uitgeverij Couthino, p. 155-183.
- Sniderman, P. M.; L. Hagendoorn & M. Prior (2004), Predisposing factors and situational triggers: exclusionary reactions to immigrant minorities, in: *American Political Science Review*, (vol. 98 – nr. 1), p. 35–49.
- Stouffer, S. (1949), *American Soldier*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Tolsma, J.; Lubbers, M. & Coenders, M. (2008), Ethnic Competition and Opposition to Ethnic Inter-marriage in the Netherlands: a Multi-Level Approach, in: *European Sociology Review* (vol. 24), p. 215-230.
- Tolsma, J.; T.W.G. van der Meer & M. Gesthuizen (2008), Forthcoming...
- Tonkens, E.H.; J.A. Koffijberg; M. Enthoven & M.A. Hoijtink (2006), *Praten helpt: Evaluatie van de Dag van de Dialoog in Amsterdam*, Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Van Deth, J.W. (2003), Measuring Social Capital: Orthodoxies and Continuing Controversies, in: *International Journal of Social Research Methodology* (vol. 6), p.79-92.
- Van Deth, J.W. (2007), Measuring social capital, in: *The handbook of social capital*, Oxford: University Press, p. 150-176.

- Boutellier, H; R. van Wonderen; S. Tan, I. de Groot & S. Nieborg (2007), *Sociaal vertrouwen in Oud-Zuid*, Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Walseth, K. (2008), Bridging and bonding social capital in sport: experiences of young women with an immigrant background, in: *Sport, Education and Society* (vol. 13), p. 1-17.
- Warren, M.E. (2007), The nature and logic of bad social capital, in: *The handbook of social capital*, Oxford: University Press, p. 122-149.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2001), *Nederland als Immigratiesamenleving*, Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Wittig, M.A. & S. Grant-Thompson (1998), The Utility of Allport's Conditions of Intergroup Contact for Predicting Perceptions of Improved Racial Attitudes and Beliefs, in: *Journal of Social Issues* (vol. 54 – nr. 4), p. 795-812.
- Woolcock, M. & E. Radin (2007), A relational approach to the theory and practices of economic development, in: *The handbook of social capital*, Oxford: University Press, p. 411-437.
- Yin, R.K. (2003), *Case Study Research: Design and Methods*, 3e editie, Thousand Oaks: Sage Publications.

Bijlage 1 – Eerste vragenlijst

Achtergrond

Aan de formulering van onderstaande vragenlijst liggen een aantal denkstappen ten grondslag. Hieronder maak ik duidelijk welke overwegingen hebben geleid tot de formulering van onderstaande vragen.

Soort vragenlijst

Zoals in het methodologisch hoofdstuk is uitgelegd, zullen diepte-interviews worden afgenomen. Een voorname reden hiervoor is dat met diepte-interviews sociaal-wenselijke antwoorden beter kunnen worden vermeden. Dergelijke interviews kenmerken zich namelijk door de vertrouwensband die wordt opgebouwd tussen interviewer en respondent. De verwachting is dat wanneer een respondent zich meer op zijn of haar gemak voelt, sneller niet sociaal-wenselijke (en dus eerlijke) antwoorden zullen worden verkregen.

Diepte-interviews kenmerken zich tevens door een semi-gestructureerd karakter. Bovenstaande vragenlijst moet daarom niet worden beschouwd als een survey waarin de te stellen vragen van tevoren geheel vaststaan. De vragen zoals hierboven opgesteld zijn slechts openingsvragen om een gesprek op gang te brengen. Wanneer in het gesprek interessante en relevante zaken naar voren komen, kan de interviewer besluiten door te vragen. De onderwerpen die ter sprake komen tijdens de interviews staan uiteraard vast. Welke vragen exact gesteld zullen worden, hangt echter af van de specifieke context.

Er is besloten met bovenstaande vragenlijst eerst een tweetal 'proefinterviews' te doen. Zo kan worden getest of de manier van vragen aansluit bij de beleavingswereld van de respondenten. Op basis van de twee proefinterviews wordt de vragenlijst verfijnd.

Opbouw vragenlijst

De vragenlijst bestaat uit vijf delen: vragen over persoonlijke gegevens, ex ante vragen, open vragen, vragen over de processen en vragen over de afhankelijke variabele. Hieronder zal opeenvolgend worden uitgelegd wat de gedachte is achter de vragen die onder deze vier categorieën worden gesteld.

1.1 Persoonlijke gegevens

Vragen over de persoonlijke gegevens van respondenten zijn enerzijds zeer gestructureerd. Om een beeld te krijgen van wat voor 'types' meedoen aan de projecten, wordt gevraagd naar een aantal achtergrondkenmerken zoals leeftijd, sekse, etniciteit, religie, etc. Daarnaast wordt een meer open vraag gesteld naar de motivatie van respondenten om mee te doen met het project. Zo wordt het gesprek op gang geholpen. Onder het kopje 'introducerende vragen' worden vragen gesteld over het sociale netwerk van de respondent.

1.2 Open vragen

Vervolgens wordt een overgangsvraag gesteld, namelijk of het project de respondent meer in contact heeft doen komen met mensen met een andere etnische achtergrond. Hier wordt logischerwijs positief op geantwoord, aangezien de projecten als doelstelling hebben allochtoon en autochtoon met elkaar in contact te laten komen. Vervolgens wordt de open vraag gesteld hoe betreffende respondent dit interetnische contact heeft ervaren. Doel is om de respondent open zijn of haar verhaal te laten doen. Op het moment dat de interviewer interessante en relevante zaken hoort, kan besloten worden door te vragen.

1.3 Processen

Vervolgens worden specifiekere vragen gesteld over de processen die zijn onderscheiden in het theoretisch hoofdstuk. Er zal worden getoetst in hoeverre het interetnische contact in het project kennis heeft gegeven over de out-group, de in-group heeft doen herwaarderen, affectieve banden heeft gecreëerd en een overkoepelende identiteit heeft doen ontwikkelen. Het kan goed zijn dat de respondent hier al opmerkingen over heeft gemaakt onder de open vragen. In dat geval heeft de interviewer hierop ingehaakt en erover doorgevraagd.

1.4 Afhankelijke variabele (ex post)

De vragen over de processen kunnen vervolgens goed verbonden worden met de vragen die betrekking hebben op het gerealiseerde overbruggend sociaal kapitaal (structureel en cognitief) in de projecten. Er zal worden gevraagd in hoeverre de processen die zich bij de respondent hebben voorgedaan er ook toe hebben geleid dat mensen anders zijn gaan denken over mensen met een andere etnische achtergrond in het project (cognitief – specifiek). En de vervolgvraag is uiteraard of door het interetnische contact men ook anders is gaan denken over mensen met een andere etnische achtergrond in het algemeen (generalisatie: cognitief - generiek). Er wordt vervolgens ook gevraagd of het interetnische contact in het project (structureel – specifiek) heeft geleid of zal leiden tot duurzaam contact (generalisatie: structureel - generiek). Dat deze zeer persoonlijke vragen aan het einde van het interview aan bod komen is een goede zaak. De verwachting is namelijk dat naarmate het interview vordert, de vertrouwensband tussen respondent en interviewer groeit en sociaal-wenselijke antwoorden minder snel zullen voorkomen.

Er zal met betrekking tot de cognitieve component van overbruggend sociaal kapitaal tevens gevraagd worden in hoeverre respondenten denken dat andere deelnemers aan het project anders zijn gaan denken over mensen met een verschillende etnische achtergrond. Wanneer verschillende gegevensbronnen worden gebruikt (in dit geval interviews met deelnemers die doen aan zelfrapportage enerzijds en rapporteren over anderen anderzijds), en de data die hieruit voortvloeit in dezelfde richting wijst, kan met grotere zekerheid worden gezegd dat de resultaten betrouwbaar zijn. Dit staat ook wel bekend als 'data triangulatie'.

Vragenlijst

§ Persoonlijke gegevens

- Achtergrond: leeftijd, sekse, opleidingsniveau, religie, etniciteit, politieke voorkeur.
- Waarom hebt u besloten mee te doen met dit project?

§ Introducerende vragen

Cognitief – peiling in hoeverre mensen denken in in- en out-group termen

- Kunt u een beschrijving geven van de samenstelling van uw wijk? Waar voor mensen wonen er in uw wijk?

Structureel

- Kunt u vertellen met wie u op een willekeurige dag – bijvoorbeeld gisteren – contact heeft? Zijn dat bijvoorbeeld vooral familieleden, mensen uit uw buurt, collega's, etc.?
- Kunt u vertellen wat voor 'type' mensen dat zijn?
 - a. Zijn dat vooral mannen/vrouwen net als u? [Geslacht]
 - b. Hebben die mensen eenzelfde opleidingsniveau als u? [Sociaal-economische status]
 - c. Hebben die mensen eenzelfde etnische achtergrond als u? Zo nee, kunt u zeggen van welke etniciteit deze mensen wel zijn? [Etniciteit]

§ Open vragen

- Heeft het project waaraan u deelneemt u meer dan voorheen in contact gebracht met mensen die qua etnische achtergrond van uw verschillen?
- Hoe heeft u dat ervaren?
- Kunt u voorbeelden van positieve of negatieve ervaringen geven?

§ Bemiddelende variabelen: processen

Leren over out-group

- Heeft het contact met mensen met een andere etnische achtergrond, u iets geleerd over die etnische achtergrond van mensen?
 - a. Bijvoorbeeld over de gewoonten van mensen met een andere etnische achtergrond.→ Kunt u zeggen of u hierdoor nu anders bent gaan denken over de mensen met een andere etnische achtergrond waar u binnen dit project contact mee heeft gehad? Waaruit blijkt dit?

Herwaardering van in-group

- Heeft het contact met mensen met een andere etnische achtergrond, u bewuster gemaakt van uw eigen gewoonten (/gebruiken/tradities)?
- Of van de gewoonten van de meeste Turken/Marokkanen/Nederlanders?
 - a. Geloof/opvoeden kinderen

→ Kunt u zeggen of u hierdoor nu anders bent gaan denken over de mensen met een andere etnische achtergrond waar u binnen dit project contact mee heeft gehad? Waaruit blijkt dit?

Ontwikkeling van affectieve banden

- Bevordering positieve emoties:

Kunt u zeggen of u vrienden bent geworden met mensen uit het project? Zo ja, ook met mensen die een andere etnische achtergrond hebben?

- Vermindering negatieve emoties:

Door bepaalde gebeurtenissen, zoals de aanslagen van 11 september, zijn sommige mensen angstiger geworden voor mensen met een andere etnische achtergrond. Kunt u zeggen of dit voor u ook geldt? Zo ja, heeft het contact met mensen met een andere etnische achtergrond in dit project die angst verminderd?

→ Kunt u zeggen of u hierdoor nu anders bent gaan denken over de mensen met een andere etnische achtergrond waar u binnen dit project contact mee heeft gehad? Waaruit blijkt dit?

Ontwikkeling overkoepelende identiteit

- Heeft het contact in dit project u het gevoel gegeven dat u overeenkomsten heeft met de mensen van dit project?
- Voelt u zich meer verbonden met de mensen waarmee u in dit project contact mee hebt gehad?
- Zo ja, geldt dit meer voor mensen die een andere etnische achtergrond dan u hebben of maakt dat niet uit?

→ Kunt u zeggen of u hierdoor nu anders bent gaan denken over de mensen met een andere etnische achtergrond waar u binnen dit project contact mee heeft gehad? Waaruit blijkt dit?

§ Afhankelijke variabele: overbruggend sociaal kapitaal

Cognitief

- Is uw beeld over mensen met een andere etnische achtergrond in het algemeen veranderd door dit project? Zo ja, in positieve of negatieve zin?
- Waaruit blijkt dit? En hoe komt dit?
- Kunt u een belangrijk moment noemen – een bepaalde gebeurtenis of situatie – die uw beeld ten opzichte van mensen met een andere etnische achtergrond heeft bepaald?
- Kunt u zeggen hoe u mensen met een andere etnische achtergrond ziet? Vooral als:
 - a. Buren / wijkbewoners
 - b. Mensen van een andere bevolkingsgroep
 - c. Individuen
 - d. Nederlanders
 - e. ...

- Heeft u het gevoel dat mensen met een andere etnische achtergrond hetzelfde zijn als u, of ziet u ze vooral als Marokkaan/Turk/Nederlander/etc.?
 - a. Kunt u zeggen of dat gevoel anders was voor dat u aan het project begon?
- Als u zou verhuizen naar een nieuwe buurt, hoe belangrijk is het voor u dat de mensen die daar wonen dezelfde etniciteit hebben als u?
- Kunt u zeggen of anderen binnen het project anders zijn gaan denken over mensen met een andere etnische achtergrond?
- Zo ja, hoe komt dat volgens u?

Structureel

- Gaat u buiten dit project nu ook meer om met mensen met een andere etnische achtergrond?
 - a. Thuis, op de werkvloer, in de buurt, bij de sportclub, etc.
- Zo niet, bent u dit nog van plan?
- Treedt u door dit project in het algemeen sneller in contact met mensen die etnisch van uw verschillen?
 - a. Voorbeeld: Als u in een vreemde stad de weg wilt vragen, doet u dat dan eerder bij iemand met dezelfde etnische achtergrond of maakt dat voor u niet uit? En heeft het project waaraan u deelneemt in deze houding verandering gebracht.

[EINDE]

Bijlage 2 – Tweede vragenlijst

Achtergrond

Dit is een aanpassing van de oorspronkelijke vragenlijst. Hoofdzakelijk was om deze vragenlijst veel concreter te maken. Hieronder wordt kort duidelijk gemaakt welke aanpassingen zijn doorgevoerd.

Opbouw vragenlijst

De vragenlijst bestaat uit vier delen: vragen over persoonlijke gegevens, open vragen over het project, vragen over de processen en generalisatievragen.

1 Persoonlijke gegevens

Vragen over de persoonlijke gegevens van respondenten zijn – in tegenstelling tot de overige vragen – zeer gestructureerd. Om een beeld te krijgen van wat voor ‘types’ meedoen aan de projecten, wordt gevraagd naar een aantal achtergrondkenmerken zoals leeftijd, sekse, etniciteit, religie, etc. Tevens worden vragen gesteld naar het sociale netwerk van de respondent.

2 Open vragen project

Vervolgens wordt ingezoomd op het project. Er wordt onder andere naar de motivatie van de respondent gevraagd om mee te gaan. Tevens wordt de cruciale vraag gesteld of men door het project voor het eerst in contact is getreden met mensen met een andere etniciteit. Tenslotte worden er twee hele concrete vragen gesteld, namelijk welke nationaliteiten er in de groep zitten en met wie de respondent vooral contact heeft. Gebleken is dat een dergelijke concretisering noodzakelijk is (zie hoofdstuk drie).

3 Processen

Vervolgens worden specifieke vragen gesteld over de processen die zijn onderscheiden in het theoretisch hoofdstuk. Er zal worden getoetst in hoeverre het interetnische contact in het project kennis heeft gegeven over de out-group, de in-group heeft doen herwaarderen, affectieve banden heeft gecreëerd en een overkoepelende identiteit heeft doen ontwikkelen. Zo makkelijk als dit op papier klinkt, zo moeilijk is dit in de praktijk te realiseren. De respondenten vormen namelijk een doelgroep die niet hoog is opgeleid en vaak ook de Nederlandse taal minder goed beheerst. Je denken en doen verwoorden, is voor deze mensen een lastige opgave, zeker wanneer vragen van een wat abstract karakter zijn. De theoretische processen zijn daarom gevat in zo concreet en makkelijk mogelijke vragen. Dit is geen makkelijke opgave gebleken. Hieronder staat het resultaat.

4 Generalisatie

Voor de set laatste vragen van onderstaande vragenlijst geldt hetzelfde. Deze vragen trachten te peilen in hoeverre wordt gegeneraliseerd naar out-group leden waarmee geen contact is geweest. Dit vraag wederom zelfreflectie en het is daarom noodzakelijk om ook deze vragen zo simpel en concreet mogelijk te stellen.

Er zal niet alleen naar de situatie van de specifieke respondent worden gevraagd, maar tevens in hoeverre respondenten denken dat andere deelnemers aan het project anders zijn gaan denken over mensen met een andere etnische achtergrond. Wanneer verschillende gegevensbronnen worden gebruikt (in dit geval interviews met deelnemers die doen aan zelfrapportage enerzijds en rapporteren over anderen anderzijds), en de data die hieruit voortvloeit in dezelfde richting wijst, kan met grotere zekerheid worden gezegd dat de resultaten betrouwbaar zijn. Dit staat ook wel bekend als 'data triangulatie'.

Vragenlijst

§ Persoonlijke gegevens

- Achtergrond: leeftijd, sekse, opleidingsniveau, religie, land van herkomst.
- Hoe lang bent u al in Nederland? (vraag voor allochtone Nederlanders)
- Waarom bent u naar Nederland gekomen? (idem)

- Kunt u vertellen met wie u zoal contact heeft?
 - a. Familieleden;
 - b. Vrienden/vriendinnen;
 - c. Mensen uit de buurt;
 - d. Collega's;
- Zijn dat vooral:
 - a. Mannen/vrouwen net als u? [Geslacht]
 - b. Mensen met hetzelfde opleidingsniveau als u? [Sociaal-economische status]
 - c. Mensen met dezelfde cultuur/nationaliteit als u? Zo nee, welke dan? [Etniciteit]

§ Open vragen project – de uitstapjes

- Waarom bent u meegegaan met de uitstapjes?
- Wat verwachtte u van de uitstapjes?
- Heeft u tijdens de uitstapjes voor het eerst gesproken met vrouwen uit andere culturen?
- Hoe vond u het om in aanraking te komen met vrouwen van andere culturen? Vond u dat leuk of niet zo leuk?
- Wat vond u leuk tijdens de uitstapjes?
- Wat vond u minder leuk/lastig?
- Vond u het in het begin moeilijk om mee te gaan met de uitstapjes?

- Welke nationaliteiten zitten er in de groep?
- Met welke vrouwen heeft u het meeste contact? (namen + nationaliteit)

§ Bemiddelende variabele: processen

- Hoe vaak bent u al op een uitstapje geweest?

- Waar zijn jullie zoal naar toe geweest?
- Wat was het laatste uitstapje waar u naar toe bent geweest?
- Kunt u dit eens beschrijven?
 - a. Hoe laat zijn jullie vertrokken?
 - b. Wie waren er mee?
 - c. Wat hebben jullie gedaan?
 - d. Waar hebben jullie het over gehad?

Leren over out-group

- Waar praten jullie over tijdens de uitstapjes?
 - a. Kinderen / opvoeding;
 - b. Problemen (bijv. financiën)
 - c. Feestdagen;
 - d. Eten;
 - e. Geloof;
- Bent u nieuwe dingen te weten gekomen van de cultuur van andere vrouwen?
- Wat is u het meeste opgevallen aan Marokkaanse / Surinaamse / Nederlandse / vrouwen?
- Zijn er dingen anders dan wat bijvoorbeeld op televisie is over Marokkanen / Turken / Surinamers / Nederlanders.
- Ik kan me voorstellen dat sommige culturen botsen, bijvoorbeeld omdat jullie anders over bepaalde dingen denkt. Heeft u dat tijdens de uitstapjes gemerkt?

Herwaardering van in-group

- Waren er dingen waarvan u dacht: "Hé, dat doen Turkse / Marokkaanse / Surinaamse vrouwen heel anders dan ik?" Bijvoorbeeld de manier van opvoeden.
- Waren er verschillen tussen [de manier van opvoeden, familie, feestdagen, etc.] van u en de andere vrouwen?
- Kunt u voorbeelden noemen van die verschillen?
- Wat vindt u van die verschillen in [manier van opvoeden, familie, etc.]?

Ontwikkeling van affectieve banden

- Bevordering positieve emoties:

Bent u vriendinnen geworden met vrouwen van de uitstapjes? Zo ja, met wie?

Heeft u steun aan de vrouwen die meegaan met de uitstapjes? Wat voor steun?

Heeft u buiten de uitstapjes ook contact? Zo ja, met wie?
- Vermindering negatieve emoties:

Vond u het in het begin moeilijk om mee te gaan met de uitstapjes? Zo ja, waarom?

Zo nee, vond u het niet moeilijk om in contact te komen met onbekende/vreemde culturen?

Ontwikkeling overkoepelende identiteit

U zei dat er veel dingen zijn die verschillen tussen u en de andere vrouwen, bijvoorbeeld over....

- Vindt u dat u vaak verschilt van de Marokkaanse / Turkse / Nederlandse / Surinaamse vrouwen van het uitstapje?
- Zijn er ook dingen waarin jullie juist niet verschillen?
 - a. Bijvoorbeeld over hoe je je kind het beste opvoedt?;
 - b. Bijvoorbeeld dingen waar jullie naar kijken op TV?;
 - c. Zitten jullie bijvoorbeeld met dezelfde problemen?;
 - d. Over dingen in de wijk?
- Alle vrouwen die meegaan op de uitstapjes hebben kinderen. Schept dat een band?
- Zijn er dingen waarvan u dacht: "Hé, dat doen we precies hetzelfde."
- Bent u erachter gekomen dat uw dezelfde dingen leuk vindt als de vrouwen van de uitstapjes?
 - a. TV-programma's;
 - b. Sport;
 - c. Hobby's / interesses;

→ Kunt u zeggen of u hierdoor nu anders bent gaan denken over de vrouwen [evt. naam] die mee waren tijdens de uitstapjes?

§ Generalisatie

Cognitief

- U bent vriendinnen geworden met [naam] uit [nationaliteit]. Bent u ook anders gaan denken over andere mensen uit [nationaliteit]?
- Heeft u meer begrip gekregen voor mensen uit andere culturen?
- Zo ja, in positieve of negatieve zin? Waaruit blijkt dit? En hoe komt dit?
- Als u zou verhuizen naar een nieuwe buurt, hoe belangrijk is het voor u dat de mensen die daar wonen dezelfde cultuur hebben als u?

- Kunt u zeggen of de andere vrouwen anders zijn gaan denken over mensen met een andere cultuur?
- Zo ja, hoe komt dat volgens u?

Structureel

- Heeft u door het project meer contact met mensen van andere culturen dan voorheen?
- Ook met mensen die niet mee hebben gedaan met de uitstapjes?
- Zo ja, met wie en welke nationaliteit?
- Vindt u het, nu u een aantal keer mee bent geweest met de uitstapjes, ook makkelijker om contact te leggen met andere mensen van een andere cultuur?

Bijlage 3 – Analysetabel

		Respondent
Type mensen		
Eigen ervaringen		
PROCESSEN	Leren over out-group	
	Herwaardering in-group	
	Ontwikkeling affectieve banden	
	Ontwikkeling overkoepelende identiteit	

GENERALISATIE	
Structureel	Cognitief

Overig